

**Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Σχολή Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων**

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Διεθνείς Σχέσεις – Διεθνείς Πολιτικές»**

**Οι Οικονομικές Κρίσεις του 1929 και του 2007 στις ΗΠΑ.
Οι επιπτώσεις τους στην Ελλάδα. Συγκριτική Ανάλυση.**

Ιορδάνης Οργαντζόγλου

University of Peloponnese
Faculty of Social and Political Relations
Department of Political Studies and International Relations

Master Program in
«International Relations – International Politics»

**Financial Crisis of 1929 and 2007 in the USA. The
consequences for Greece. Comparative Analysis.**

Jordan Organtzoglou

Corinth, September 2015

ΑΦΙΕΡΩΣΗ

Η παρούσα εργασία αφιερώνεται στη Νάντια και σε όσους χείρονται όπου και αν βρίσκονται.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Σπυρίδωνα Ρουκανά για τη βοήθεια και τη στήριξή του στην εκπόνηση της παρούσας εργασίας μου και για το ότι μου έδωσε τη δυνατότητα να ασχοληθώ με ένα θέμα το οποίο γενικότερα ήταν μία πρόκληση για εμένα. Επίσης, θέλω να τον ευχαριστήσω για τον τρόπο που προσεγγίζει τους φοιτητές του ενθαρρύνοντας τους να κάνουν το παραπάνω βήμα.

Οι Οικονομικές Κρίσεις του 1929 και του 2007 στις ΗΠΑ. Οι επιπτώσεις τους στην Ελλάδα. Συγκριτική Ανάλυση

Σημαντικοί Όροι: Κρίση 1929 ΗΠΑ, κατάρρευση χρηματιστηρίου ΗΠΑ, αντίκτυπος κρίσης στον κόσμο, αντίκτυπος κρίσης στην Ελλάδα, πτώχευση Ελλάδας, κρίση 2007 ΗΠΑ, κατάρρευση χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, επιπτώσεις στον κόσμο και στην Ελλάδα.

Περίληψη

Το 1929 η κατάρρευση του χρηματιστηρίου της Ν. Υόρκης έφερε στις ΗΠΑ μεγάλη δυστυχία. Αμερικανοί από την μία στιγμή στην άλλη έχασαν τις οικονομίες τους που είχαν επενδύσει στο χρηματιστήριο που εκείνη την εποχή βρισκόταν σε μεγάλη άνοδο. Όλα είχαν ξεκινήσει από μία άλλη επενδυτική δραστηριότητα που αφορούσε την αγορά ακινήτων. Ο αντίκτυπος ήταν μεγάλος σε όλο τον κόσμο και επηρέασε με οδυνηρό τρόπο πολλά κράτη, μεταξύ αυτών κάποια στιγμή και την Ελλάδα. Η αδύναμη οικονομία της Ελλάδας, λόγω των πολλών δανείων και της υποχρέωσής της προς αποπληρωμή θα πλήξουν σφοδρά την Ελλάδα, που παρά τις φιλότιμες προσπάθειες του Βενιζέλου τελικά θα πτωχεύσει.

Το 2007 πάλι στις ΗΠΑ και πάλι από την επενδυτική δραστηριότητα της αγοράς ακινήτων θα ταρακουνηθεί σφοδρά το οικονομικό οικοδόμημα αυτής της χώρας με αποτέλεσμα να επέλθουν παρόμοιες καταστάσεις όπως το 1929. Τράπεζες και χρηματοπιστωτικά ιδρύματα θα καταρρεύσουν και ο αντίκτυπος θα επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό την πλήρως παγκοσμιοποιημένη πλέον διεθνή κοινότητα, η οποία όμως πλέον θα αντιδράσει καλύτερα στην επερχόμενη καταστροφή. Η Ελλάδα σε οικονομική κατάσταση εντελώς ρευστή, θα υποδεχθεί την κρίση χωρίς πιθανότητες αντιμετώπισής της. Η χρεοκοπία της αντιμετωπίστηκε από τα δάνεια που έλαβε από διεθνείς οργανισμούς και από φορείς της ΕΕ στην οποία ανήκει.

Τα αποτελέσματα για την Ελλάδα και στις δύο χρονολογικές περιπτώσεις ήταν οδυνηρά και οι συνέπειες των κρίσεων καταλυτικές για το μέλλον της χώρας.

Financial Crisis of 1929 and 2007 in the USA. The consequences for Greece. Comparative Analysis.

Keywords: Crisis 1929 USA, US stock market collapse, crisis impact on the world, crisis impact on Greece, Greece bankrupt, 2007 US crisis, collapse of financial institutions, impact on the world and in Greece

Abstract

In 1929 the collapse of the New York stock exchange brought great misery to the USA. Americans, from one moment to the next, lost their invested savings in a stock market which had at that time shown great growth. Everything had started from another investment activity concerning the real estate market. This impact was greatly felt around the world and gravely influenced many states, including at some point, Greece. Greece's weak economy, because of its many loans and repayment obligations would affect the country dramatically, which despite Venizelos' best efforts, would go bankrupt.

In 2007, again in the USA and once again from housing market investment activity, the economic structure of this country would be strongly shaken resulting in similar circumstance as in 1929. Banks and financial institutions will collapse and the impact will largely affect the now internationally fully globalized community which will this time react better to the upcoming disaster. Greece's completely fluid economic situation will receive the crisis without any chance of dealing with it. Its bankruptcy was handled by loans received from international organizations and by those EU bodies which it belongs to.

The results for Greece at both times was afflictive while the consequences of the crises were catalytic for the country's future.

Περιεχόμενα

Περίληψη

Abstract

Κατάλογος Πινάκων

Κατάλογος Διαγραμμάτων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Εισαγωγή 1

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Ιστορία των οικονομικών κρίσεων

2.1 Εισαγωγή 2

2.2 Τύποι οικονομικών κρίσεων 4

2.3 Οι οικονομικές κρίσεις στην Ελλάδα 8

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 : Η κρίση του 1929 στις ΗΠΑ και οι επιπτώσεις της στην Ελλάδα.

3.1 Η οικονομική κρίση του 1929 στις ΗΠΑ 11

3.2 Η οικονομική κρίση του 1929 στις ΗΠΑ - Αιτίες εκδήλωσης 12

3.3 Η οικονομική κρίση του 1929 στις ΗΠΑ - Συνέπειες 15

3.4 Η οικονομική κρίση του 1929 στις ΗΠΑ - Τρόποι αντιμετώπισης 17

3.5 Οι επιπτώσεις της κρίσης του 1929 στην Ελλάδα 19

3.6 Οι επιπτώσεις της κρίσης του 1929 στην Ελλάδα - Συνέπειες 22

3.7 Οι επιπτώσεις της κρίσης του 1929 στην Ελλάδα -
- Τρόποι αντιμετώπισης 24

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 : Η Οικονομική κρίση στις ΗΠΑ το 2007 και οι επιπτώσεις της στην Ελλάδα.

4.1 ΗΠΑ	26
4.2 ΗΠΑ - Συνέπειες	28
4.3 ΗΠΑ - Τρόποι αντιμετώπισης	30
4.4 Ελλάδα	37
4.6 Ελλάδα - Τρόποι αντιμετώπισης	38

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 : Συγκριτική αξιολόγηση των συνεπειών των δύο κρίσεων στην Ελλάδα

5.1 Κρίση του 1929 - Ελλάδα	42
5.2 Κρίση του 2007 - Ελλάδα	47
5.3 Συγκρίσεις	51

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

55

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

58

Κατάλογος Πινάκων

Αριθμός Πίνακα	Τίτλος Πίνακα	Σελίδα
3.1	Το αμερικάνικο ΑΕΠ σε δολάρια	16
3.2	Αριθμός Τραπεζών που πτώχευσαν	17
3.3	Μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεγέθυνσης	23
4.1	Εξέλιξη ανεργίας (% ετήσια μεταβολή)	31
4.2	Δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ	35
4.3	Πρώτο πρόγραμμα προσαρμογής της Ελλάδας (σε δις Ευρώ)	41
5.1	Δείκτης «Ανεργίας» στην Ελλάδα 1928-1935	46
5.2	Η αντιαναπτυξιακή τετραλογία	50
5.3	Ομοιότητες 1930 και 2009 – Ελλάδα	55
5.4	Διαφορές 1930 και 2009 – Ελλάδα	55

Κατάλογος Διαγραμμάτων

Αριθμός Διαγράμματος	Τίτλος Διαγράμματος	Σελίδα
3.1	Κατά Reinhart and Rogoff (2011) το Δημόσιο χρέος των ΗΠΑ ως ποσοστό του ΑΕΠ 1919 – 1939	22
5.1	Εξέλιξη του ΑΕΠ στη βιομηχανία και στη γεωργία 1928 – 1935	45

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εκτεταμένη αναφορά και μελέτη σε γεγονότα άλλων εποχών δεν αποσκοπεί μόνο στο να αποκομίσουμε γνώσεις ιστορίας από τις οποίες να κατανοήσουμε τις πρότερες κοινωνίες, αλλά παρέχει και στοιχεία τα οποία είναι ικανά να ωφελήσουν και στην μελέτη θεμάτων και προβλημάτων της εποχής μας.

Σε αυτό το πλαίσιο, δεν είναι άστοχο να υποστηρίξουμε ότι η μελέτη της οικονομικής ιστορίας ευνοείται από την οικονομική ύφεση της σημερινής εποχής. Ο τρόπος ερμηνείας και η σύγκριση είναι σταθερές αξίες στην πορεία για την κατανόηση των διάφορων οικονομικών φαινομένων, από τις παλαιότερες κοινωνίες έως τις κοινωνίες της εποχής μας. Ο σκοπός της διπλωματικής εργασίας είναι η μελέτη των κρίσεων του 1929 και του 2007 στις ΗΠΑ και οι επιπτώσεις τους στην Ελλάδα. Θα παρατεθούν στοιχεία που αφορούν τις ΗΠΑ πριν και μετά το 1929 και το 2007, καθώς επίσης θα ακολουθήσουμε την ίδια πρακτική και για την Ελλάδα. Η μεθοδολογία της Διπλωματικής Εργασίας είναι η περιγραφική στατιστική για τη μελέτη θεμελιωδών μακροοικονομικών μεγεθών, όπως το δημόσιο χρέος, το δημοσιονομικό αποτέλεσμα, ο ρυθμός οικονομικής μεγέθυνσης, το ΑΕΠ, ο πληθωρισμός, η ανεργία και το εμπορικό ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών.

Η δομή της εργασίας έχει ως εξής : αρχικά, θα μελετηθεί η έννοια της οικονομικής κρίσης. Θα γίνει δηλαδή αναφορά στους τύπους της οικονομικής κρίσης, στις οικονομικές κρίσεις στις ΗΠΑ και στην Ελλάδα, έτσι ώστε να διαμορφωθεί όσο το δυνατόν πληρέστερη εικόνα του φαινομένου, ενώ επίσης θα αναφερθούμε και στις βασικές αιτίες που οδήγησαν τις δύο χώρες στις οδυνηρές αυτές καταστάσεις.

Πιο συγκεκριμένα στο 2^ο Κεφάλαιο θα γίνει εκτεταμένη αναφορά στην ιστορία των οικονομικών κρίσεων επικεντρώνοντας στο τι είναι οικονομική κρίση, τους τύπους των κρίσεων αυτών και τις οικονομικές κρίσεις στην Ελλάδα.

Στο 3^ο Κεφάλαιο θα γίνει αναφορά στην κρίση του 1929 στις ΗΠΑ και οι επιπτώσεις της στην Ελλάδα. Ειδικότερα στο πρώτο μέρος του κεφαλαίου θα επικεντρωθούμε στις αιτίες εκδήλωσης της οικονομικής κρίσης στις ΗΠΑ, στις συνέπειες και στους τρόπους

αντιμετώπισης. Στο δεύτερο μέρος θα αναφερθούμε στις επιπτώσεις αυτής στην χώρα μας, θα διερευνήσουμε τις αιτίες εκδήλωσης, τις συνέπειες που αυτή προκάλεσε, καθώς και τους τρόπους που αυτή αντιμετωπίστηκε.

Στο 4^ο Κεφάλαιο και στο πρώτο μέρος του θα αναφερθούμε στις αιτίες, στις συνέπειες και τους τρόπους αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης στις ΗΠΑ το 2007. Στο δεύτερο μέρος θα αναφερθούμε προφανώς στις αιτίες εκδήλωσης στην Ε.Ε. και στην Ελλάδα, στις συνέπειες αυτής και στους τρόπους αντιμετώπισής της.

Στο 5^ο Κεφάλαιο θα γίνει Συγκριτική παρουσίαση και αξιολόγηση των συνεπειών των δύο κρίσεων στην Ελλάδα, με ιδιαίτερη αναφορά στις πολιτικές που εφαρμόστηκαν μετά το 1929 και μετά το 2007.

Η Συγκριτική παρουσίαση και ανάλυση των οικονομικών κρίσεων που θα παραθέσουμε και οι επιπτώσεις στην Ελλάδα, θα είναι εν τέλει η συνεισφορά μας, λαμβάνοντας υπόψη ότι η Ελλάδα το 2007 ανήκε ήδη στην ΟΝΕ, σε σχέση με το 1929 που χρησιμοποιούσε ως νόμισμα τη δραχμή και με "ανεξάρτητη" νομισματική πολιτική, εν αντιθέσει με το 2007 όπου στα πλαίσια της ΟΝΕ που δεν είχε αυτή τη δυνατότητα.

Στον Επίλογο θα συνοψιστούν οι διαπιστώσεις της έρευνάς μας όσο πιο σφαιρικά γίνεται για τα δύο αυτά μεγάλα οικονομικά φαινόμενα που αφορούν τις ΗΠΑ και την Ελλάδα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ

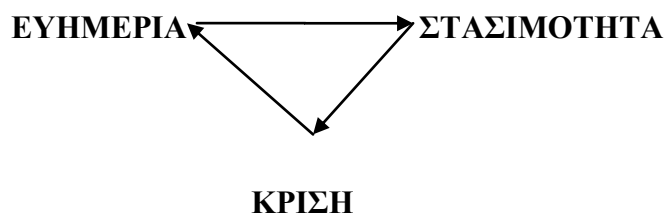
2.1 Εισαγωγή

Ζούμε σε μία εποχή όπου η αναφορά στην λέξη "κρίση" είναι μέρος της καθημερινότητάς μας. Τα ΜΜΕ κάνουν καθημερινά εκτενή αναφορά στην οικονομική κρίση και στις συνέπειές της. Η κρίση γενικότερα θα λέγαμε ότι μπορεί να οριστεί ως μία δυσλειτουργία, όπου παρατηρείται το φαινόμενο της διαταραχής της "ομαλής" λειτουργίας ενός συστήματος κατά μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Από αυτή την ερμηνεία η κρίση μπορεί να

περιγράφει πολλά φαινόμενα, καταστάσεις και γεγονότα τα οποία σημάδεψαν την ανθρώπινη ιστορία. Αναφερόμαστε σε φυσικές καταστροφές, σε εξάπλωση επιδημιών, σε πολεμικές συγκρούσεις, σε οικονομικές καταρρεύσεις. Ανάλογα λοιπόν το φαινόμενο, κάνουμε λόγο για πολιτική κρίση, οικονομική κρίση, κοινωνική κρίση, οικολογική κρίση και σε ότι άλλο είναι ικανό να διαταράξει τις "ισορροπίες" ενός κοινωνικού συνόλου και ενός συστήματος που πιστεύουμε ότι λειτουργεί ως ντόμινο. Αν θεωρήσουμε τώρα την οικονομική ζωή ως κινητήρια δύναμη και δραστηριότητα, τούτο προφανώς θεωρούμε ότι συνεπάγεται και διαπλοκή σχέσεων, φορέων, κανόνων και συμφερόντων. Και αν τα αποτελέσματα γενικότερα αυτής της συναλλαγής είναι αρνητικά, οι επιπτώσεις σε ένα κοινωνικό σύνολο προφανώς θα είναι αρνητικές όσον αφορά την εργασία, τις επενδύσεις, τις τιμές κ.λ.π. Αναφερόμαστε δηλαδή πλέον σε μια οικονομική κρίση η οποία συνιστά οπισθοδρόμηση. Η οικονομική κρίση θα θέσει σε δοκιμασία ολόκληρες δομές, θεσμούς και εν γένει ισορροπίες. Εναπόκεινται στις νέες δυνάμεις που θα προκύψουν να καταφέρουν να αναστρέψουν το δυσμενές περιβάλλον και τούτο γιατί αν μελετήσουμε την παγκόσμια οικονομική ιστορία παρατηρούμε τελικά αλληλουχίες περιόδων που τις χαρακτηρίζουν η ευημερία, η στασιμότητα και τέλος η κρίση. Από την προβιομηχανική εποχή έως σήμερα την εποχή της παγκοσμιοποίησης, οι κρίσεις έρχονται συχνά να αναταράξουν την οικονομική ζωή και τις ισορροπίες. Αν πχ το σκάσιμο μίας φούσκας (υπερβολικές προσδοκίες για μελλοντικές αποδόσεις) σημαίνει οικονομική κρίση, από την άλλη καλοπροαίρετα μπορεί και να σημαίνει μία αναπόφευκτη διόρθωση μίας προϋπάρχουσας ανορθολογικής κατάστασης όπου έχει χαθεί η ισορροπία μέσα από μία παράλογη π.χ. αύξηση των τιμών. Άρα μία οικονομική κρίση μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι τελικά λειτουργεί και ως αναπόφευκτη αντίδραση του συστήματος σε στρεβλώσεις οι οποίες αποτελούν πραγματικά τα αίτια του προβλήματος.

Πίνακας 2.1

Αλληλουχία Περιόδων

Συνεπώς αυτό που εμφανίζεται π.χ. ως “έκρηξη” μίας οικονομικής κρίσης, είναι απλά η απόληξη μίας πραγματικής κρίσης που δρούσε, ακολουθώντας τελικά την ροή των πραγμάτων σε αυτό που αναφέρθηκε προηγουμένως ως αλληλουχία περιόδων, δηλαδή ως ευημερία, στασιμότητα και μετά κρίση (Κότιος- Παυλίδης 2012).

2.2 Τύποι Οικονομικών Κρίσεων

Η πραγματικότητα σήμερα είναι ότι οι περισσότερες χώρες εφαρμόζουν οικονομικό μοντέλο δυτικού τύπου. Ακόμα και η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας η οποία αποδέχεται και υποστηρίζει το γνωστό πολιτικό της μοντέλο, από την δεκαετία του 1970 έχει αποδεχθεί επίσης σε μεγάλο βαθμό το δυτικό οικονομικό μοντέλο και έχει ανοίξει τις αγορές της στα ξένα κεφάλαια και στις ξένες επενδύσεις. Αυτή η αποδοχή και εφαρμογή λοιπόν σχεδόν από όλους, αναπόφευκτα θα ευνοήσει και τη διεθνή μετάδοση των οικονομικών κρίσεων και μάλιστα με ταχύτητα, αφού η διεθνοποίηση της παραγωγής και της παγκόσμιας “διαπλοκής” είναι πλέον μία πραγματικότητα. Πιο συγκεκριμένα λοιπόν και σύμφωνα με τους Κότιο και Παυλίδη (2012) τέσσερις βασικές θέσεις μπορούμε να διατυπώσουμε όσον αφορά την γένεση, τις συνθήκες και τους διαύλους μετάδοσης των διεθνών οικονομικών κρίσεων. Αρχικά, οι οικονομικές κρίσεις έχουν την ικανότητα μετάδοσης διεθνώς με μεγάλη ταχύτητα. Όσο πιο “ισχυρή” είναι η οικονομία από την οποία προέρχεται η κρίση, τόσο μεγαλύτερη γενικότερα είναι και η επίδρασή της. Δεύτερον, ο τρόπος μετάδοσης και εξάπλωσης της κρίσης έχει αλλάξει στο πέρασμα των χρόνων. Υπεύθυνη είναι η διεθνοποίηση της παραγωγής και τα παγκόσμια δίκτυα τα οποία έχουν αυξήσει απίστευτα την ταχύτητα των καναλιών τα οποία είναι υπεύθυνα και ικανά για την μετάδοση μιας κρίσης. Έπειτα, είναι ο βαθμός εξωστρέφειας και ενσωμάτωσης των εθνικών οικονομιών στο διεθνές οικονομικό σύστημα χρηματοοικονομικών συναλλαγών που τις καθιστά πιο εκτεθειμένες και πιο επιρρεπείς στις διεθνείς κρίσεις. Από την άλλη, οι εθνικές οικονομίες όσο πιο εξωστρεφείς είναι σε περιόδους τουλάχιστον οικονομικής ηρεμίας και ομαλότητας, τόσα περισσότερα οφέλη αποκομίζουν από το διεθνές περιβάλλον από ότι οι πιο εσωστρεφείς οικονομίες. Τέλος, για να είναι όσο πιο αποτελεσματική γίνεται η αντιμετώπιση μιας διεθνούς κρίσης από ένα μεμονωμένο κράτος απαιτείται η συντονισμένη παρέμβαση – βοήθεια των κρατών της παγκόσμιας οικονομίας με την συμπαράσταση των διεθνών οργανισμών.

Η αλληλεπίδραση σε παγκόσμιο επίπεδο των οικονομικών παικτών διαμορφώνει τυπολογία των κρίσεων όταν αυτές εμφανίζονται, ταξινομώντας αυτές ανάλογα με την φύση των παραγόντων που τις προκάλεσε, αλλά και με τη μορφή που εκδηλώθηκαν. Μελετώντας την ιστορία διαπιστώνουμε ότι και οι κρίσεις μπορούν να διαχωριστούν σε γενικές γραμμές σε μία προ-νεωτερική και μία νεωτερική περίοδο. Προσπαθώντας λοιπόν να τυπολογήσουμε τις κρίσεις και σύμφωνα με τον Ν. Χριστοδουλάκη (2012) διαπιστώνουμε:

A) Κρίσεις Παραγωγής: Στις κρίσεις παραγωγής διαπιστώνουμε ως αιτία την μαζική και απότομη πτώση της παραγωγής και της προσφοράς αγαθών τα οποία είναι απαραίτητα στην κάλυψη των βασικών αναγκών του πληθυσμού, με αποτέλεσμα οικονομικές κρίσεις. Αυτές που γνωρίζουμε ως παλαιότερες έχουν να κάνουν κατά κύριο λόγο με την έλλειψη βασικών ειδών διατροφής και κυρίως σιτηρών. Αναφερόμαστε δηλαδή σε λιμούς που είναι το αποτέλεσμα φυσικών καταστροφών καλλιεργημένων εκτάσεων, σε λοιμούς που ξεκλήρισαν ολόκληρους πληθυσμούς ανθρώπων και ζώων, ή ακόμα και για να έρθουμε στην εποχή μας, αναφερόμαστε σε εκτεταμένες μολύνσεις του εδάφους για διάφορους λόγους, καθώς επίσης και για τις εκτεταμένες μολύνσεις του θαλασσιού πλούτου. Πρέπει από την άλλη να τονίσουμε την πρόοδο της τεχνολογίας στην καλλιέργεια της γης, η οποία κατάφερε να μειώσει σε μεγάλο βαθμό τον κίνδυνο λιμών στην νεωτερική περίοδο σε σχέση με τα παλαιότερα χρόνια. Παρόλα αυτά η φύση και η ίδια η δύναμή της πάντα έβρισκε τρόπους να ξεπερνά την ανθρώπινη τεχνολογική δυναμική, με αποτέλεσμα οι λιμοί να θερίζουν ακόμα και σήμερα σε διάφορες περιοχές της Αφρικής και της Ασίας. Πέρα όμως από τη δυναμική της φύσης, η ίδια η ανθρώπινη καταστροφική δυναμική προκάλεσε την μαζική κατάρρευση παραγωγικών διαδικασιών μέσα από την καταστροφή των μέσων παραγωγής όπως π.χ. των εργοστασίων κατά τη διάρκεια πολέμων ή μέσα από τη διαδικασία μεγάλων ατυχημάτων και δη πυρηνικών, αποδεικνύοντας για άλλη μία φορά την ικανότητα του ανθρώπινου είδους για αυτοκαταστροφικές τάσεις. Στο πλαίσιο των άστοχων ανθρώπινων πρακτικών δεν είναι και σπάνιο το φαινόμενο να παρατηρήσουμε τελικά την αποτυχία στην τόνωση της παραγωγικής διαδικασίας μετά από άστοχες αντιμετώπισεις αρνητικών φαινομένων, με αποτέλεσμα τελικά την μεγέθυνση μίας κρίσης με καταστροφικά αποτελέσματα.

B) Κρίσεις Ζήτησης : Στις κρίσεις ζήτησης παρατηρούμε το φαινόμενο της μαζικής και απότομης πτώσης των χρηματικών διαθεσίμων ή της αξίας των περιουσιακών στοιχείων τα οποία είναι ικανά και αναγκαία για την απόκτηση των απαραίτητων καταναλωτικών αγαθών.

Εννοούμε δηλαδή τα εισοδήματα, τα ρευστά διαθέσιμα, τις τραπεζικές καταθέσεις και ότι άλλο είναι χαρακτηρισμένο ως στοιχείο πλούτου και έχει τη δυνατότητα να ανταλλαχθεί με άλλα αγαθά. Η απότομη μείωση της αξίας των προηγούμενων χαρακτηρίζουν κάποια είδη κρίσεων εκ των οποίων οι πιο συνηθισμένες είναι:

1. Υπερπληθωρισμός : (Νομισματική Διάβρωση). Υπερπληθωρισμός παρατηρείται στην περίπτωση όπου μία χώρα δεν έχει τη δυνατότητα πλέον να καλύψει τις υποχρεώσεις της από τα φορολογικά έσοδα με αποτέλεσμα να οδηγηθεί στην μαζική έκδοση νέου νομίσματος. Η ενέργεια αυτή θα αλλοιώσει την αξία των αποθεμάτων αλλά και των εισοδημάτων. Αυτό συνέβη στην Γερμανία το 1922 κατόπιν μαζικής εκτύπωσης χαρτονομισμάτων και στην Ρωσία το 1998, εφόσον βεβαίως η επιλογή αυτή ήταν εφικτή. Στα παλαιότερα χρόνια όπου δεν υπήρχε η δυνατότητα εκτύπωσης, η κιβδηλεία των κερμάτων (φθηνότερα κέρματα, περισσότερα νομίσματα) δεν ήταν κάτι σπάνιο, οδηγώντας και πάλι σε πληθωρισμό εφόσον κυκλοφορούσαν στην ίδια ονομαστική αξία με τα γνήσια.

2. Χρεοκοπία Τραπεζών: Εφόσον οι Τράπεζες πρέπει να είναι ισοσκελισμένες μεταξύ των καταθέσεων και των δανείων, αν μία χώρα δεν έχει πλέον τη δυνατότητα να ξεπληρώσει τα δάνειά της, είναι εύλογο ότι αυτή η αδυναμία θα οδηγήσει σε χρεοκοπία των Τραπεζών. Τέτοιου είδους κρίσεις φυσικά εμφανίστηκαν μετά την εμφάνιση των τραπεζών. Στα πλαίσια της χρεοκοπίας τραπεζών παρατηρούμε μαζική απόσυρση καταθέσεων από την μία και μεγάλη αδυναμία είσπραξης χορηγηθέντων δανείων από την άλλη, όπως συνέβη με τα επισφαλή στεγαστικά δάνεια στις ΗΠΑ το 2008.

3. Κατάρρευση αξίας άυλων στοιχείων: Η νεωτερική οικονομία είναι "υπεύθυνη" για προϊόντα όπως τα ομόλογα και άλλα χρηματοπιστωτικά προϊόντα, τα οποία επιχειρήσεις, επενδυτές αλλά και κυβερνήσεις αγοράζουν ευελπιστώντας στο να μεγιστοποιήσουν τις οικονομικές τους αποδόσεις γνωρίζοντας προφανώς την αβεβαιότητα και το ρίσκο τέτοιων επενδυτικών κινήσεων. Επειδή όλη αυτή η δραστηριότητα εδράζεται βασικά σε προσδοκίες (για κέρδη στο μέλλον), είναι αυτονόητο και λογικό οι προσδοκίες να μην ευοδώνονται πάντα. Και είναι επίσης φυσικό ότι όσο πιο μεγάλη είναι η διάψευση των προσδοκιών, τόσο πιο μεγάλες θα είναι πιθανόν και οι κρίσεις που θα επέλθουν. Οι πιο συνηθισμένες από αυτές τις κρίσεις είναι :

α) Η κατάρρευση των χρηματιστηριακών αξιών (μετοχών), όπου ετούτο σημαίνει και άμεση κατάρρευση όσον αφορά την αξία του αρχικού επενδυθέντος κεφαλαίου. Η πίστη σε αβάσιμες προσδοκίες τελικά μπορεί να προκαλέσει επώδυνες απώλειες και κρίσεις, με λίγα λόγια δηλαδή οικονομικές καταστροφές.

β) Η κατάρρευση της αγοράς ομολόγων. Τα ομόλογα είναι ουσιαστικά ένα είδος δανεισμού τα οποία κυρίως εξυπηρετούν κυβερνήσεις οι οποίες πωλούν ομόλογα για να εισπράξουν ρευστό, με την προϋπόθεση ότι κάποια στιγμή θα τα αποπληρώσουν. Η κρίση κάνει την εμφάνισή της όταν τα κράτη δηλώσουν αδυναμία αποπληρωμής αυτών των ομολόγων τα οποία πούλησε, με αποτέλεσμα να δηλώσουν χρεωκοπία. Όταν αυτά τα χρέη οφείλονται σε εξωτερικούς δανειστές, η επερχόμενη κρίση δημιουργεί γενικότερα αντιπαραθέσεις με το διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα και ειδικότερα με τους δανειστές. Όσον αφορά τώρα το εσωτερικό χρέος αυτό μπορεί να επιφέρει κρίση μόνο όταν η χώρα που εξέδωσε τα ομόλογα αδυνατεί να τυπώσει χρήμα, γεγονός το οποίο παρατηρείται και σε χώρες της Ευρωζώνης.

4. Κατάρρευση εμπράγματων αξιών: Το πιο γνωστό παράδειγμα κρίσης που αφορά την κατάρρευση εμπραγμάτων αξιών αφορά αυτήν της αγορά ακινήτων. Η άνοδος των τιμών στις κατοικίες συνεπεία μεγάλης ζήτησης αγοράς αυτών, δεν είναι δύσκολο για διάφορους λόγους αυτή η μεγάλη ζήτηση να σταματήσει ξαφνικά π.χ. λόγω μαζικής ανέγερσης νέων, ή λόγω φυσικών ή κοινωνικών προβλημάτων. Το αποτέλεσμα είναι να επηρεαστούν και άλλοι τομείς της οικονομίας που συνδέονται με το πρόβλημα, όπως π.χ. οι τράπεζες που έχουν δανείσει για την αγορά των ακινήτων αλλά και των νοικοκυριών που έχουν δανειστεί και που αδυνατούν να αποπληρώσουν τα δάνεια αυτά στις τράπεζες.

Υπάρχουν και άλλα παραδείγματα σχετικά με κατάρρευση άλλων εμπραγμάτων περιουσιακών στοιχείων που παρατηρήθηκε παλαιότερα, όπως ενδεικτικά να αναφέρουμε αυτή που αφορά την αξία της τιμής των μαχαρικών τον 16ο αιώνα. Μετά την πραγματοποίηση του περίπλου της Αφρικής, η μείωση του κόστους μεταφοράς μείωσε σε τεράστιο βαθμό την τιμή τους.

Παρατηρούμε στην εποχή μας μία συνεχή απελευθέρωση των συνόρων όσον αφορά την οικονομία, μέσα από διαδικασίες όπως πχ η διακίνηση των προϊόντων σε όλο τον κόσμο, καταργώντας κατά κάποιο τρόπο τα σύνορα του κράτους. Συνεπεία αυτής της παγκόσμιας δραστηριότητας, τότε μπορούμε τελικά να θεωρήσουμε ότι συμβαίνει μία κρίση ; α) Όταν

δεχθεί ένα πλήγμα η οικονομία (κρίση αιτίου) ή β) όταν οι δυσάρεστες συνέπειες ένεκα οδυνηρού γεγονότος εξαπλωθούν (κρίση αποτελέσματος) ; (Ν. Χριστοδουλάκης 2012). Θα ήταν δόκιμο να αναρωτηθούμε επιλέγοντας απλά ή το "α" ή το "β", ή θα μπορούσαμε να καταλήξουμε στο ότι "οι δυσάρεστες συνέπειες ένεκα οδυνηρού γεγονότος" επιφέρουν "πλήγμα στην οικονομία " δημιουργώντας κρίση.

2.3 Οι οικονομικές κρίσεις στην Ελλάδα

Είναι γεγονός ότι σε περιόδους βαθιάς ύφεσης, οι πιο αδύναμες εθνικές οικονομίες είναι πολύ πιο ευάλωτες όταν το διεθνές οικονομικό περιβάλλον είναι γενικότερα δυσμενές. Αυτό συνήθως οδηγεί σε αδυναμία ανταπόκρισης δανειακών υποχρεώσεων, αλλά και σε δυσκολία για την σύναψη νέων δανείων. Δεν είναι δύσκολο να φανταστούμε ότι σε ένα τέτοιο οδυνηρό γενικότερα περιβάλλον, η χρεοκοπία δεν είναι και απίθανη. Θα λέγαμε ότι τα παραπάνω σε γενικές γραμμές σκιαγραφούν την (αδύναμη) ελληνική οικονομία από καταβολής του νέου ελληνικού κράτους, όπου σε κρίσιμες παγκόσμιες περιόδους δεν άντεξε και κατέληξε σε χρεοκοπία.

Οι περιπέτειες ξεκίνησαν κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης από τα δάνεια που της χορηγήθηκαν από την Μ. Βρετανία με δυσμενείς όρους και ταλαιπώρησε το νέο ελληνικό κράτος έως το 1878, έτος αποπληρωμής. Εν τω μεταξύ, ήδη το μοναρχικό καθεστώς ταλαιπωρούνταν από την οικονομική κρίση σε παγκόσμιο επίπεδο από το 1815, με αποτέλεσμα να οδηγηθεί η κυβέρνηση σε "μνημονιακές" καταστάσεις. Τα μέτρα λιτότητας οδήγησαν σε στρατιωτικά κινήματα τα οποία με την σειρά τους οδήγησαν εν τέλει στην παραχώρηση συντάγματος.

Την εποχή του Χ. Τρικούπη το 1875 και μετά, αναζητείται ένα ισχυρό κράτος που θα ακολουθήσει φιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές. Η κρίση όμως που κυριαρχεί στην παγκόσμια οικονομία από το 1873 δεν θα αφήσει ανεπηρέαστη και την ελληνική οικονομία. Η τελική κατάληξη θα είναι η αδυναμία εκπλήρωσης των δανειακών υποχρεώσεων της χώρας προς τους δανειστές της. Η απόπειρα χορήγησης νέων δανείων δεν στέφθηκε από επιτυχία. Η Ελλάδα πτώχευσε τον Δεκέμβρη του 1893.

Η Ελλάδα αν δεν είναι έρμαιο, επηρεάζεται τουλάχιστον σε μεγάλο βαθμό από το διεθνές οικονομικό περιβάλλον. Έτσι το θετικό διεθνές οικονομικό περιβάλλον από το 1896 έως το

1920 θα επηρεάσει θετικά και την ελληνική οικονομία. Τα δημοσιονομικά της χώρας μπαίνουν σε μία σειρά και η Ελλάδα ισχυροποιεί την οικονομία της. Η υιοθέτηση προστατευτικού δασμολογίου θα επηρεάσει θετικά εννοώντας τις παραγωγικές δυνάμεις της χώρας, ενώ ο εφοπλισμός θα αντέξει τον ανταγωνισμό. Από το 1920 και μετά η κατάσταση θα αλλάξει και παρατηρείται επιδείνωση. Τα έσοδα είναι λιγότερα από τις δαπάνες και το πρόβλημα έπρεπε να λυθεί με δανεισμό. Και ο εξωτερικός δανεισμός απαιτεί νομισματική σταθερότητα και ισχυρή κυβέρνηση. Η κυβέρνηση Βενιζέλου φαινόταν να τα καταφέρνει μέσα από μία σειρά μεταρρυθμιστικών μέτρων. Ακόμα και ο "μαύρος" Οκτώβρης του 1929 των ΗΠΑ φαινόταν να μην επηρεάζει και να περνά φαινομενικά τουλάχιστον χωρίς άμεσες επιπτώσεις. Όμως η παγκόσμια οικονομική σκηνή, η κατάσταση στην Ευρώπη και ιδιαίτερα αυτή στην Γερμανία (πολεμικές αποζημιώσεις και ανεργία) θα άλλαζε επηρεάζοντας και την οικονομία της Ελλάδας. Οι ελληνικές εξαγωγές αγροτικών προϊόντων μειώθηκαν, η παραγωγή συρρικνώθηκε, το μεταναστευτικό συνάλλαγμα μειώθηκε, ενώ το πρόγραμμα των δημοσίων επενδύσεων σταμάτησε λόγω διακοπής της χρηματοδότησης από το εξωτερικό. Ακολούθησαν λανθασμένες πολιτικές κινήσεις όσον αφορούσε την οικονομία, ενώ και ο Βενιζέλος πίστευε ότι η διεθνής κοινότητα είχε την "υποχρέωση" να βοηθά τις οικονομικά αδύναμες χώρες όταν η θέση τους είναι δύσκολη. Το αποτέλεσμα τελικά θα ήταν να υποτιμηθεί η αξία της δραχμής και μέχρι το τέλος του 1932 αυτή η υποτίμηση να έχει φθάσει το 60%. Επίσης ο Βενιζέλος αναγκάστηκε να αναστείλει επ' αόριστον την πληρωμή τόκων και δανείων, είτε αυτών που προέρχονταν από το εξωτερικό, είτε αυτών από το εσωτερικό. Ουσιαστικά δηλαδή η χώρα είχε πτωχεύσει. Πιο οδυνηρή η κατάσταση δεν γινόταν (Τσουλφίδης 2013). Άρα και σύμφωνα με το προηγούμενο σχεδιάγραμμα (πίνακας 2.1), μετά την κρίση αργά ή γρήγορα η χώρα θα "απολάμβανε" ευημερία. Παρατηρήθηκε λοιπόν μετά το 1932 αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής και αύξηση της εγχώριας ζήτησης σε καταναλωτικά αγαθά. Παρόλο που η χώρα πέρασε την γερμανική κατοχή, όλα τα προηγούμενα δάνεια διευθετήθηκαν οριστικά μέχρι το 1962 και μέχρι το 1968 το εξωτερικό χρέος της Ελλάδας είχε εξαλειφθεί παρουσιάζοντας μέχρι και πλεονασματικούς προϋπολογισμούς. Το σχέδιο Μάρσαλ είχε καταφέρει να ξαναλειτουργήσει την ελληνική οικονομία με θετικό τρόπο, λειτουργώντας ως η κινητήρια δύναμη για την εκβιομηχάνιση και την ανάκαμψη της χώρας γενικότερα. Η ανταγωνιστικότητα βελτιωνόταν με αποτέλεσμα την αύξηση των εξαγωγών. Αν η βιομηχανική πολιτική των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων είχε συνέχεια είναι πιθανόν το έλλειμμα μεταξύ εξαγωγών και εισαγωγών να ήταν πολύ μικρό. Η

εγκατάλειψη της βιομηχανικής πολιτικής εντέλει και η εγκατάλειψη των ελληνικών εξαγωγών μετά την είσοδο στην ΕΟΚ το 1981 θα μείωνε ακόμα περισσότερο την ανταγωνιστικότητα που είχε απομείνει (πρόβλημα που υφίσταται ακόμα). Να επισημανθεί ότι η δεκαετία του 1980 είναι περίοδος διεθνούς κρίσης οπότε καταρχάς είναι κατανοητό και το πρόβλημα της χώρας, όπως είναι και κατανοητή η επικείμενη εξαφάνιση της βιομηχανίας κατόπιν λανθασμένων πολιτικών επιλογών, όπως πολιτικές που επικεντρώθηκαν στην εξυπηρέτηση των πελατειακών σχέσεων. Το πρόβλημα επεκτάθηκε και στην αγροτική παραγωγή, η οποία έχασε και αυτή σιγά-σιγά την ανταγωνιστικότητά της. Εισαγόμενα προϊόντα έκαναν την εμφάνισή τους και αντικατέστησαν την ντόπια παραγωγή, η οποία θα μπορούσε να παραγάγει προϊόντα πιο φθηνά αν υπήρξε πραγματική θέληση, οργάνωση και πολιτικές ικανές να αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό και όχι εφησυχασμός και αδιαφορία επειδή η χώρα ανήκε στην ΕΟΚ. Για διάφορους λόγους κάποιοι παραγωγικοί τομείς όπως ο τουρισμός, οι κατασκευές και η βιομηχανία τσιμέντου κατά κάποιο τρόπο προστατεύθηκαν από την πολιτεία. Έτσι το 1990 και το 2000 παρατηρείται οικιστική άνθηση. Το κράτος όμως στερείται ικανών φορολογικών μηχανισμών τέτοιων ώστε να "γεμίσει" τα ταμεία του. Προσφεύγει σε δανεισμό από τις διεθνείς αγορές με χαμηλό επιτόκιο ως εύκολη λύση. Η γενικότερη ανεπάρκεια του πολιτικού προσωπικού θα φέρει την χώρα σε κατάσταση βαθιάς ύφεσης, φέρνοντας έτσι στην επιφάνεια τις εν γένει πραγματικές αδυναμίες μίας χώρας με την συγκεκριμένη δυναμική. Εν τέλει το 2010 η Ελλάδα φθάνει στο σημείο να μην μπορεί να ανταποκριθεί στις οικονομικές υποχρεώσεις της. Τούτο συμβαίνει λόγω μείωσης της ρευστότητας από γεγονότα που ξεκίνησαν από αλλού και που στην συνέχεια θα την επηρεάσουν σε τέτοιο βαθμό, ώστε να περάσει και η ίδια πλέον σε κατάσταση βαθιάς ύφεσης, αφού η ανεργία, το τεράστιο χρέος και οι αναμενόμενες επενδύσεις που τελικά προς το παρόν δεν έρχονται, καταδεικνύουν την εικόνα και τη δύσκολη κατάσταση που βρίσκεται μέχρι και σήμερα (Τσουλφίδης 2013).

Ο Paul Samuelson (Αμερικανός οικονομολόγος τιμημένος με το Νόμπελ Οικονομίας το 1970) στην τελευταία του συνέντευξη πριν πεθάνει το 2009 είπε ότι θα συμβούλευε τους οικονομολόγους να δείχνουν τον σεβασμό που πρέπει στην μελέτη της οικονομικής ιστορίας και αυτό γιατί η οικονομική ιστορία είναι η πρώτη ύλη από την οποία κάποιος μπορεί να ελέγξει την ορθότητα των εικασιών του. Αλλά, η οικονομική ιστορία από μόνη της δεν διδάσκει τίποτα, εκτός εάν συνέχεια θέτουμε ερωτήματα και κάνουμε όλους τους στατιστικούς ελέγχους που πρέπει (Τσουλφίδης 2013). Με λίγα λόγια ο Samuelson μας

προτρέπει να μελετάμε την ιστορία σε όλες της τις εκφάνσεις πριν καταλήξουμε σε θεωρίες και συμπεράσματα, για την κάθε εποχή, για την εποχή μας, για το σήμερα. Κάθε οικονομική θεωρία σαφώς αναπτύσσεται σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο, αλλά για να φθάσουμε σε κάποια συμπεράσματα και επειδή το παρόν δεν είναι μετέωρο και επειδή το μέλλον εξαρτάται από το παρόν, η γνώση και η κατανόηση του παρελθόντος θεωρείται απαραίτητη. Γιατί πιστεύουμε ότι μία οικονομική θεωρία είναι ικανή να οδηγήσει μία κοινωνία σε ευημερία όταν "πατάει" γερά στα πόδια της, όταν εφαρμόζεται με αξιοπιστία. Και τούτο θεωρούμε ότι επιτυγχάνεται αν έχουμε δώσει τη δυνατότητα στο παρελθόν να γίνει οδηγός. Στην αντίθετη περίπτωση η κρίση είναι κοντά με φαινόμενα κατάρρευσης και καταστροφής. (Χριστοδουλάκης 2012). Πόσο είναι εφικτά τα προηγούμενα και πόσο αρκούν σε έναν παγκοσμιοποιημένο κόσμο γεμάτο αστάθμητους παράγοντες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1929 ΣΤΙΣ ΗΠΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.

3.1 Η Οικονομική Κρίση το 1929 στις ΗΠΑ

Ο Άνταμ Σμιθ έβλεπε τη διαρκή επέκταση της οικονομίας με τις επενδύσεις να οδηγούν σε περισσότερες δυνατότητες, τον καταμερισμό εργασίας να τις κάνει πιο παραγωγικές και τον μηχανισμό της αγοράς να σταθμίζει τις επιθυμίες και να δίνει κίνητρα για την επόμενη φάση. Οι αγορές ήταν το πεδίο εξισορρόπησης αναγκών και δυνατοτήτων. Κρίση δεν μπορούσε να προκληθεί από το χάσμα μεταξύ τους γιατί οι τιμές προλάβαιναν και τα έβαζαν όλα στην θέση τους. Σε αντίθεση με την αισιοδοξία του Α. Σμιθ, ο Μάλθους είναι θεωρητικός της αέναης κρίσης: πιστεύει ότι η εκδήλωσή της δεν είναι τυχαία, αλλά επωάζεται και ξεσπά με τρόπο μοιραίο και αναπόδραστο...". Γίνεται σαφές ότι η νέα εποχή του καπιταλισμού δεν φέρνει πάντα ευκαιρίες για απασχόληση, κέρδη και ανάπτυξη, αλλά κρύβει και μηχανισμούς κρίσεων, αποτυχίας και φτώχειας, που η αόρατος χειρ του Άνταμ Σμιθ δεν είχε προλάβει να διορθώσει (Χριστοδουλάκης 2012).

Δεκέμβρης 1928. Ο Πρόεδρος των ΗΠΑ Κούλιτζ απευθύνεται προς το Κογκρέσο που ζητά καθυσυχασμό. "Κανένα Κογκρέσο των ΗΠΑ που συγκλήθηκε ποτέ για να εξετάσει την κατάσταση της Ένωσης δεν συνάντησε πιο ευχάριστη προοπτική από αυτή που εμφανίζεται στην παρούσα στιγμή. Στο εσωτερικό πεδίο υπάρχει ηρεμία και ικανοποίηση ... και το υψηλότερο ρεκόρ ετών ευημερίας. Στο εξωτερικό πεδίο υπάρχει ειρήνη, η καλή θέληση που προέρχεται από την αμοιβαία κατανόηση ... Η κύρια πηγή αυτής της απaráμιλλης τύχης είναι η ακεραιότητα και ο χαρακτήρας του αμερικάνικου λαού". Αυτά λοιπόν τα καλά λόγια από τον Κούλιτζ για τον "λαό" του τα συνόδευε και μία άλλη πλευρά που συνήθως δεν ομολογείται. Και στην προκείμενη περίπτωση οι Αμερικανοί έδειχναν μεγάλη επιθυμία για να πλουτίσουν γρήγορα με όχι και τόσο μεγάλο κόπο. Έτσι ο Κούλιτζ δεν κατάφερε να διακρίνει τη διάρκεια μίας φαινομενικά καλής εποχής, εποχής κερδοσκοπίας όπου οι άνθρωποι δεν ήθελαν να κατανοήσουν την πραγματικότητα, αλλά έδειχναν μία τεράστια επιθυμία συμμετοχής σε έναν φανταστικό κόσμο (Γκάλπρεϊθ 2000). Μετά από δέκα μήνες από εκείνη την ομιλία του Κούλιτζ στο Κογκρέσο, οι ΗΠΑ θα γνώριζαν την μεγαλύτερη οικονομική κρίση. Και μαζί με τις ΗΠΑ θα ταρακουνιόταν και μεγάλο μέρος του κόσμου στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης της δεκαετίας του 1930 . Στο ποσοστό που θα της αναλογούσε, η μεγάλη κρίση θα επηρέαζε οδυνηρά και την Ελλάδα.

3.2 Η οικονομική κρίση το 1929 στις ΗΠΑ – Αιτίες εκδήλωσης

Εκείνη την χρονιά στο χρηματιστήριο της Ν. Υόρκης δεν υπήρξε καλοκαίρι. Κάθε μέρα οι τιμές ανέβαιναν ακολουθώντας την άνοδο των δραστηριοτήτων των μεγάλων εταιρειών επενδύσεων. Εκείνο το καλοκαίρι οι αξίες των μετοχών είχαν ανέβει κατά ένα τέταρτο και το χρηματιστήριο ήταν γενικά πολύ ανεκτικό. Οι περισσότερες εταιρείες μπορούσαν να εισαγάγουν τις μετοχές τους σε αυτό. Η αύξηση των τιμών των μετοχών αύξησαν σε τεράστιο βαθμό και την κερδοσκοπία. Ενδεικτικά το καλοκαίρι του 1929 τα δάνεια των χρηματιστών αυξάνονταν 400.000.000 ανά μήνα.

Για τις αιτίες της Μεγάλης Κρίσης η μεγαλύτερη ευθύνη αποδίδεται ίσως στο κραχ του χρηματιστηρίου σύμφωνα με τον Τ. Κ. Γκάλμπρεϊθ (Γκαλμπρεϊθ 2000), του οποίου η κατάρρευση ενυπήρχε στην κερδοσκοπία που είχε προηγηθεί. Ένα μεγάλο ερώτημα θα αφορούσε τη διάρκεια αυτής της κερδοσκοπίας. Όταν θα άρχιζε η ύφεση των αξιών των κοινών μετοχών όλοι θα έτρεχαν να πουλήσουν για να γλυτώσουν στην καλύτερη περίπτωση

μέρος των κερδών τους πριν να είναι αργά. Ο Γκάλμπρειθ συνεχίζοντας αναρωτιέται γιατί υπήρχε όργιο κερδοσκοπίας το 1928 και το 1929. Αυτό που μπορούσε ή μπορεί να διακρίνει κάποιος για τότε, είναι ότι υπήρχε μια διάχυτη αισιοδοξία και μεγάλη εμπιστοσύνη στις προθέσεις κάποιων ανθρώπων. Οι άνθρωποι ήταν πρόθυμοι να διακινδυνεύσουν ένα μέρος από τις αποταμιεύσεις τους για επενδύσεις ή να δανεισθούν φθινό χρέος για μεγάλες αποδόσεις σε ένα κοντινό μέλλον. Η οικονομία όμως είχε ήδη αποδυναμωθεί από το καλοκαίρι πριν το κραχ. Τούτο μπορεί να εξηγηθεί με διάφορους τρόπους. Παραδείγματος χάριν παρατηρήθηκε ότι η καταναλωτική και επενδυτική ζήτηση για διάφορα βιομηχανικά προϊόντα δεν ήταν τόσο μεγάλη όσο μεγάλη ήταν η παραγωγή τους. Οι επιχειρήσεις και οι βιομηχανίες μέσα από ένα προηγούμενο θετικό κλίμα δεν είχαν προβλέψει σωστά εκτιμώντας σε αυξήσεις της ζήτησης γενικότερα, με αποτέλεσμα μεγάλα αποθέματα μεγαλύτερα από ότι πραγματικά χρειαζόνταν. Αυτό θα είχε ως συνέπεια τη δραστική μείωση της αγοράς πρώτων υλών και τις περικοπές τελικά στην παραγωγή. Τούτο σημαίνει ότι το καλοκαίρι του 1929 θα ξεκινούσε η ύφεση των αποθεμάτων. Και γενικότερα δεν χρειαζόνταν και τεράστιες αποκλίσεις για να αρχίσει να γίνεται η περιρρέουσα ατμόσφαιρα αρνητική. Μία μικρή κάμψη στις πωλήσεις των καταστημάτων π.χ. θα αρκούσε για να ανοίξει τους ασκούς του Αιόλου. Επίσης μπορούν να αναφερθούν και άλλοι παράγοντες οι οποίοι εμφανίστηκαν εκείνο το καλοκαίρι και που πιθανόν έπαιξαν τον ρόλο τους. Αυτά τα κέρδη πέρα ότι χρησιμοποιήθηκαν για τις δαπάνες των εμπορών, πάνω από όλα χρησιμοποιήθηκαν σε επενδύσεις. Αυτές οι επενδύσεις, μεγάλες και αυξανόμενες, θα ήταν οι κύριες και δραστικές συμπεριφορές δαπάνης. Ότι θα ήταν δυνατόν να διακόψει αυτήν την ροή, να διακόψει ή να εμποδίσει τις επενδυτικές δαπάνες, μπορούσε να προκαλέσει και προβλήματα. Και φυσικά δεν ήταν και όλες οι επενδύσεις πετυχημένες. Μία επένδυση που δεν συνοδευόταν με σταθερή αύξηση κερδών, θα μπορούσε να ήταν μία πτώση της συνολικής ζήτησης, που αυτό θα είχε στην συνέχεια αντίκτυπο και στο μέγεθος των παραγγελιών. Επίσης μπορεί να αναφερθεί (αν και είναι το λιγότερο πιθανό σύμφωνα με τον Γκάλμπρειθ) ως πρόβλημα που μεταβιβάστηκε στην οικονομία, ένας τομέας "αδύναμος" όπως αυτός της γεωργίας. Παρά τις προηγούμενες αναφορές, η εικόνα μέχρι το φθινόπωρο του 1929 ήταν η εξής: περιορισμένη κάμψη της οικονομικής δραστηριότητας, μέτρια ύφεση και μικρή ανεργία. Τούτο θα μπορούσε και να σημαίνει ή θα μπορούσαμε να αναφερθούμε και σε ελεγχόμενη γενικότερα κατάσταση. Εν τούτοις ο Γκάλμπρειθ επισημαίνει κάποιες αδυναμίες τις οποίες και θεωρούσε ικανές για την επερχόμενη καταστροφή. Αρχικά, κακή κατανομή του εισοδήματος.

Το 1929 λοιπόν το 5% του πληθυσμού με τα πιο υψηλά εισοδήματα κατείχε το 1/3 των εισοδημάτων. Αυτό προφανώς σήμαινε ότι αυτό το 5% θα ήταν και υπεύθυνο για υψηλού επιπέδου επενδύσεις, αλλά και για μεγάλο βαθμού κατανάλωση σε δαπάνες πολυτελείας. Με λίγα λόγια αυτό το ποσοστό του πληθυσμού φαινόταν ότι κρατούσε την οικονομία στα χέρια του. Δεύτερον, κακή δομή των εταιρειών. Τη δεκαετία του 1920 οι αμερικανικές επιχειρήσεις και οι διάφορες εταιρείες είχαν κατακλυστεί από διάφορων ειδών οπορτουνιστές, ικανούς να τινάζουν τα πάντα στον αέρα. Το κραχ τελικά κατάφερε οι βιομηχανίες να περιορίσουν τις εργασίες τους, να επιφέρει πτώση των παραγγελιών και την αύξηση της ανεργίας. Επίσης, κακή τραπεζική δομή. Στις ΗΠΑ υπήρχε μεγάλος αριθμός ανεξάρτητων τραπεζικών μονάδων, με αποτέλεσμα μία εύθραυστη και αδύναμη τραπεζική δομή. Όταν μία τράπεζα δηλαδή χρεοκοπούσε, δεσμεύονταν τα περιουσιακά στοιχεία άλλων τραπεζών για εξασφάλιση, ενώ οι καταθέτες άλλων τραπεζών έτρεχαν να σηκώσουν τα χρήματά τους. Η μία χρεοκοπία έφερνε την άλλη σαν αλυσιδωτή αντίδραση, ακόμα και από μια τοπική ατυχία ή από κάποια κακή διαχείριση. Όσοι δεν πρόλαβαν να αποσύρουν τις οικονομίες τους, έχασαν τις αποταμιεύσεις μιας ζωής. Μία τέτοια αναταραχή προφανώς θα είχε και άσχημα αποτελέσματα όσον αφορούσε τις δαπάνες και τις επενδύσεις εν γένει των καταθετών. Παράλληλα, αμφίβολη η κατάσταση του ισοζυγίου εξωτερικών πληρωμών. Τη δεκαετία μετά τον Α΄ Π/Π το πρόσημο των εξαγωγών έναντι των εισαγωγών ήταν θετικό και αυτό οφειλόταν στους υψηλούς δασμούς που μειώναν τις εισαγωγές έναντι των εξαγωγών. Αντίθετα οι χώρες που είχαν αρνητικό πρόσημο, δηλαδή περισσότερες εισαγωγές από εξαγωγές έπρεπε να βρουν μία λύση έναντι των ΗΠΑ. Αυτό θα σήμαινε ότι με κάποιο τρόπο θα έπρεπε να αυξήσουν τις εξαγωγές τους προς τις ΗΠΑ, να μειώσουν τις εισαγωγές τους, ή να δηλώσουν ότι δεν θα μπορούσαν πλέον να πληρώσουν δάνεια του παρελθόντος. Η πολιτική ηγεσία των ΗΠΑ για να αντιμετωπίσει την αύξηση των εισαγωγών αύξησαν άμεσα τους δασμούς. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να μην μπορούν να εξοφληθούν τα χρέη και οι αμερικάνικες εξαγωγές να μειωθούν δραματικά. Όλη αυτή η ρευστή κατάσταση επέφερε μία γενικότερη ανησυχία και ταρακούνησε ιδιαίτερα την αγροτική οικονομία, ένα σημαντικό κλάδο της αμερικάνικης οικονομίας, η οποία εξαρτιόταν από δάνεια και προσδοκούσε από τις εξαγωγές.

Η κατάρρευση των αξιών των μετοχών χτύπησε πάνω από όλα τους εμπόρους. Κατείχαν την μερίδα του λέοντος όσον αφορά τις αποταμιεύσεις και τις επενδύσεις. Το κραχ κτύπησε ακριβώς εκεί. Όταν ο πλούτος σταμάτησε πλέον να λειτουργεί, αφαίρεσε άμεσα από την

οικονομία την στήριξη που χρειαζόταν μέσα από τις δαπάνες που προέρχονταν από τα κέρδη του χρηματιστηρίου. Το 1929 η αμερικάνικη οικονομία τελικά δεν ήταν υγιής αντίθετα ήταν εύθραυστη και ευάλωτη (Γκάλμπρειθ 2000).

3.3 Η οικονομική κρίση το 1929 στις ΗΠΑ – Συνέπειες

Το Κραχ τον Οκτώβρη του 1929 κατέστρεψε την ζωή εκατομμυρίων Αμερικανών. Στο χρηματιστήριο οι άνθρωποι ρίσκαραν όχι μόνο τις προσωπικές τους οικονομίες, αλλά ρίσκαραν προφανώς χωρίς να το αντιλαμβάνονται και με την οικονομία της χώρας τους. Το χρηματιστήριο με την εικόνα που παρουσίαζε εκείνο τον καιρό υποσχόταν εύκολο και χωρίς κόπο πλουτισμό. Όσοι αντιλήφθηκαν τότε που το πράγμα πήγαινε μπορεί και να σώθηκαν. Οι υπόλοιποι σύρθηκαν στην καταστροφή. Είχε έρθει η στιγμή όπως συμβαίνει σε παρόμοιες στιγμές κερδοσκοπίας, οι άνθρωποι να προσγειωθούν ανώμαλα στην νέα πραγματικότητα γυρνώντας πίσω από έναν άλλο εικονικό κόσμο. Δεν είχαν καταλάβει ή δεν τους άφηναν να καταλάβουν ότι από τις αρχές του φθινοπώρου η οικονομία ήταν ήδη σε ύφεση. Για παράδειγμα, οι δείκτες της βιομηχανικής παραγωγής είχαν αρχίσει να καταρακουλούν. Η παραγωγή χάλυβα έδειχνε πτώση από τον Ιούνιο. Ο ευαίσθητος τομέας της κατασκευής κατοικιών και ίσως χαρακτηριστικός λόγω της εμπλοκής σε αυτόν πολλών εμπλεκόμενων επιχειρηματιών, το 1929 ακολούθησε ακόμα μεγαλύτερη πτωτική πορεία. Το τέλος ήρθε με την πτώση του χρηματιστηρίου.

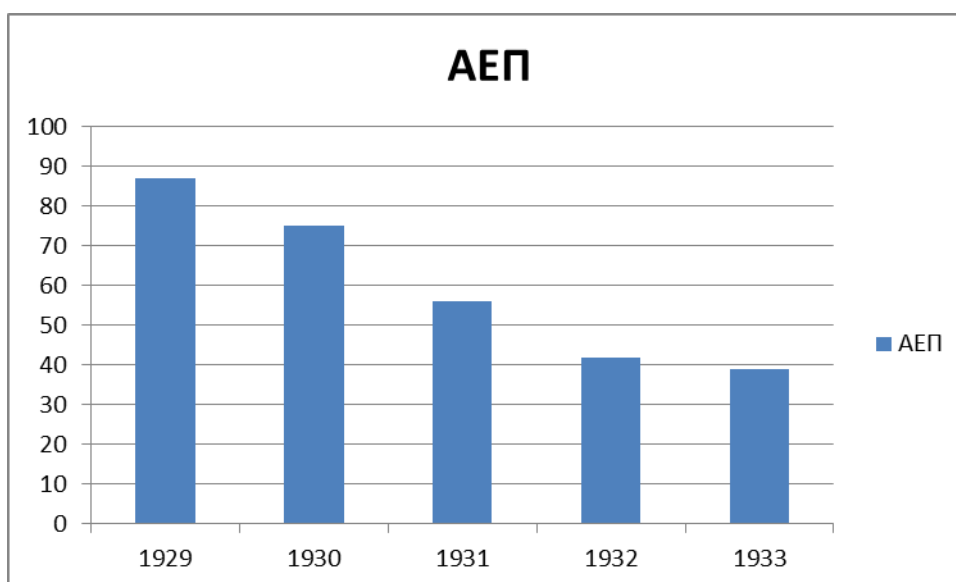
Η κατάρρευση γενικά του συστήματος κατέστρεψε την ικανότητα και τη δυνατότητα δανεισμού και την εν γένει διάθεση για επενδύσεις. Επίσης το κραχ έφερε ένα τέλος στον ξένο δανεισμό, και μείωση των εξαγωγών. Αυτή η μείωση των εξαγωγών θα πίεζε άμεσα και με κόστος τις εξαγωγές βαμβακιού και καπνού. Όταν το πρόβλημα επηρέασε άμεσα τους Αμερικανούς, η πολιτική αντίδραση δεν ήταν η ανάλογη έτσι ώστε να ανακουφίσει αυτούς που επλήγησαν, τουλάχιστον στην αρχή. Όλους τους διακατείχε ένα αίσθημα απελπισίας. Και δεν φαινόταν στο ορίζοντα από την πλευρά των πολιτικών ιδεών αντίδραση. Μετά το 1929 τα "άνθη του κακού," οι μεγάλες εταιρείες επενδύσεων όπως τις ήξεραν οι Αμερικανοί πολίτες διαλύθηκαν. Για να κατανοηθεί καλύτερα η συνέπεια της κατάρρευσης, ένα συγκεκριμένο γεγονός από την καρδιά της ύφεσης μετά το κραχ, ίσως και να δεικνύει τις συνέπειες που επήλθαν σε όλο το φάσμα λειτουργίας της αμερικανικής κοινωνίας. Τον Ιούλιο του 1932 οι εταιρείες χάλυβα έφθασαν στο 12% της παραγωγικής ικανότητας τους. Αυτό

ήταν ένα ρεκόρ σοκ. Η επεξεργασία του σιδήρου ήταν χαμηλότερη από αυτήν του 1896. Εκείνη την ημέρα, 8 Ιουλίου 1932 στο χρηματιστήριο της Ν. Υόρκης οι συναλλαγές έφθασαν στις 770.278 μετοχές. Στις καλές εποχές οι συναλλαγές έφθαναν τα εκατομμύρια (Γκάλμπρεϊθ 2000).

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, μετά την εκδήλωση της κρίσης τον Οκτώβρη του 1929 και την κατάρρευση του χρηματιστηρίου, επήλθε κατάρρευση γενικότερα. Η παραγωγή μειώθηκε, η ανεργία αυξήθηκε, η ζήτηση μειώθηκε, οι τιμές έπεσαν με αποτέλεσμα η οικονομία να περιέλθει σε αντιπληθωρισμό (Ν. Χριστοδουλάκης 2012).

Πίνακας 3.1

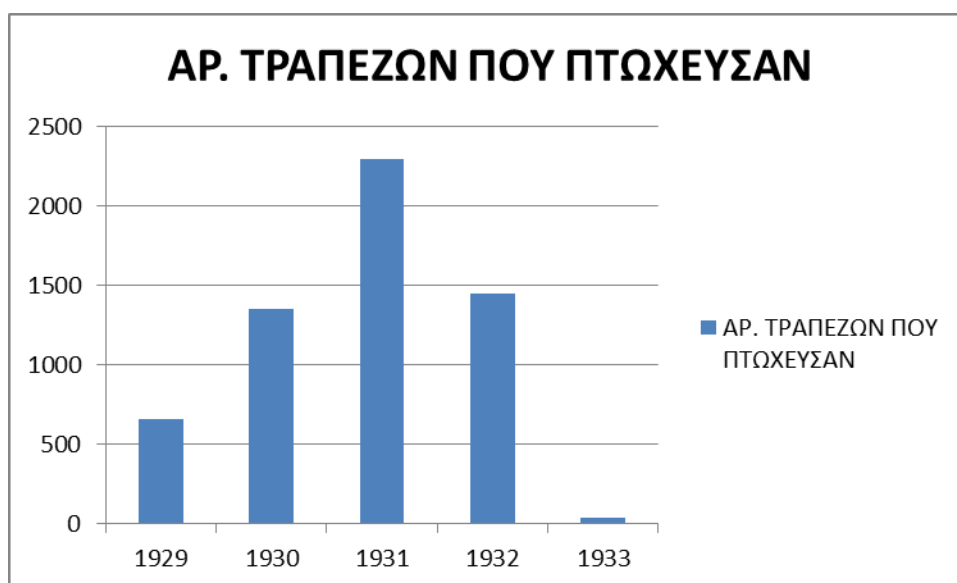
Το αμερικανικό ΑΕΠ σε δολάρια (δισ.)

Πηγή : (Βαρουφάκης 2011, σ. 80)

Πίνακας 3.2

Αρ. Τραπεζών που πτώχευσαν

Πηγή : (Βαρουφάκης 2011, σ. 80)

Η κρίση κράτησε τέσσερα χρόνια πριν παρατηρηθεί κάποια ανάκαμψη περνώντας από διάφορες φάσεις. Η ύφεση και ο δικαιολογημένος πανικός δεν αντιμετωπίστηκαν καταλυτικά με αντεπιθέσεις δέσμης μέτρων. Οι πολιτικές κινήσεις ήταν σπασμωδικές και μονοδιάστατες. Παραδείγματος χάριν, μετά την εμφάνιση της κρίσης το 1929, τα επιτόκια παρέμειναν σε υψηλά επίπεδα για πολύ χρόνο, μήπως και συγκρατηθούν οι μαζικές αναλήψεις. Αυτό δεν θα σήμαινε αύξηση της αγοραστικής κίνησης αν και οι τιμές είχαν μειωθεί. Όλο αυτό το σκηνικό ενίσχυσε ακόμα περισσότερο την ύφεση στην πραγματική οικονομία, με αποτέλεσμα το κλείσιμο μεγάλων επιχειρήσεων και ακόμα μεγαλύτερη ανεργία (Ν. Χριστοδουλάκης 2012).

3.4 Η οικονομική κρίση το 1929 στις ΗΠΑ – Τρόποι αντιμετώπισης

“Ρίξτε στην μάχη τα οικονομικά αποθέματα” διέταξε ο πρόεδρος Χούβερ, καθώς απαισιόδοξες εκθέσεις συνέρρεαν από όλες τις μεριές μετά από το κραχ του χρηματιστηρίου. (Γκάλμπρειθ 2000). Η κυβέρνηση στην αρχή είχε αποφασίσει να παρέμβει αυξάνοντας τις δημόσιες επενδύσεις για να ενισχύσει τη ζήτηση και να μειώσει την ανεργία, όμως τελικά δεν έγινε τίποτα. Και τούτο γιατί υποστηρίχθηκε και επικράτησε η άποψη ότι τα δημοσιονομικά ελλείμματα που θα εμφανίζονταν θα προσέθεταν και άλλα προβλήματα. Η σημαντική αύξηση

των φόρων που επιβλήθηκε για να ισοσκελιστεί ο προϋπολογισμός και για να αντιμετωπιστούν οι δαπάνες στα προγράμματα βοήθειας ανέργων, αντί τελικά να λύσει κάποιο πρόβλημα, ενίσχυσε τελικά την ύφεση, αφού μειώθηκε ακόμα περισσότερο η ζήτηση αγαθών και οδήγησε την οικονομία σε μεγαλύτερη επιδείνωση. Οι πολιτικοί υπεύθυνοι είχαν την άποψη ότι μία δημοσιονομική αυστηρότητα θα επέφερε ισορροπίες και θα χαλιναγωγούσε τον πανικό. Ήταν τόσο μεγάλα τελικά τα αδιέξοδα που έπρεπε να χειριστούν, που ο μόνος δρόμος ο οποίος είχε απομείνει, ήταν αυτός της στροφής σε νέες οικονομικές θεωρίες. Η κρίση στις ΗΠΑ δεν θα μπορούσε να μην επηρεάσει την παγκόσμια κοινότητα γενικότερα. Η φυγή των ΗΠΑ από τον Κανόνα Χρυσού, την οποία φυγή ακολούθησαν και άλλες χώρες, σηματοδοτούσε ουσιαστικά και τη διάλυση του Κανόνα (η κεντρική ιδέα του Κανόνα Χρυσού ήταν η σταθερή ισοτιμία στην βάση της τιμής του χρυσού, δηλαδή μίας σταθερής αξίας). Ήταν καιρός όπως προαναφέραμε να εξεταστούν νέες οικονομικές θεωρίες. Η αναγνώριση λοιπόν της Κεϋνσιανής θεωρίας η οποία και αποτυπώθηκε στο βιβλίο του Μ. Κέϊνς με τίτλο: *Γενική θεωρία απασχόλησης τόκου και χρήματος* θα υποστήριζε την ριζική ανατροπή του κλίματος μέσα από την μαζική τόνωση της ζήτησης. Η κυβέρνηση θα έπρεπε δηλαδή να αυξήσει τις δημόσιες επενδύσεις για να μειωθεί δραστικά η ανεργία, έτσι ώστε τα χαμηλά εισοδήματα να ξαναρχίσουν να καταναλώνουν ευελπιστώντας σε μια αλυσιδωτή αντίδραση η οποία και θα έπειθε τους επιχειρηματίες να ρισκάρουν και να ξαναρχίσουν να επενδύουν, με σκοπό η οικονομία να έρθει ξανά σε μία ισορροπία.

Φθάνουμε στο 1933 και στον νέο πρόεδρο των ΗΠΑ Φ. Ρούσβελτ ο οποίος με την Νέα Συμφωνία (New Deal) θα προσπαθήσει να αντιμετωπίσει την Κρίση του 1929. Το New Deal δηλαδή ήταν ουσιαστικά ένα σύνολο θεσμών, πολιτικών και οικονομικών αλλαγών που εφαρμόσε η κυβέρνηση του Φ. Ρούσβελτ όταν αυτός εξελέγη.

Όταν ο Ρούσβελτ εξελέγη Πρόεδρος των ΗΠΑ το 1932 τα πράγματα δεν πήγαιναν καλά όσον αφορούσε την οικονομία της χώρας. Και η ανεργία που έπληττε την κοινωνία φαινόταν να είναι το μεγαλύτερο πρόβλημα. Ουσιαστικά το New Deal εξέφραζε νέες ιδέες σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο επικεντρωμένες στο να προσφέρουν λύσεις κατανοώντας πλήρως τις νέες οικονομικές πραγματικότητες. Βασικά συστατικά της Νέας Συμφωνίας θα ήταν οι κοινωνικές πολιτικές που στόχο θα είχαν την ανακούφιση των θυμάτων της κρίσης γενικότερα, υποστηρίζοντας την αγροτική τάξη και στηρίζοντας τους ανέργους. Επίσης η κυβέρνηση των ΗΠΑ θα προχωρούσε και στην εκπόνηση δημοσίων επενδυτικών

προγραμμάτων τα οποία βασίζονταν στον ομοσπονδιακό δανεισμό εκτελώντας δημόσια έργα τεράστιας έκτασης. Άλλο βασικό συστατικό της Νέας Συμφωνίας θα ήταν και η ρύθμιση του χρηματοπιστωτικού συστήματος μέσα από την εφαρμογή θεσμικών τομών. Παρόλη την επιβάρυνση που δέχτηκαν τα δημόσια οικονομικά, το δυναμικό της χώρας σε όλα τα επίπεδα ήταν τόσο μεγάλο (παρά την ανεργία), που κατά κάποιο τρόπο θα άντεχε με θετικά εν γένει αποτελέσματα (Βαρουφάκης 2011).

Το τέλος του Α΄ Π/Π σηματοδότησε την αρχή για την κατάκτηση του "Αμερικανικού Ονείρου". Η ελπίδα για ένα ειρηνικό μέλλον είχε αυξηθεί και την ελπίδα για προσωπική και κοινωνική ευημερία μέσα από έναν νέο και δυναμικό καπιταλισμό. Πηγή αισιοδοξίας για ευημερία υποσχόταν η Wall Street. Η αμερικανική κοινωνία έδειξε εμπιστοσύνη στον θεσμό του χρηματιστηρίου μέσα από τις εισηγμένες επιχειρήσεις κολοσσούς οι οποίες και υπόσχονταν πλουτισμό γρήγορα. Οι μεγάλοι ρυθμοί ανάπτυξης που είχαν προηγηθεί τα προηγούμενα χρόνια, δημιούργησαν αισιοδοξία τέτοια έτσι ώστε επιχειρήσεις δανείζονταν με ευκολία μεγάλα ποσά, οι τράπεζες να δανείζονται για να δανείζουν και οι απλοί πολίτες άσχετοι με τέτοιου είδους δραστηριότητες να δανείζονται για να ρισκάρουν τις οικονομίες τους στο χρηματιστήριο. Όταν κατέρρευσε το χρηματιστήριο της Ν. Υόρκης, 40 δις δολάρια εξαυλώθηκαν. Η τεράστια φούσκα (υπερτιμημένη αξία) έσκασε στα χέρια της κυβέρνησης Χούβερ, που την βρήκε εντελώς απροετοίμαστη, αφού έλειπε κάθε προηγούμενη εμπειρία αντιμετώπισης. Η κρατική παρέμβαση της επόμενης κυβέρνησης Ρούσβελτ θα προσπαθούσε να αντιμετωπίσει τα αποτελέσματα της κρίσης όπως την ανεργία που είχε φθάσει το 25% και τους ανθρώπους πλέον εξαθλιωμένους να συνωστίζονται σε παράγκες. Ο "σεισμός" του κραχ και της κρίσης στα πλαίσια της όχι και τόσο ευκαταφρόνητης παγκοσμιοποίησης για εκείνη την εποχή θα επηρεάσει ακόμα και χώρες όπως ο Καναδάς, η Αυστραλία, η Βρετανία, ενώ η ήδη δυσμενής οικονομική κατάσταση της Γερμανίας θα γίνει δυσμενέστερη. Δεν μένει παρά να φανταστούμε το πόσο επηρέασε αυτός ο οικονομικός "σεισμός" άλλες μικρότερες χώρες κατά μέγεθος αλλά και κατά οικονομία (Βαρουφάκης 2011).

3.5 Οι επιπτώσεις της Κρίσης του 1929 στην Ελλάδα

Η ελληνική οικονομία στο τέλος του 19ου αιώνα είχε πετύχει να βάλει τα δημοσιονομικά της σε τάξη. Διέθετε χρήματα και για τη δική της ανάπτυξη, αλλά είχε καταφέρει να ανταποκρίνεται και στις υποχρεώσεις της απέναντι στους δανειστές της. Οι βαλκανικοί

πόλεμοι παραδόξως είχαν συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη (αύξηση της ζήτησης σε στολές, τρόφιμα, πυρομαχικά και πλεονάζον εργατικό δυναμικό). Επίσης και ο Α΄ Π.Π. είχε επηρεάσει και αυτός την οικονομία θετικά καθώς η ελληνική κυβέρνηση ακολούθησε πολιτικές που ευνόησε τους εγχώριους παραγωγούς (επέβαλε προστατευτικό δασμολόγιο). Το τέλος του πολέμου βρίσκει τους Έλληνες εφοπλιστές να έχουν επιζήσει του ανταγωνισμού και των απωλειών του πολέμου και να έχουν αποκομίσει μεγάλα κέρδη, ενώ τα μεταναστευτικά εμβάσματα επίσης θα παρουσιάσουν σημαντική αύξηση. Τα επόμενα χρόνια τα πράγματα θα αλλάξουν και τη δεκαετία του '30 θα χειροτερέψουν. Το κραχ των ΗΠΑ φαίνεται ότι ταρακουνάει και την Ελλάδα.

Η ελληνική οικονομία βρισκόταν σε κρίση από τις αρχές της δεκαετίας του 1920. Το πρόβλημα είχε παρατηρηθεί σε μια μονιμότητα του ελλείμματος που αυτό σήμαινε λιγότερα έσοδα από τα ποσά των δαπανών. Αυτή η διαφορά μπορούσε να καλυφθεί μόνο με την παροχή εξωτερικού δανεισμού. Τούτο βέβαια απαιτούσε πολιτικά ισχυρή κυβέρνηση και νομισματική σταθερότητα. Αυτές τις προϋποθέσεις η Ελλάδα προσπάθησε να τις πετύχει καταρχάς από τη νομισματική μεταρρύθμιση του 1926 και στην συνέχεια με κυβέρνηση υπό τον Βενιζέλο. Το πρόγραμμα οικονομικής ανασυγκρότησης θα επιταχυνθεί με την έλευσή του, ιδρύοντας καταρχάς την Τράπεζα της Ελλάδος. Η δραχμή επιστρέφει ως σκληρό νόμισμα μέσω της πρόσδεσής της στην αγγλική λίρα, η οποία μετατρέποταν σε χρυσό από το 1926.

Η κυβέρνηση του Βενιζέλου από το 1928 προέβη σε σημαντικές μεταρρυθμίσεις, ενώ θα ξεκινήσει και μεγάλο πρόγραμμα δημοσίων έργων με χρήματα από εξωτερικό δανεισμό. Τούτο θα σήμαινε χτίσιμο σχολείων, οδικό δίκτυο, τηλεφωνικό δίκτυο, αποξήρανση λιμνών, κατασκευή λίμνης Μαραθώνα. Όλα φαίνονταν να βαίνουν καλώς. Ο Βενιζέλος θεωρούσε ότι η νομισματική σταθερότητα εξασφάλιζε μία γενικότερη σταθερότητα ικανή να ανταποκριθεί σε δύσκολους καιρούς. Έτσι, ενώ στην Ν. Υόρκη το χρηματιστήριο βυθιζόταν, στην Ελλάδα φαινόταν το κραχ να περνάει χωρίς άμεσες επιπτώσεις, τουλάχιστον όσον αφορά το χρηματιστήριο. Είχε γίνει προσπάθεια να παραμείνει ανοικτό (παρά την πτωτική του πορεία) και αυτό χάρη στην γενικότερη στήριξη από τις Τράπεζες που βασικά αγόραζαν μετοχές. Τελικά αποφασίστηκε το χρηματιστήριο να κλείσει και την ημέρα εκείνη η Αγγλία εγκατέλειπε και τον Κανόνα Χρυσού (21-9-1931), απόφαση που θα επηρέαζε προφανώς και την Ελλάδα. Ο Βενιζέλος θεώρησε την απόφαση της αγγλικής κυβέρνησης προσωρινή, παρά

τις αντίθετες πληροφορίες που ελάμβανε. Ο Βενιζέλος αποφάσισε τελικά να παλέψει για να κρατήσει σταθερή την ισοτιμία της δραχμής έναντι ενός νομίσματος όπως το δολάριο που ήταν ακόμα συνδεδεμένο στον Κανόνα Χρυσού. Τελικά ούτε και το δολάριο κατάφερε να διατηρήσει σταθερή την ισοτιμία του έναντι του χρυσού. Πως θα μπορούσε η Ελλάδα να ασκήσει πολιτική σκληρού νομίσματος αφού δεν τα είχαν καταφέρει ισχυρότερες χώρες. Η Ελλάδα εν τέλει θα θυσιάσει μεγάλο μέρος από τα συναλλαγματικά της διαθέσιμα μετά από υποδείξεις της ΤτΕ (Τράπεζα της Ελλάδος) στα πλαίσια της πολιτικής της ελεύθερης οικονομίας στην τελευταία της μάχη για την σκληρή δραχμή. Δεν θα τα καταφέρει και έτσι η ΤτΕ θα αναγκαστεί να δανειστεί από την ΕΤΕ (Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος) που θα έπαιζε και τον ρόλο του επόπτη. Ο Βενιζέλος από τον Ιανουάριο του 1932 είχε αναπτύξει έντονη διπλωματική δραστηριότητα με την ελπίδα ανεύρεσης βοήθειας με την μορφή δανείων. Ο Βενιζέλος δεν είχε καταφέρει να διαβάσει τα σημεία των καιρών, πιστεύοντας ότι η διεθνής κοινότητα ήταν μία μεγάλη οικογένεια που βοηθά τα μέλη της που χρειάζονται βοήθεια, αν τα μέλη της βέβαια δείχνουν πραγματική διάθεση πως προσπαθούν για το καλύτερο. Προχώρησε και σε μείωση μισθών των δημοσίων υπαλλήλων προκειμένου να δείξει στη διεθνή κοινότητα ότι προσπαθεί να εξυγιάνει τα δημοσιονομικά. Η διεθνής κοινότητα είχε όμως τα δικά της προβλήματα με πρώτη τις ΗΠΑ και με την Γερμανία από το 1931 να υποφέρει από την ανεργία και τους δυσβάστακτους πολεμικούς όρους. Την Γαλλία να περιμένει τις "σίγουρες" πολεμικές αποζημιώσεις από την Γερμανία και αυτές να μην έρχονται, όπως τα ίδια και από την μεριά της Αγγλίας. Οι δυτικές οικονομίες ήταν ήδη αρκετά συνδεδεμένες μεταξύ τους με διάφορους τρόπους, έτσι ώστε τα προβλήματα να μεταφέρονται και να επηρεάζουν. Μετά τα ανωτέρω η Ελλάδα αναγκάστηκε να περιορίσει τις διεθνείς της δανειακές υποχρεώσεις στις απολύτως αναγκαίες. Αποτέλεσμα στις 26-4-1932 η κυβέρνηση θα κηρύξει προσωρινό χρεοστάσιο και σε τεράστια υποτίμηση της δραχμής που έφθασε το 60%. Ο Βενιζέλος θα παραιτηθεί προσδοκώντας σε οικουμενική κυβέρνηση. Τούτο δεν θα συμβεί και στις εκλογές του Μαρτίου του 1933 θα ζητήσει αυξημένες εξουσίες στην προσπάθεια να βγει η χώρα από την κρίση. Η ΤτΕ θα αναλάβει πιο ενεργητικό και πιο ηγετικό ρόλο σε αυτή την προσπάθεια μέσω της άσκησης νομισματικής πολιτικής (Τσουλφίδης 2013).

Διάγραμμα 3.1

**Κατά Reinhart and Rogoff (2011) το Δημόσιο χρέος των ΗΠΑ ως ποσοστό του ΑΕΠ
1919-1939**

Πηγή : (Τσουλφίδης 2013, σ. 273)

3.6 Οι επιπτώσεις της κρίσης του 1929 στη Ελλάδα – Συνέπειες

Η περίοδος της μεγάλης κρίσης 1929-1932 που έπληξε τις ΗΠΑ και άλλες μεγάλες χώρες οικονομικά προηγμένες, δεν θα ήταν δυνατόν να μην επηρεάσει και την Ελλάδα. Όμως δεν θα ήταν και της ίδιας έντασης διότι η ελληνική οικονομία είχε δεχθεί τον μεγαλύτερο κλονισμό τα χρόνια αμέσως μετά το 1922 και διήρκεσε για περίπου δέκα χρόνια. Τούτο είχε ως συνέπεια τα χρόνια 1929-1932 να μην δείχνουν τόσο διαφορετικά από τα χρόνια που προηγήθηκαν. Στα έτη αυτά νέες νομοθεσίες και θεσμοί συνέβαλαν στην αύξηση της εγχώριας παραγωγής. Στον παρακάτω πίνακα 3.3 αποτυπώνονται οι ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης.

Πίνακας 3.3

Μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεγέθυνσης

Περίοδοι	ΑΕΠ	ΑΕΠ Γεωργίας	ΑΕΠ Βιομηχανίας
1922-1938	3,53%	4,23%	5,26%
1922-1929	2,97%	-0,83%	6,16%
1929-1938	3,94%	8,24%	4,57%

Πηγή : (Τσουλφίδης 2013, σ. 246)

Τελικά όμως η ανωτέρω περιγραφή επιβεβαιώνει το ρητό “ευημερούν οι αριθμοί αλλά δυστυχούν οι άνθρωποι” και τούτο γιατί την περίοδο της μεγάλης ύφεσης το 1932 η επίσημη ανεργία υπερτριπλασιάζεται σε σχέση με το 1928, ενώ είναι διπλάσια το 1935 σε σχέση με το 1928. Ο αγροτικός τομέας θα πληγεί σε μεγάλο βαθμό καθώς βασιζόταν σε μεγάλο βαθμό στις εξαγωγές ελαιολάδου, καπνού και σταφίδας, προϊόντα για τα οποία στην καρδιά της οδυνηρής ύφεσης η ζήτηση θα μειωθεί σε μεγάλο βαθμό. Το ίδιο αφορά και τα εμβάσματα των μεταναστών, τα οποία αποτελούσαν μία μεγάλη πηγή συναλλάγματος και τα οποία άρχισαν να μειώνονται αισθητά. Ας μην ξεχνάμε ότι η μείωση αυτή οφείλεται κατά κύριο λόγο στην κρίση που είχε χτυπήσει τις ΗΠΑ, με αποτέλεσμα την μείωση των εισοδημάτων των Ελλήνων μεταναστών, αρκετοί εκ των οποίων ξαναγυρνούσαν πίσω στην Ελλάδα. Σε μικρότερο βαθμό φάνηκε να επηρεάζεται η βιομηχανική παραγωγή, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι βιομηχανικοί εργάτες είχαν κάποιο όφελος. Αντίθετα θα λέγαμε στοιχεία δείχνουν μειώσεις μισθών, αύξηση του αριθμού των ανέργων από την μεριά της βιομηχανίας. Με λίγα λόγια αυτό που παρατηρήθηκε τελικά κατά τα έτη 1929 – 1932 στην καρδιά της διεθνούς κρίσης, δεν εκδηλώνεται στην Ελλάδα όσον αφορά το βιομηχανικό ΑΕΠ, ενώ το αγροτικό ΑΕΠ θα παρουσιάσει κάποια κάμψη. Η κρίση εκδηλώθηκε ως νομισματική και δημοσιονομική. Ο Βενιζέλος φαίνεται να ερμήνευσε λάθος τα σημεία των καιρών. Η πολιτική της σκληρής δραχμής που επίμονα προσπάθησε να ακολουθήσει δεν πέτυχε. Και η σύναψη ενός νέου διεθνούς δανείου στο οποίο προσδοκούσε δεν έγινε ποτέ. Το διεθνές περιβάλλον δεν ενδιαφερόταν πλέον για μία διεθνή συνοχή. Η κάθε κυβέρνηση σε κάθε χώρα ενδιαφερόταν αποκλειστικά για να σώσει την οικονομία της με εφαρμογές πολιτικών

αυτάρκειας και όχι για παροχή βοήθειας σε άλλες χώρες σε ένα μέλλον που φάνταζε δύσκολο. Δύσκολο σε ένα διεθνές περιβάλλον όπου οι οικονομικές σχέσεις μεταξύ των κρατών ήταν λιγότερο εξαρτώμενες και με μεγαλύτερα περιθώρια εφαρμογής εθνικών πολιτικών. Το αποτέλεσμα ήταν η μεγάλη αύξηση του χρέους και η αδυναμία αντιμετώπισής του θα καταλήξουν στην πτώχευση της Ελλάδας και στην μεγάλη υποτίμηση της δραχμής. Υποτίθεται ότι σε περιπτώσεις πτώχευσης τα λάθη των πολιτικών που εφαρμόστηκαν είναι διακριτά, ενώ σε περιόδους κρίσεων προβλήματα που αφορούν την λειτουργία του πολιτικού συστήματος εμφανίζονται ακόμα πιο έντονα με αποτέλεσμα ο δρόμος προς μία πτώχευση να είναι ακόμα πιο ορατός. Προφανώς διαφορετικοί πολιτικοί χειρισμοί και οικονομικές πολιτικές θα είχαν καταφέρει να αποφύγουν την πτώχευση προς ανακούφιση και προς αποφυγή των συνεπειών της στους αδύναμους (Τσουλφίδης 2013).

3.7 Οι επιπτώσεις της κρίσης του 1929 στη Ελλάδα – Τρόποι αντιμετώπισης

Σύμφωνα με τον Λ. Τσουλφίδη, μέχρι τον Ιούνιο του 1932 ανακοινώθηκαν από την ελληνική κυβέρνηση και στα πλαίσια αντιμετώπισης της κρίσης, τα εξής μέτρα πολιτικής.

- Αναστολή της μετατρεψιμότητας της δραχμής (ανατροπή του προγράμματος νομισματικής σταθερότητας της περιόδου 1927-1928).
- Υποτίμηση της δραχμής (χάνει το 60% της αξίας της).
- Κατάργηση της αγοράς συναλλάγματος (το συνάλλαγμα περνάει στην αποκλειστική αρμοδιότητα της ΤτΕ).
- Επ' αόριστον αναστολή πληρωμής χρεολυσίων και τόκων για όλα τα δάνεια (εσωτερικού και εξωτερικού) του κράτους. Εξαίρεση στους τόκους δανείων των τραπεζών εσωτερικού (πληρωμές μόνο κατά το 1/40).
- Οι οφειλές σε ξένο νόμισμα ή συνάλλαγμα Ελλήνων και ξένων που διαμένουν στην Ελλάδα μετατρέπονται σε δραχμές στη βάση 100δρχ.=1 δολ.
- Σημαντική αύξηση των δασμών (εκτός των αγαθών πρώτης ανάγκης).
- Επιβολή ποσοτικών περιορισμών (ποσοστώσεις) για τα περισσότερα εισαγόμενα είδη.
- Υιοθετείται το συμψηφιστικό (κλήρινγκ) εμπόριο της χώρας με άλλες (π.χ. εισαγωγή μηχανημάτων από μία χώρα και πληρωμή αυτών με αγροτικά προϊόντα ίσης αξίας).

Η Ελλάδα σύμφωνα με τα παραπάνω θα περιορίσει της πληρωμές της στις απολύτως αναγκαίες και θα ακολουθήσει πολιτικές οικονομικής αυτάρκειας με αποτέλεσμα την αύξηση κυρίως της αγροτικής παραγωγής αλλά και της βιομηχανικής. Ο επί σειρά ετών επικεφαλής της νομισματικής πολιτικής της ΤτΕ Ξενοφών Ζολώτας θα επισημάνει ότι οι παραπάνω εξελίξεις θα δημιουργήσουν μία "θερμοκηπική ατμόσφαιρα ζωηράς βιομηχανικής αναπτύξεως". Η εξοικονόμηση πόρων με την στάση πληρωμών θα επιτρέψει την συνέχιση των δημοσίων έργων, ενώ λίγο αργότερα θα ληφθούν διάφορα μέτρα κοινωνικής πολιτικής υπέρ των εργαζομένων γενικότερα, αποτέλεσμα και των πολιτικών που ακολουθήθηκαν. Το προστατευτικό δασμολόγιο θα προστατεύσει στην κυριολεξία τα ελληνικά προϊόντα, αφού οι δασμοί που επιβάλλονται θα αφορούν σε ανταγωνιστικά εισαγόμενα προϊόντα και σε είδη πολυτελείας. Το κλήρινγκ κατέχει και αυτό μεγάλο μερίδιο ευθύνης αφού επέτρεψε στο ελληνικό δημόσιο να πληρώνει σε είδος χωρίς την ανάγκη της καταβολής των δυσεύρετων μετρητών. Αν τελικά επικεντρωθούμε σε εκείνη την περίοδο, η επόμενη μέρα μετά την υποτίμηση της δραχμής και την πτώχευση, θα οδηγήσει στην έξοδο από τη κρίση. Πιο συγκεκριμένα η υποτίμηση της δραχμής όχι μόνο θα επιδράσει θετικά όσον αφορά τις εξαγωγές, αλλά θα αποθαρρύνει και τις εισαγωγές. Ακόμα η ΤτΕ θα αναλάβει την νομισματική πολιτική της χώρας που μέχρι τότε ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Η μερική παύση πληρωμών θα εξασφαλίσει την απαραίτητη χρηματοδότηση για την συνέχιση των δημοσίων έργων με αποτέλεσμα την αύξηση της απασχόλησης του εργατικού δυναμικού. Το αποτέλεσμα όλων των παραπάνω θα οδηγήσει τα επόμενα χρόνια (και με την "βοήθεια" των συγκυριών) σε σχεδόν ισοσκελισμένους προϋπολογισμούς και στην συνέχεια σε πλεονασματικούς (Τσουλφίδης 2013).

Μετά τον Α΄ Π/Π. Οι νικητές Ευρωπαίοι είχαν επιβάλλει με τη Συνθήκη των Βερσαλλιών σκληρούς όρους επί της ηττημένης Γερμανίας. Η Ελλάδα προσπαθούσε να συνέλθει από την Μικρασιατική Καταστροφή, ενώ στη Ιταλία οι φασίστες ανέρχονταν στην εξουσία και ο Αμερικανός εργαζόμενος είχε αρχίσει να ελπίζει ότι το φάρμακο κατά της φτώχειας είχε βρεθεί. Η φρίκη του πολέμου δεν άργησε να αντικατασταθεί από την ελπίδα ενός ειρηνικού μέλλοντος όπου το Αμερικανικό Όνειρο θα γινόταν πραγματικότητα, τουλάχιστον για την πλειοψηφία. Το κραχ και μετά η κρίση που ακολούθησε αποκάλυψαν την ανεπάρκεια των κατεστημένων οικονομικών θεωριών για εκείνη την εποχή. Στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης εκείνης της εποχής, χώρες όπως ο Καναδάς και η Αυστραλία είδαν την παραγωγή τους να μειώνεται σημαντικά, ενώ η Βρετανία είχε τεράστιο πρόβλημα με τον

αριθμό των ανέργων. Όσον αφορά την Γερμανία, σχεδόν είχε καταρρεύσει μετά την παύση της κύριας χρηματοδότησής της χώρας, των ΗΠΑ (Βαρουφάκης 2011). Όλα αυτά σηματοδοτούσαν μία αλλαγή φάσης στην παγκόσμια οικονομία. Δεν θα ήταν δυνατόν να μην επηρεάσει και την ελληνική. Και αν οι ΗΠΑ δεν μπορούσαν να ασκήσουν εκείνη την χρονική στιγμή πολιτική σκληρού νομίσματος, πως θα τα κατάφερνε η Ελλάδα. Η νομισματική αστάθεια ήταν ένα διεθνές φαινόμενο που δεν μπορούσε παρά να πλήττει και μία αδύναμη οικονομία όπως αυτή της Ελλάδας και συνάμα μία οικονομία που βασιζόταν κυρίως στην ξένη βοήθεια. Το τέλος είναι γνωστό. Δυστυχώς ξαναεπτωχεύασαμε...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΣΤΙΣ ΗΠΑ ΤΟ 2007 ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

4.1 ΗΠΑ

Το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα ταρακουνήθηκε το 2007-2011 συνεπεία της τραπεζικής κρίσης που έζησαν οι ΗΠΑ. Οι έντονοι κλυδωνισμοί δοκίμασαν τις αντοχές και την βιωσιμότητά του. Το αμερικανικό νομοθετικό και θεσμικό πλαίσιο δεν είχε καταφέρει να εξασφαλίσει την λειτουργία ενός υγιούς και ανθεκτικού τραπεζικού συστήματος. Οι τράπεζες των ΗΠΑ διαπραγματεύτηκαν με υψηλό ρίσκο την εμπλοκή τους σε πεδία που αφορούσαν στεγαστικά δάνεια και μάλιστα υψηλού κινδύνου. Αυτή τους η εμπλοκή τελικά θα οδηγήσει στην εμφάνιση τραπεζικής κρίσης. Η κυβέρνηση των ΗΠΑ θα κληθεί να θέσει σε εφαρμογή σχέδια ικανά να εμποδίσουν στην κατάρρευση δεκάδων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων κατά περίπτωση, επικεντρωμένη στο να δράσει μέσα από νομοθετικές πρωτοβουλίες, στην προσπάθεια αντιμετώπισης της κρίσης. Η τραπεζική αυτή κρίση θα εξελιχθεί εν τέλει σε κρίση ολόκληρης της αμερικανικής οικονομίας, που τούτο θα σήμαινε ύφεση και ανεργία, θα εξαπλωνόταν σε ολόκληρο τον κόσμο και θα προκαλούσε την μεγαλύτερη κρίση μετά την κρίση του 1929 (Κότιος και Παυλίδης 2012).

Εξετάζοντας τις αιτίες, είναι κοινότυπο κατ' αρχάς να αναφέρουμε ότι τα δάνεια υψηλού κινδύνου θεωρούνται ως ο βασικότερος παράγοντας αυτής της κρίσης. Τα δάνεια αυτά

δίνονταν από τις αρχές του 2000 σε ανθρώπους που κατ' ουσίαν δεν είχαν τη δυνατότητα να ανταποκριθούν στις δανειακές τους υποχρεώσεις, είχαν δυσμενές πιστωτικό ιστορικό και εν γένει δεν πληρούσαν τα κριτήρια πιστοληπτικής ικανότητας. Η αγορά της Αμερικής κινούμενη εκείνη την εποχή (2000-2006) σε περιβάλλον χαμηλών επιτοκίων, έφθασε στο σημείο το χρηματοπιστωτικό ίδρυμα να δανείζει έως και το 100% της αξίας για την αγορά ενός ακινήτου. Η τεράστια ζήτηση για δάνεια θα προκαλέσει την αύξηση των τιμών χωρίς εμφανή λόγο στην αγορά ακινήτων προκαλώντας μια "φούσκα". Οι τράπεζες που δάνειζαν, παίρνοντας προφανώς ρίσκο, θεωρούσαν ότι σε περίπτωση αδυναμίας πληρωμής του δανείου από τον οφειλέτη, αυτές δεν θα έχαναν χρήματα προσδοκώντας κέρδη από την ρευστοποίηση του υποθηκευμένου ακινήτου, η οποία και θα κάλυπτε την αξία των εκκρεμών πληρωμών. Και αν αναφερόμαστε σε δάνεια με κυμαινόμενο επιτόκιο, τότε η αύξηση των επιτοκίων δανεισμού μπορεί να προκαλέσει και μεγαλύτερη αδυναμία πληρωμής των δανείων. Επίσης οι τιμές των ακινήτων θα παρουσίαζαν τεράστια τάση μείωσης της αξίας τους μετά από την μεγάλη στεγαστική έκρηξη ζήτησης. Έτσι οι τράπεζες θα βρεθούν από την μία αντιμέτωπες με μη εξυπηρετούμενα στεγαστικά δάνεια και από την άλλη με την μειωμένη αξία των υποθηκευμένων ακινήτων, η οποία και δεν μπορούσε πλέον να καλύψει ούτε το κεφάλαιο του αρχικού δανείου. Η εμπλοκή στο ζήτημα και εταιρειών που ουσιαστικά πουλούσαν την ήδη τιτλοποίηση από τις τράπεζες αυτών των δανείων σε επενδυτές μέσα από την έκδοση ομολόγων, θα περιπλέξει το πρόβλημα, (μιας και αναφερόμαστε πάντα σε δάνεια υψηλού κινδύνου), μεταθέτοντας το πρόβλημα στον αγοραστή των ομολόγων, που περίμενε τώρα αυτός ουσιαστικά να κερδίσει από την αποπληρωμή του δανείου από τον αρχικό δανειολήπτη. Μία τέτοιου είδους πλέον περίπλοκη αγορά και με τόσο ρευστές καταστάσεις, σε ένα τόσο ασταθές και περίπλοκο περιβάλλον το μόνο τελικά που θα απαιτείτο ήταν μία ομαλή λειτουργία δανειακών σχέσεων, έστω και υψηλού κινδύνου. Εάν ο κίνδυνος από τέτοιου είδους επενδύσεις όπως τα τιτλοποιημένα προϊόντα είχε αξιολογηθεί καλύτερα, ίσως να προέκυπταν μεγαλύτερα επιτόκια για τα στεγαστικά δάνεια, αλλά ίσως θα επιτυγχάνονταν και καλύτερος έλεγχος τούτων, με αποτέλεσμα την αποφυγή επικίνδυνων φαινομένων. Ίσως οι τράπεζες θα έπρεπε να κατέχουν ποσοστό των τιτλοποιημένων προϊόντων για καλύτερο έλεγχο της κατάστασης (Κότιος και Παυλίδης 2012).

Αν θα θέλαμε να αναφέρουμε επιγραμματικά κάποιους σημαντικούς λόγους που οδήγησαν σε αυτήν την κατάρρευση θα μπορούσαμε να αναφέρουμε την αλληλεπίδραση και την αλληλεξάρτηση των τραπεζών, την μη σωστή αξιολόγηση των νέων αυτών προϊόντων

(τιτλοποιημένων), των κινδύνων που μετέφεραν και την αποτυχία των μηχανισμών ελέγχου και πρόληψης στο να διακρίνουν κινδύνους και τον έλεγχο της αυτονόμησης του χρηματοπιστωτικού συστήματος από την πραγματική οικονομία. Υπάρχει και η άποψη ότι η νομισματική πολιτική των ΗΠΑ και διεθνώς ήταν σχετικά χαλαρή και αναφέρεται ως στοιχείο υπεύθυνο της κρίσης. Έτσι αν οι ΗΠΑ εφάρμοζαν νωρίτερα πιο περιοριστική νομισματική πολιτική ίσως και να είχαν καταφέρει να μην επιτρέψουν στην αγορά ακινήτων την εμφάνιση μίας φούσκας και γενικότερα την εμφάνιση μίας κρίσης (Κότιος και Παυλίδης 2012).

4.2 ΗΠΑ - Συνέπειες

Όσον αφορά τις συνέπειες της κρίσης αυτής και σε γενικότερα πλαίσια ο Γ. Βαρουφάκης έγραψε. *“Το Κραχ του 2008 και η κρίση που ακολούθησε όπως η ατομική έκρηξη πάνω από την Χιροσίμα, είχε θύματα τα οποία ακόμα δεν έχουν γεννηθεί. Σπάνια η ανθρωπότητα ξαφνιάζει τον εαυτό της με αυτόν τον τρόπο. Όταν όμως το κάνει τίποτα δεν μένει το ίδιο. Το 1929 ήταν μία τέτοια στιγμή. Το 2008 ήταν η επόμενη ... Για πρώτη φορά μετά το 1929 , προνομιούχοι και μη φοβήθηκαν το ίδιο, οι λίγοι εναπομείναντες αντιφρονούντες (που και αυτοί είχαν κατά βάθος πιστέψει ότι δεν θα ζούσαν για να δουν να πραγματώνεται η προφητεία τους πως ο καπιταλισμός θα αυτοπυροβοληθεί) αναθάρρησαν (χωρίς όμως να πολυκαταλαβαίνουν τι συνέβη) , οι κυβερνητικοί άρχισαν να ξεσκονίζουν βιβλία και ιδέες που είχαν από καιρό βάλει στο χρονοντούλαπο, οι αντιπολιτευόμενοι με τρόπο προέβλεψαν πως θα κληθούν να βγάλουν το φίδι από τη τρύπα, οι μετανάστες πήραν των ομματιών τους και εγκατέλειψαν το Λονδίνο, το Δουβλίνο, τα Εμιράτα ψάχνοντας για δουλειά σε χώρες φτωχότερες αλλά πιο σίγουρες. Στο μεταξύ πάνω από 50 εκατομμύρια έχασαν τις δουλειές τους στις ανεπτυγμένες χώρες, τουλάχιστον 10 εκατομμύρια Αμερικανοί, Βρετανοί και Ιρλανδοί ένοιωσαν την ντροπή της κατάσχεσης του σπιτιού τους, ενώ στον «αναπτυσσόμενο Νότο» και στην Ανατολική Ασία προστέθηκαν πάνω από 500 εκατομμύρια άνθρωποι στο σύνολο όσων πλάγιαζαν το βράδυ νηστικοί...”* (Βαρουφάκης 2011, σ. 84). Η χρηματοπιστωτική πίστη ειδικότερα θα επεκταθεί και στην πραγματική οικονομία καθώς οι ΗΠΑ βυθίζονταν σε ύφεση. Αυτό θα είχε σαν αποτέλεσμα να μειώσει τις πιστώσεις προς τους απλούς καταναλωτές αλλά και στις επιχειρήσεις. Η ύφεση της οικονομικής δραστηριότητας θα οδηγήσει σε απολύσεις και σε οδυνηρή αύξηση της ανεργίας. Τα κεφάλαια των συνταξιούχων που είχαν επενδύσει στο χρηματιστήριο θα μειωθούν στο ένα τρίτο ενώ η κατανάλωση γενικότερα θα μειωθεί

δραστικά, ιδιαίτερα από αυτούς που είχαν εμπλακεί με ιδιοκτησίες κατοικιών και σε στεγαστικά δάνεια (O'Brien και Williams 2011). Εν τέλει, η αμερικανική κρίση θα πλήξει όλα τα κράτη άλλα περισσότερο και άλλα λιγότερο. Ένας βασικός παράγοντας θα ήταν η συστημική σύγκλιση των κρατών και η ένταξή τους στη διεθνή οικονομία. Όμως αυτή την συστημική σύγκλιση των κρατών δεν θα την ακολουθήσει και μία γρήγορη και αποτελεσματική αντίδραση. Έτσι οι μηχανισμοί μετάδοσης και όσον αφορά τις ΗΠΑ θα επιφέρουν ύφεση στην Αμερικανική οικονομία, θα καταγραφεί μείωση της γενικής ζήτησης, θα καταγραφεί μείωση της ζήτησης για εισαγωγές από άλλες χώρες, ενώ επίσης θα καταγραφεί και μείωση της παραγωγής για εξαγωγές σε άλλες χώρες. Και όλα αυτά με ότι συνεπάγεται ως επακόλουθα στους ανθρώπους, που για μία ακόμα φορά θα υποστούν τις οδυνηρές συνέπειες μίας κρίσης για την οποία κατά βάση θα μπορούσαμε να πούμε ότι δεν ευθύνονται ή ότι δεν έχουν και το μεγαλύτερο μερίδιο ευθύνης, αφού εκ των πραγμάτων δεν έχουν γνώση των περιέργων κερδοσκοπικών παιχνιδιών που παίζονται στις πλάτες τους.

ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗ ΔΙΕΘΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Διεθνές Εμπόριο : Κάμψη διεθνούς εμπορίου λόγω διεθνούς ύφεσης

Διεθνείς Επενδύσεις : Πτώση διεθνών επενδύσεων λόγω μείωσης ρευστότητας, υψηλών επιτοκίων, ύφεσης, αρνητικού επενδυτικού και πεσιμιστικών προσδοκιών.

Ισοζύγιο πληρωμών : Μείωση εισαγωγών και εξαγωγών, προβλήματα στη χρηματοδότηση των εισαγωγών για τις χώρες με χρόνια διαρθρωτικά ελλείμματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών.

Συναλλαγματικές ισοτιμίες : Υποτίμηση στις χώρες με τα μεγαλύτερα προβλήματα στο χρηματοπιστωτικό τομέα, στο δημόσιο χρέος και στην ύφεση.

Διεθνής αναπτυξιακή συνεργασία : Μείωση των πόρων στις αναπτυσσόμενες χώρες.

Εμπορική πολιτική : Μικρή αναβίωση του προστατευτισμού με τη παροχή κρατικών ενισχύσεων.

Διεθνής οικονομική διπλωματία : Ενίσχυση του ρόλου του ΔΝΤ, της Ομάδας των 20, Δημιουργία μηχανισμών στήριξης στην Ευρωζώνη.

Γεωπολιτική : Εξασθένιση των χωρών της Δύσης, Ενίσχυση του ρόλου των μεγάλων αναδυόμενων χωρών (Κίνα, Ινδία, Βραζιλία) (Κότιος και Παυλίδης 2012).

Η κρίση τελικά θα αναδείξει την ανάγκη διεθνούς σύγκλισης της παρεμβατικής πολιτικής, αλλά και του διεθνούς συντονισμού της οικονομικής πολιτικής, χωρίς να αγνοείται ο ρόλος των Διεθνών Οργανισμών, εννοώντας τους G 20, το ΔΝΤ και την ΕΕ (Κότιος και Παυλίδης 2012).

4.3 ΗΠΑ - Τρόποι αντιμετώπισης

Τον Μάρτιο του 2008 η επενδυτική Τράπεζα Bear Stearns αντιμετώπιζε τεράστια προβλήματα ρευστότητας και διασώθηκε από την παρέμβαση της Ομοσπονδιακής Τράπεζας των ΗΠΑ και της JP Morgan Chase, η οποία αργότερα την αγόρασε. Αλλά το γεγονός που θεωρείται χαρακτηριστικό του μεγέθους της κρίσης είναι η πτώχευση της Lehman Brothers, μιας από των μεγαλύτερων επενδυτικών τραπεζών όχι μόνο των ΗΠΑ, αλλά και διεθνώς. Αυτή η πτώχευση είχε τόσο μεγάλη αρνητική επιρροή στην ψυχολογία των χρηματιστηριακών αγορών, όπου το αποτέλεσμα θα ήταν αντιδράσεις και κινήσεις πανικού όπως αυτές της μαζικής και ταυτόχρονης απόσυρσης κεφαλαίων. Θα ακολουθήσουν την ίδια αρνητική πορεία και άλλες τέτοιου είδους τράπεζες με αποτέλεσμα το 2009 να κλείσουν 140 και 157 το 2010. Σε κάποιες περιπτώσεις η παρέμβαση κρατικών ιδρυμάτων θα είναι καταλυτική όπως στην περίπτωση της Merrill Lynch, η οποία θα αποφύγει την πτώχευση χάρη στην πρόταση εξαγοράς που υπέβαλε η Bank of America. Τελικά η δραστική κρατική παρέμβαση και αυτή των κεντρικών τραπεζών θα καταφέρει να αμβλύνει τις επιπτώσεις της κρίσης που απειλούσε το τραπεζικό σύστημα, διοχετεύοντας γενναιόδωρα ρευστότητα κατ' αρχάς και δεύτερον δίνοντας κρατικές εγγυήσεις στις διατραπεζικές καταθέσεις μήπως και αποτραπεί η κατάρρευση της διατραπεζικής αγοράς και τρίτον θα εφαρμοστούν προγράμματα ακόμα και εθνικοποίησης τραπεζών. Αν και στις αρχές του 2008 ψηφίστηκαν νόμοι που διοχέτευαν δισεκατομμύρια δολάρια προς ενίσχυση πολιτών και οικογενειών, εν τούτοις μεγάλη κριτική ασκήθηκε προς την κυβέρνηση σχετικά με την αδράνεια που επέδειξε στην περίπτωση της Lehman Brothers, η οποία και τελικά πτώχευσε, προκαλώντας αρνητικά αποτελέσματα όχι μόνο στο εσωτερικό των ΗΠΑ, αλλά και στο εξωτερικό (Κότιος και Παυλίδης 2012). Από την άλλη μεριά οι συντηρητικοί (νεοφιλελεύθεροι) του οικονομικού

κατεστημένου των ΗΠΑ θα εξοργιστούν από την μεγάλη κυβερνητική παρέμβαση (χρησιμοποιώντας τις κρατικές τράπεζες) στις

Πίνακας 4.1

Εξέλιξη Ανεργίας (% Ετήσια Μεταβολή)

	2011	2010	2009	2008	2007
Ανεπτυγμένες οικονομίες	7,8	8,3	8,0	5,8	5,4
ΗΠΑ	8,5	9,6	9,3	5,8	4,6
Ευρωζώνη	9,9	10,0	9,5	7,6	7,5
Γερμανία	6,6	6,9	7,5	7,3	8,4
Γαλλία	9,5	9,7	9,5	7,8	8,3
Ιταλία	8,8	8,5	7,8	6,8	6,2
Ισπανία	19,4	20,1	18,0	11,3	8,3
Ελλάδα	14,8	12,5	9,4	7,7	8,3
Πορτογαλία	11,9	11,0	9,6	7,7	8,1
Ιρλανδία	14,5	13,6	11,8	6,3	4,6
ΗΒ	7,8	7,8	7,5	5,6	5,4

Ιαπωνία	4,9	5,1	5,1	4,0	3,8
Καναδάς	7,6	8,0	8,3	6,2	6,1
Κορέα	3,3	3,7	3,7	3,2	3,3
Αυστραλία	5,0	5,2	5,6	4,3	4,4
Σουηδία	7,4	8,4	8,3	6,2	6,1
Ελβετία	3,4	3,6	3,6	2,5	2,8
Τσεχία	7,1	7,3	6,7	4,4	5,3
Δανία	4,5	4,2	3,6	1,9	2,6
Ολλανδία	4,4	4,5	3,4	2,8	3,2
Φινλανδία	8,0	8,4	8,3	6,4	6,8

Πηγή : (Κότιος και Παυλίδης 2012, σ. 130), IMF World Economic Outlook Data Base

αγορές και την στήριξη κάποιων ιδιωτικών επενδυτικών τραπεζών και ασφαλιστικών εταιρειών, ενώ κάποιοι θα αναρωτηθούν αν ήρθε το τέλος του αμερικάνικου καπιταλισμού (O'Brien και Williams 2011). Είναι γεγονός ότι όντως ο καπιταλισμός για άλλη μία φορά έφθασε στο παρά πέντε. Ξαφνικά οι ίδιοι οι πολιτικοί που είχαν πιστέψει ότι ο ρόλος τους ήταν να περιορίσουν το κράτος, εν τέλει βρέθηκαν να το χρησιμοποιούν. *Έκεί που έλεγαν ότι τα κρατικά ταμεία δεν αντέχουν ούτε μία τοσοδούλα αύξηση των συντάξεων ή λίγα εκατομμύρια παραπάνω για τα σχολεία ή τα νοσοκομεία, ξάφνου έπιασαν τον εαυτό τους να δίνουν δεκάδες δισεκατομμύρια την ημέρα στις τράπεζες, στην General Motors, στις κραταιότερες των ασφαλιστικών εταιρειών. Τα δύο χρόνια που πέρασαν από τότε που ξεκίνησε η Κρίση της Γενιάς μας μάθαμε ή μάλλον θυμηθήκαμε δύο πράγματα : πρώτον, ότι κράτος και τράπεζες*

είναι συγκοινωνούντα δοχεία. Δεύτερον, η Κρίση παίρνει άλλες μορφές ...μεταναστεύει σε άλλες ηπείρους, ... ΗΠΑ και ΕΕ λοιπόν, αναγκάστηκαν να αναπληρώσουν το ιδιωτικό χρήμα του τραπεζικού τομέα με φερέγγυο δημόσιο χρήμα. Για να είναι όμως φερέγγυο, αναγκάστηκαν να μην το τυπώσουν, αλλά να το δανειστούν από αυτούς που έχουν αποταμιεύσεις : τους Κινέζους, Ιάπωνες, Άραβες, και Γερμανούς επενδυτές και κατόπιν, άρχιζαν να δανείζουν τα κράτη με τις μεγαλύτερες δανειακές ανάγκες (όπως η Ελλάδα) από το δημόσιο χρήμα που πήραν από εκείνα, με τεράστιο επιτόκιο” (Βαρουφάκης 2011, σ. 85, 87).

“ Πριν από καιρό, ένας χρηματιστής που είχε πολεμήσει στο Βιετνάμ μου έλεγε πως η ζωή στις χρηματαγορές θυμίζει κάτι από τη ζωή του στρατιώτη: μία συνεχής βαρετή ρουτίνα, όπου σπάνια συμβαίνει κάτι το πραγματικά αξιοπρόσεκτο μέχρι που κάποια στιγμή, αρχίζει ένα καταγιστικό παράζ, ξεσπά ένας απάνθρωπος πανικός, αρχίζουν να σωριάζονται γύρω σου τα θύματα ενός αόρατου εχθρού. Έτσι βιώνεται η κάθε χρηματιστηριακή κρίση εκ των έσω. Μόνο που το 2008 ο πανικός απέδρασε από τα χρηματιστήρια, τις τράπεζες, τις αγορές και τρύπωσε στις ζωές των ανθρώπων...” (Βαρουφάκης 2011, σ. 84).

4.4 Ελλάδα

Όπως αναφέρει ο Γ. Γαλανός, και θεωρούμε ότι είναι μία ενδιαφέρουσα επισήμανση, “Τόσο τα κριτήρια σύγκλισης για την ένταξη στην ΟΝΕ όσο και η εφαρμογή τους επέτρεψαν τη συνάθροιση υπό την ομπρέλα της Ευρωζώνης ανομοιογενών χωρών”. (Γαλανός 2014, σ. 166,167). Η Ελλάδα εντάχθηκε στην Ευρωζώνη τον Ιανουάριο του 2001 μετά από την προσπάθεια προσαρμογής που κατέβαλε ώστε να επιτύχει τους όρους σύγκλισης της Συνθήκης για την ΕΕ. Η παρουσία της στην τελική φάση της Οικονομικής και Νομισματικής ένωσης (ΟΝΕ) είχε αναδειχθεί ως εθνικός στόχος και από την πλειοψηφία των ελλήνων αλλά και από την πλειοψηφία του πολιτικού κόσμου. Η Ελλάδα με την ένταξή της αποσκοπούσε στο να επιτύχει οικονομικά και πολιτικά πλεονεκτήματα. Αυτά θα ήταν η δημοσιονομική και η νομισματική σταθερότητα, η ενίσχυση της ευρωπαϊκής της ολοκλήρωσης, μία γενική βελτίωση του οικονομικού της περιβάλλοντος και σε μία αύξηση των επενδύσεων. Γενικά αποσκοπούσε σε μία γρήγορη οικονομική ανάπτυξη, καθώς επίσης επιθυμούσε και να συμμετέχει σε πολιτικές της ΕΕ που θα είχαν ομοσπονδιακά χαρακτηριστικά, (στον δρόμο μιας πολιτικής ένωσης για ευνόητους λόγους), οι οποίες θα είχαν να κάνουν με τον ευρύτερο γεωπολιτικό χώρο στον οποίο ευρίσκεται η χώρα. Η χώρα συχνά πυκνά έδειχνε να αποκλίνει

από τον δρόμο των συμβατικών της υποχρεώσεων. Παρόλα αυτά η επιλογή και η επιθυμία της να εισέλθει στην ΟΝΕ ήταν τόσο δυνατή, ώστε όλα φαίνονταν να ελέγχονται. Η εξάπλωση της κρίσης όμως και η οδυνηρή της εμφάνιση από το 2009 μέχρι το 2011, ουσιαστικά θα κάνουν ολοφάνερους τις εγγενείς αδυναμίες του κατεστημένου, οικονομικού και πολιτικού, στο να καταφέρουν να λειτουργήσουν την χώρα μέσα στα πλαίσια ενός συγκεκριμένου περιβάλλοντος, όπως αυτού της Ευρωζώνης (Κότιος και Παυλίδης 2012). *“Η κατάληξη ήταν να αποκλειστεί από τις χρηματοπιστωτικές αγορές και να καταλήξει σε μία δημόσια δανειακή σύμβαση με πολλαπλές επιπτώσεις στην οικονομική και πολιτική της ανεξαρτησία και στην κοινωνική της συνοχή. Επίσης αμφισβητήθηκε και αμφισβητείται έντονα η ικανότητα της χώρας να συνεχίσει να διατηρεί το καθεστώς κράτους μέλους της ΟΝΕ”* (Κότιος και Παυλίδης 2012, σ. 202).

Η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2007 που ξεκίνησε από τις ΗΠΑ εξέπληξε γιατί ήταν κάτι μη αναμενόμενο, αφού θα έκανε την εμφάνισή της στο αδιαμφισβήτητο κέντρο του παγκόσμιου καπιταλισμού, τουλάχιστον τότε. Ξεκίνησε ως φούσκα στην αγορά κατοικίας, αλλά γρήγορα θα εξελιχθεί σε τεράστια οικονομική κρίση συστημικής βαρύτητας η οποία θα επηρεάσει την εμπιστοσύνη και τις ίδιες τις παγκόσμιες χρηματαγορές. Η κρίση θα κάνει αισθητή την παρουσία της σε όλα εκείνα που μπορούμε να διακρίνουμε σε περιπτώσεις οικονομικών κρίσεων, από την μαζική απόσυρση κεφαλαίων μέχρι και στο λεγόμενο φαινόμενο της διάχυσης. Ως εκ τούτου θα ξαναρχίσουν οι συζητήσεις στους νεοφιλελεύθερους κόλπους για αλλαγές στην οργάνωση και στον τρόπο δράσης του καπιταλισμού. Ενώ όλοι είχαν επικεντρωθεί και αναλωνόντουσαν για αλλαγές στις νεοφιλελεύθερες απόψεις, κάποιιοι όπως οι Reinhart και Rogoff τόνιζαν πως μετά *“...από κάθε χρηματοοικονομική κρίση, εκτός από ότι καταρρέουν οι αγορές περιουσιακών στοιχείων, μειώνεται το εισόδημα και αυξάνεται η ανεργία, το δημόσιο χρέος των χωρών τείνει να διογκώνεται αφού ελαχιστοποιούνται τα έσοδα από φόρους καθώς μειώνεται το εθνικό εισόδημα. Φαίνεται όμως, πως σχεδόν όλοι παρέβλεψαν αυτή την παρατήρηση όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και παγκόσμια. Η Ελλάδα ήταν ουσιαστικά ο αδύναμος κρίκος της παγκόσμιας οικονομίας, αλλά κανένας εκείνη την περίοδο δεν μπορούσε να αντιληφθεί ότι το αποτέλεσμα της κρίσης στις ΗΠΑ θα μπορούσε να είναι η αιτία για μία ενδεχόμενη κατάρρευση της Ευρωζώνης και όχι μόνο”* (Σκλιας *et al*, 2012, σ. 203).

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 2007 εξ αφορμής του γεγονότος ότι η Ελλάδα παρουσίαζε μεγάλα ελλείμματα σε σχέση με την παγκόσμια περιρρέουσα ατμόσφαιρα, θα διακόψει την επιβολή πειθαρχικών ποινών προφανώς προς ανακούφισή της. Εκείνο τον καιρό επίσης Έλληνες πολιτικοί πρώτης γραμμής, οι οποίοι και έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στα οικονομικά πράγματα της χώρας, αδυνατούσαν να υπολογίσουν για τον αν η παγκόσμια κρίση θα επηρέαζε και κατά πόσο την Ελλάδα, και αν αυτή θα μπορούσε να ελεγχθεί. Αν και ήξεραν και παραδεχόντουσαν τα ελλείμματα τα οποία αφορούσαν πολιτικά και θεσμικά προβλήματα τα οποία και δρούσαν ανασταλτικά στην οικονομική αλλά και στην εν γένει λειτουργία της χώρας, εν τούτοις δεν κατάφεραν να αντιληφθούν το μέγεθος αυτών των προβλημάτων. Παραδείγματος χάριν ένας από αυτούς όπως ο κ. Αλογοσκούφης, δήλωνε την ευτυχία του για το ότι η Ελλάδα εν έτει 2008 δεν είχε κινδυνεύσει όπως άλλες χώρες από την παγκόσμια οικονομική κρίση. Την επόμενη χρονιά ακριβώς η Ελλάδα θα δεχθεί καταλυτικά τις επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Έτσι λοιπόν *“Τον Ιανουάριο του 2009 δημοσιεύεται το «Επικαιροποιημένο Πρόγραμμα Σταθερότητας και Ανάπτυξης 2008-2011» (Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών 2009). Λίγους μήνες αργότερα το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο προειδοποιούσε την Ελλάδα πως το νέο πρόγραμμα σταθερότητας δεν ήταν ρεαλιστικό (European Council 2009). Όμως ακόμα και τότε, κανείς ούτε στην Ελλάδα ούτε στο εξωτερικό δεν μπορούσε να συνδέσει τα γεγονότα μεταξύ τους και πως η κρίση στις ΗΠΑ και η κρίση χρέους στην Ελλάδα συνδεόταν με την συστημική ευρωπαϊκή κρίση οικονομικής διακυβέρνησης. Για αυτό άλλωστε οι διάφορες αποφάσεις δεν είχαν να κάνουν με την ευρωπαϊκή οικονομική διακυβέρνηση, αλλά μόνο με την λειτουργία και αποδοτικότητα της ελληνικής οικονομίας. Η κρίση χρέους ξεκίνησε ουσιαστικά από την κρίση στο Ντουμπάϊ αφού μόνο τότε οι εποπτικές αρχές άρχισαν να μελετούν την περίπτωση της Ελλάδας ως φυσικό στόχο. Όμως ακόμα και σήμερα οι ευρωπαίοι ηγέτες συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν την ελληνική κρίση ως μία μοναδική περίπτωση”* (Σκκλιας *et al*, 2012, σ.204).

Μοναδική περίπτωση και όχι χωρίς λόγο αφού τελικά *“...η επιτευχθείσα σύγκλιση της ελληνικής οικονομίας ήταν ονομαστική και πραγματοποιήθηκε επί ζημιά της πραγματικής οικονομίας ...Τέλος, διαρθρωτικές αλλαγές δεν πραγματοποιήθηκαν, παρά τις περιοδικά επαναλαμβανόμενες εξαγγελίες περί εφαρμογής τους”* (Παπαδημητρίου 2014, σ. 63). Εν κατακλείδι, οι βασικές αιτίες και οι παράγοντες που οδηγούσαν στην εμφάνιση της ελληνικής οικονομικής κρίσης είχαν διαμορφωθεί νωρίτερα. Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε χαρακτηριστικά :

Πίνακας 4.2

Δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ (%)

Ευρωζώνη (16 χώρες)	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
	69,2	68,2	68,0	69,1	69,5	70,1	68,5	66,3	70,0	79,4	85,3
Πορτογαλία	48,5	51,2	53,8	55,9	57,6	62,8	63,9	68,3	71,6	83,0	93,0
Ιταλία	109,2	108,8	105,7	104,4	103,9	105,9	106,6	103,6	106,3	116,1	119,0
Ιρλανδία	37,8	35,5	32,1	30,9	29,6	27,4	24,8	25,0	44,4	65,6	96,2
Ισπανία	59,3	55,5	52,5	48,7	46,2	43,0	39,6	36,1	39,8	53,3	60,1
Ελλάδα	103,4	103,7	101,7	97,4	98,6	100,0	106,1	105,4	110,7	127,1	142,8
Γαλλία	57,3	56,9	58,8	62,9	64,9	66,4	63,7	63,9	67,7	78,3	81,7
Γερμανία	59,7	58,8	60,4	63,9	65,8	68,0	67,6	64,9	66,3	73,5	83,2

Πηγή : (Σκλιαν *et al*, 2012, σ. 302)

(Eurostat, 2011a)

α) Την πρόωρη ένταξη της Ελλάδας στην ΟΝΕ, χωρίς να έχουν γίνει προηγουμένως εκείνες οι θεσμικές αλλαγές που θα εξασφάλιζαν την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας.

β) την υπερτιμημένη ισοτιμία της δραχμής με το ευρώ, με αποτέλεσμα Η Ελλάδα να έχει ανταγωνιστικό μειονέκτημα.

γ) η Ελλάδα είχε υψηλό δημόσιο χρέος, πάνω από 60% που ήταν και το όριο που είχε τεθεί για την ένταξη στην ΟΝΕ

Μετά την ένταξη στην ΟΝΕ, η χώρα είχε τη δυνατότητα να δανείζεται φθηνά. Αυτό το γεγονός δεν θα το αξιοποιήσει για την πραγματοποίηση επενδύσεων, αλλά τουναντίον θα οδηγήσει στην αύξηση των εισαγωγών. Το αποτέλεσμα θα ήταν η διόγκωση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Ως εκ τούτου η εκδήλωση της διεθνούς οικονομικής κρίσης θα βρει την ελληνική οικονομία ιδιαίτερα εύθραυστη και ευάλωτη. Η διεθνής οικονομική κρίση θα περιορίσει σε μεγάλο βαθμό την ρευστότητα στις διεθνείς αγορές. Έτσι η Ελλάδα με το υψηλότατο δημόσιο χρέος θα δυσκολευόταν στο να βρει δανειστές από τις διεθνείς αγορές. Με φόντο τις αρνητικές αυτές εξελίξεις τον Οκτώβρη του 2009 θα προκηρυχθούν εκλογές. Η νέα κυβέρνηση που θα προέκυπτε, θα ακολουθούσε οικονομικές πολιτικές οι οποίες θα αποδυνάμωναν γενικότερα τη διαπραγματευτική ισχύ της χώρας και θα έδινε αντιφατικά μηνύματα στις διεθνείς αγορές. Για παράδειγμα, σε αντίθεση με τις ανάγκες της ελληνικής οικονομίας, εφαρμοζόταν μία δημοσιονομική πολιτική η οποία ανάγκασε τους οίκους αξιολόγησης να υποβαθμίσουν αυτήν την ελληνική οικονομία από τον Οκτώβρη του 2009 μέχρι τον Μάιο του 2010. *“Η αξιολόγηση αυτής της τόσο κρίσιμης για την ελληνική οικονομία χρονικής περιόδου θα καθορίσει σε μεγάλο βαθμό και τη διαπραγματευτική δυνατότητα της χώρας, όχι μόνο για το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, αλλά μέχρι και σήμερα”* (Ρουκανάς 2014, σ. 453).

4.5 Συνέπειες

Στην Ελλάδα εφαρμόστηκαν μία σειρά πολιτικών μέτρων που από την μία θεωρούνται υπεύθυνες για την εξασθένηση της παραγωγικής βάσης της οικονομίας και από την άλλη είναι πάλι υπεύθυνες γιατί εξέθρεψαν μη παραγωγικές δραστηριότητες οι οποίες δεν θα μπορούσαν να υποστηρίζονται για πάντα από την εξασθετισμένη παραγωγική βάση της οικονομίας. Από την εποχή του Σχεδίου Μάρσαλ η οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας είχε ταυτιστεί με την εκβιομηχάνισή της, με αποτέλεσμα κάποια στιγμή την αύξηση των καθαρών εξαγωγών. Δυστυχώς η εγκατάλειψη αυτής της πολιτικής εκβιομηχάνισης με ευθύνες που βαρύνουν την πολιτική ελίτ της χώρας και όχι μόνο, συν την εξαφάνιση του προστατευτισμού που απολάμβαναν οι Έλληνες εξαγωγείς με την είσοδο της χώρας στην ΕΟΚ, θα μειώσει τελικά ακόμα περισσότερο την όποια ανταγωνιστικότητα η οποία είχε απομείνει. Ενώ λοιπόν η βιομηχανία είχε πιάσει πάτο, αντίστοιχες πρακτικές εφαρμόστηκαν και στην αγροτική οικονομία. Αντί λοιπόν ο πακτωλός χρηματοδοτήσεων στον αγροτικό τομέα να χρησιμοποιηθεί παραγωγικά για επενδύσεις σε έργα υποδομής, για την αναδιάρθρωση των

καλλιεργειών και καλλιέργειες που θα εξασφάλιζαν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα, οι συνεταιρισμοί χρησιμοποιούσαν αυτές τις χρηματοδοτήσεις με τέτοιο τρόπο, ώστε κατάφεραν τελικά να αδρανοποιήσουν το μεγαλύτερο πλήθος των αγροτών στο να αναζητήσουν νέους τρόπους παραγωγής και νέων καλλιεργειών. Με λίγα λόγια, η αγροτική παραγωγή θα χάσει σιγά σιγά την ανταγωνιστικότητά της με συνέπεια στην ελληνική αγορά να αρχίζουν να εμφανίζονται αγροτικά προϊόντα εισαγωγής τα οποία θα μπορούσαν να παράγονται στην Ελλάδα και ίσως με μικρότερο κόστος (Τσουλφίδης 2013).

Από το 2007 και μετά η ελληνική οικονομία βρίσκεται πλέον σε βαθιά ύφεση. Τούτο αναγνωρίζεται από την πολύ υψηλή ανεργία, ένα οδυνηρό αλλά δυσβάστακτο χρέος, αλλά και από τις επενδύσεις που δεν γίνονται γιατί δεν έρχονται. Είναι γεγονός ότι την ύφεση κάποιιοι την είχαν προβλέψει. Με τίποτα όμως δεν είχαν προβλέψει ένα αρνητικό πρόσημο και μια τεράστια ανεργία. Πως θα μπορούσε από την άλλη να τα προβλέψει όλα αυτά κάποιος όταν ακόμα και το 2009 παρουσίαζε η χώρα υψηλούς ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης (Τσουλφίδης 2013). Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση που είχε αρχή τις ΗΠΑ επηρέασε ολόκληρο τον κόσμο και φυσικά και την Ελλάδα. Στην αρχή οι συνέπειες φαίνονταν να είναι ηπιότερες για την χώρα. Όσον αφορούσε το τραπεζικό σύστημα δεν παρουσιάστηκαν μεγάλα προβλήματα, λόγω του ότι το ελληνικό τραπεζικό σύστημα δεν κατείχε σημαντική ποσότητα τοξικών τίτλων συνεπεία της μικρής διασύνδεσής του με το αμερικάνικο και το αγγλικό τραπεζικό σύστημα. Επίσης όσον αφορούσε τις παρενέργειες στην πραγματική οικονομία, εκτός της ναυτιλίας και του τουρισμού, αυτές θα ήταν ήπιες συνεπεία του χαμηλού ανοίγματος της ελληνικής οικονομίας. Η ύφεση θα εκδηλωθεί πολύ σφοδρότερα στις οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες της ΟΝΕ, οι οποίες όμως θα καταφέρουν να ανακάμψουν πολύ γρήγορα. Η κρίση τελικά θα επιτείνει τη κρίση χρέους της ελληνικής οικονομίας. Το 2007 το δημόσιο χρέος πριν την εμφάνιση της κρίσης ήταν ίσο με το 105% του ΑΕΠ, το 2009 θα φθάσει στο 126,8% του ΑΕΠ. Ακόμα και τότε η χώρα κατάφερνε να δανείζεται με σχετικά καλούς όρους. Όμως τα συνεχή δυσμενή σχόλια για την κατάσταση της χώρας, οι παλινωδίες της οικονομικής πολιτικής και οι υποβαθμίσεις από τους οίκους αξιολόγησης σιγά σιγά θα ανεβάσουν στα ύψη τα επιτόκια δανεισμού και η χρηματοδότηση του ελληνικού Δημοσίου θα καταστεί δύσκολη. Την κατάσταση αυτοί θα την εκμεταλλευτούν και θα την αξιοποιήσουν προς όφελός τους χώρες με ισχυρή οικονομία. *Τελικά, στις 23-4-2010 η Ελλάδα θα καταθέσει στο ΔΝΤ και στο Συμβούλιο της ΟΝΕ αίτημα για δημόσια χρηματοδότηση. Στις 2 Μαΐου θα αποφασισθεί η χορήγηση στην Ελλάδα*

δανείου ύψους 110 δισεκατομμυρίων ευρώ (80 δις. από τις 15 χώρες της ONE και 30 δις. από το ΔΝΤ)" (Κότιος και Παυλίδης 2012, σ.223). Η μεγάλη περιπέτεια μόλις άρχιζε...

4.6 Τρόποι αντιμετώπισης

Θα ήταν η πρώτη φορά που η ONE θα ερχόταν αντιμέτωπη με την διαχείριση μίας κρίσης. Τα κράτη μέλη, λόγω και της απουσίας θεσμικών παραγόντων αντιμετώπισης κρίσεων, θα καθυστερήσουν να αντιμετωπίσουν το θέμα της ελληνικής κρίσης για διάφορους λόγους. Οι βασικοί λόγοι θα ήταν η απουσία θεσμοθετημένων μηχανισμών διαχείρισης κρίσεων και η απαγόρευση από την Συνθήκη της ανάληψης των υποχρεώσεων ενός κράτους της ONE από τα άλλα κράτη μέλη. Μέσα σε ανησυχίες για την εικόνα της Ευρωζώνης και της συνολικής ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης θα οδηγηθούν οι χώρες της ONE να χρηματοδοτήσουν την Ελλάδα, χωρίς βέβαια και με μεγάλη προθυμία. Στην συνέχεια η Ευρωζώνη θα αναπτύξει μέσα αντιμετώπισης κρίσεων έχοντας κατά νου και άλλες επικίνδυνες χώρες της Κοινοτικής περιφέρειας. Η δανειακή αυτή σύμβαση λοιπόν ήλπιζε στην επιστροφή της χώρας στις αγορές κατά το 2012, έτσι το δάνειο αυτό δεν θα κάλυπτε εξ' ολοκλήρου τις ανάγκες της για τα έτη 2012 και 2013. Παρατηρήθηκε λοιπόν ένα κενό περίπου 60 δις. ευρώ το οποίο στην συνέχεια θα γίνει προσπάθεια να καλυφθεί. Αξίζει να σημειωθεί ότι η χορήγηση αυτού του δανείου στην Ελλάδα "ακολούθησε την παράδοση τον ΔΝΤ (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο) όσον αφορά τις δεσμεύσεις εφαρμογής ενός προγράμματος δημοσιονομικής και διαρθρωτικής προσαρμογής. Το εν λόγω πρόγραμμα θα λάβει την μορφή Μνημονίου, το οποίο αξιολογείται και προσαρμόζεται περιοδικά. Επρόκειτο για ένα απολύτως δεσμευτικό πρόγραμμα πολιτικής, με σαφείς υποχρεώσεις, χρονικό διάγραμμα ενεργειών, διαδικασίες διαβούλευσης και παρακολούθησης κλπ." Ένα μόλις χρόνο μετά την υιοθέτηση του μνημονίου θα παρατηρηθεί απόκλιση από τους βασικούς στόχους, με αποτέλεσμα να θεωρηθεί απαραίτητη μία νέα συμφωνία δημοσιονομικής και διαρθρωτικής προσαρμογής καθώς επίσης και η ανάγκη για ιδιωτικοποιήσεις, στα πλαίσια ενός Μεσοπρόθεσμου Σταθεροποιητικού Προγράμματος, το οποίο βέβαια θα αποτελέσει εν τέλει και πεδίο οδυνηρών συγκρούσεων μεταξύ των ενδιαφερομένων μερών (Κότιος και Παυλίδης 2012).

Ουσιαστικά αναφερόμαστε σε μέτρα λιτότητας τα οποία θα επιδεινώσουν την ύφεση σε σημείο που εκ των υστέρων το ΔΝΤ θα αναγνωρίσει ότι έκανε λάθος στις εκτιμήσεις του και που αυτό θα σήμαινε ότι η μείωση των κρατικών δαπανών θα είχε έως και τρεις φορές

μεγαλύτερη μείωση στο ΑΕΠ και αύξηση της ανεργίας από ότι περίμεναν. Τελικά μετά από καιρό το ΔΝΤ θα παραδεχθεί το λάθος του όσον αφορούσε την πολιτική του, ότι η λιτότητα γενικότερα είναι πολιτική που δεν οδηγεί πουθενά, πράγμα για το οποίο όλοι το υποψιάζονται, αλλά εν τέλει ακολουθείται (Τσουλφίδης 2013). *“...η ΟΝΕ και η διεθνής οικονομική κρίση δεν προκάλεσαν την κρίση χρέους της ελληνικής οικονομίας. Αυτή ήταν αποτέλεσμα της εσωτερικής οικονομικής πολιτικής. Οι μηχανισμοί της ΟΝΕ και τα αντανακλαστικά των εταίρων μας δεν ενεργοποιήθηκαν έγκαιρα για την πρόληψη της κρίσης. Η Ελλάδα αποκάλυψε τα κατασκευαστικά και τα διαχειριστικά κενά της ΟΝΕ ... Επίσης αποκαλύφθηκε ότι η κρίση μιας χώρας δεν μπορεί να περιοριστεί μόνο σε αυτήν και να αντιμετωπιστεί μόνον από αυτήν”* (Κότιος και Παυλίδης 2012, σ. 227). Επειδή λοιπόν η κρίση θα επηρεάσει και θα έχει αρνητικές επιδράσεις και σε άλλες χώρες, ως εκ τούτου είναι αδύνατο η χώρα αυτή να αφεθεί μόνη της να αντιμετωπίσει τα όποια προβλήματα. Σε αυτήν την επισήμανση - αναφορά φαίνεται η Ελλάδα να μην δίνει την πρέπουσα σημασία στις διαπραγματεύσεις της με τους δανειστές της και τις αγορές (Κότιος και Παυλίδης 2012), με αποτέλεσμα να μην καταφέρνει πάντα τα καλύτερα, θα συμπληρώναμε εμείς.

Η ελληνική οικονομία είναι σαφές ότι δεν θα μπορούσε να αντιμετωπίσει τη διεθνή οικονομική κρίση χωρίς προβλήματα και συνέπειες, η οποία και ξεκίνησε από την άλλη πλευρά του Ατλαντικού, λαμβάνοντας επίσης υπόψη και το δομικό οικονομικό status με το οποίο και λειτουργεί η χώρα το οποίο είναι γεμάτο αδυναμίες. Οι συνέπειες *“εκδηλώθηκαν με σφοδρότητα και ιδιαίτερα υψηλό βαθμό διασύνδεσης για την Ελλάδα ως κράτος μέλος της ΟΝΕ”* (Ρουκανάς 2014, σ. 441). Μία από αυτές τις συνέπειες θα ήταν και η δυσκολία πρόσβασης στον διεθνή δανεισμό σε περιβάλλον περιορισμένης ρευστότητας (Ρουκανάς 2014). Η ΟΝΕ είναι αλήθεια ότι προσέφερε μεγάλες ευκαιρίες για την ανάπτυξη της Ελλάδας. Η χώρα θα ήταν πλέον μέλος σε μία μεγάλη ενιαία εσωτερική αγορά με απεριόριστες ευκαιρίες, χρησιμοποιώντας ένα ισχυρό διεθνές νόμισμα (ισχυρό με την βοήθεια φυσικά και των δυνατότερων οικονομιών της Ευρωζώνης και όχι μόνο, που κατά κάποιον τρόπο το προστάτευαν) για πρώτη φορά στην ιστορία της (σεβαστοί οι τεράστιοι αγώνες του Ε. Βενιζέλου για μία “σκληρή” δραχμή). Επίσης η χώρα θα δεχθεί αθρόες εισαγωγές κεφαλαίων σε πολύ χαμηλά επιτόκια, παρόμοια με αυτά που κατάφερνε η Γερμανία. Ένα διεθνές περιβάλλον το οποίο φαινόταν μέχρι το 2008 τουλάχιστον να λειτουργεί σε ιδανικές συνθήκες στην προσπάθεια για μια αναπτυξιακή πορεία. Όμως η συνέχεια θα ήταν αποκαρδιωτική. Οι συνήθειες πελατειακές πολιτικές θα μεγαλοουργήσουν για

άλλη μία φορά. Κατά τα άλλα η χώρα και οι επίσημοι φορείς αυτού, θα παραβίαζαν συστηματικά τις υποχρεώσεις τους απέναντι στους Κοινοτικούς Θεσμούς και απέναντι στην ΟΝΕ ως κράτος μέλος αυτής, ενώ η εξαπάτηση επίσης των Κοινοτικών Θεσμών με πλαστά στοιχεία θα υποβαθμίσει την συνολική εικόνα της χώρας και το κυριότερο την εν γένει διαπραγματευτική της ιδιότητα. Την κρίση που θα ακολουθούσε λοιπόν την περίμεναν ως τον επίλογο μιας σειράς άστοχων επιλογών που ακολουθήθηκαν από ένα πολιτικό εν γένει σύστημα, που ενώ είχε επιλέξει τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό, οι πρακτικές λειτουργίας του ήταν εντελώς αντίθετες. Η ΟΝΕ δεν προκάλεσε κατά βάση την κρίση στην Ελλάδα. Αυτό που παρατηρήθηκε όμως από την πλευρά των Κοινοτικών Θεσμών, θα ήταν η αδυναμία λειτουργίας των μηχανισμών προληπτικής λειτουργίας, καθώς επίσης και

Πίνακας 4.3

Πρώτο πρόγραμμα προσαρμογής της Ελλάδας (σε δις. ευρώ)

Εκταμιεύσεις	Ημερομηνία	Ποσά προερχόμενα από την Ευρωζώνη	Ποσά προερχόμενα από το ΔΝΤ	Σύνολο κεφαλαίων
1 ^η	Μάιος 2010	14,5	5,5	20,0
2 ^η	Σεπτέμβριος 2010	6,5	2,6	9,1
3 ^η	Δεκέμβριος 2010- Ιανουάριος 2010	6,5	2,5	9,0
4 ^η	Μάρτιος 2011	10,9	4,1	15,0
5 ^η	Ιούλιος 2011	8,7	3,2	11,9

6η	Δεκέμβριος 2011	5,8	2,2	8,0
	Σύνολο	52,9	20,1	73,0

Πηγή : European Commission 2014

η απουσία αυτόματων μηχανισμών "πρώιμης προειδοποίησης και άμεσης παρέμβασης" μήπως στο τέλος κατάφερναν να μετριάσουν τις ολέθριες επιπτώσεις της κρίσης, αφού οι εξασκούντες την πολιτική τέχνη είχαν αποτύχει θα λέγαμε πλήρως. Η Ελλάδα γνώριζε τους κινδύνους ανταγωνισμού με τις πολύ ισχυρότερες χώρες και για τις μακροοικονομικές ανισορροπίες στους κόλπους της ΟΝΕ. Αυτό που θα περίμενε λοιπόν κανείς από μία πολιτική ηγεσία, θα ήταν μία σοβαρή προσπάθεια βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας. Αντ' αυτού παρατηρείτο μέρα με την μέρα μία συνεχής κατρακύλα των δεικτών. Το αποτέλεσμα θα ήταν η προσφυγή της χώρας στην στήριξη των εταίρων της και του ΔΝΤ (Κότιος και Παυλίδης 2012). Απουσία ορθολογικών πολιτικών σκέψεων η Ελλάδα θα επιστρέφει συνεχώς στην αγκάλη των δανεικών. Τα αποτελέσματα αυτών των πολιτικών θα ήταν πιο ορατά σήμερα από ποτέ...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΕΠΕΙΩΝ ΤΩΝ ΔΥΟ ΚΡΙΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

5.1 Κρίση του 1929 – Ελλάδα

Μέχρι τον Σεπτέμβρη του 1931 η Ελλάδα δεν φαινόταν να έχει κάποιο πρόβλημα. Είχε επιτύχει νομισματική σταθερότητα. Συμμετέχοντας μαζί με άλλες σημαντικές οικονομικά χώρες στον Κανόνα Χρυσού, η Διεθνής Χρηματαγορά δεν θα είχε πρόβλημα να δανείσει στην χώρα. Οι τελευταίοι τρεις προϋπολογισμοί είχαν κλείσει επίσημα με πλεόνασμα και το ίδιο φαινόταν ως προοπτική για τους επόμενους προϋπολογισμούς του 1931 και του 1932.

Από το 1928 έως το 1931 το δημόσιο χρέος είχε μειωθεί 11% και όλοι ήλπιζαν ότι οι ικανότητες του Βενιζέλου θα ήταν αρκετές, έτσι ώστε η Διεθνής Κρίση που είχε ξεκινήσει από τις ΗΠΑ θα επηρέαζε την Ελλάδα τουλάχιστον εξ απαλών ονύχων, δηλαδή με τις όσο το δυνατόν λιγότερες απώλειες. Παρόλη την μείωση του Δημοσίου Χρέους, το ασθενές σημείο της Ελλάδας θα ήταν το Δημόσιο Χρέος της, αλλά και η εξάρτηση από τις συνεχείς εισροές κεφαλαίων από το εξωτερικό (Σοϊλεντάκης 2012).

Το 1928 η νέα κυβέρνηση Βενιζέλου είχε παραλάβει μία οικονομία σε σχετική ισορροπία, αλλά έπρεπε να καλύψει και τα συσσωρευμένα ελλείμματα του προϋπολογισμού. Το ίδιο έτος θα ιδρυθεί η Τράπεζα της Ελλάδος όπου θα περιορίσει την κυριαρχία της Εθνικής, η οποία σε πλαίσια ολιγοπωλίου κερδοσκοπούσε και ρύθμιζε ή επέβαλε τους όρους δανεισμού σε δημόσιο και ιδιώτες. Το 1929 η διεθνής χρηματιστηριακή κρίση θα συγκλονίσει μεν την Ελλάδα αλλά ο αντίκτυπος στην οικονομία της δεν θα ήταν καταλυτικός όπως σε άλλες βιομηχανικές χώρες. Το 1931 με την στήριξη της ΚτΕ και με την συνεργασία της ΤτΕ η κυβέρνηση θα είχε θέσει υπό τον έλεγχό της το τραπεζικό σύστημα. Τούτο θα σήμαινε κατάθεση μέρους των αποθεμάτων από τις Τράπεζες και τα κρατικά ταμεία στην ΤτΕ. Με αυτό τον τρόπο θα στήριζε το σύστημα σε περίπτωση πανικού ως δανειστής έσχατης καταφυγής. Το ίδιο έτος σε γενικότερο κλίμα ύφεσης, η Μ. Βρετανία θα εγκαταλείψει τον Κανόνα Χρυσού στον οποίο και η Ελλάδα είχε εισέλθει τον Μάιο του 1928 (σύμφωνα με αυτόν τον Κανόνα κάθε χώρα θα καθορίσει μία συγκεκριμένη ισοτιμία του εθνικού της νομίσματος με τον χρυσό) (Δερτιλής 2010). *“Στην πραγματικότητα η Ελλάδα είχε ακολουθήσει αντί για τον Κανόνα Χρυσού, τον κανόνα συναλλάγματος χρυσού. Δηλαδή το κάλυμμα της δραχμής δεν ήταν αποθέματα χρυσού, όπως επέβαλε ο Κανόνας Χρυσού, αλλά σε μεγάλο βαθμό ζένα νομίσματα μετατρέψιμα σε χρυσό και κυρίως στερλίνες”* (Σοϊλεντάκης 2012, σ.131). Ο Βενιζέλος προσδοκούσε από την μία ότι η Βρετανία θα επανέφερε τη χρυσή βάση σύντομα και από την άλλη θέλοντας να δείξει την σοβαρότητα και την υπευθυνότητα της κυβέρνησής του και φυσικά της δραχμής, την συνέδεσε με το δολάριο υποτιμώντας την κατά 30%. Η Ελλάδα όμως δεν είχε τις αντοχές της Αγγλίας και οι συνέπειες στην χώρα θα ήταν οδυνηρές και πρωτόγνωρες (Τσουλφίδης 2012). Τον Ιανουάριο του 1932 οι Έλληνες πρεσβευτές στη Ρώμη, στο Παρίσι και στο Λονδίνο θα παραδώσουν στις αντίστοιχες κυβερνήσεις υπομνήματα στα οποία αναφέρονταν η οικονομική κατάσταση της χώρας και ζητούσαν α) την αναστολή των χρεολυσίων του δημοσίου χρέους για μια πενταετία και β) την παροχή εξωτερικού δανείου 50 εκατ. δολαρίων επιθυμώντας την συνεργασία των φίλων της και

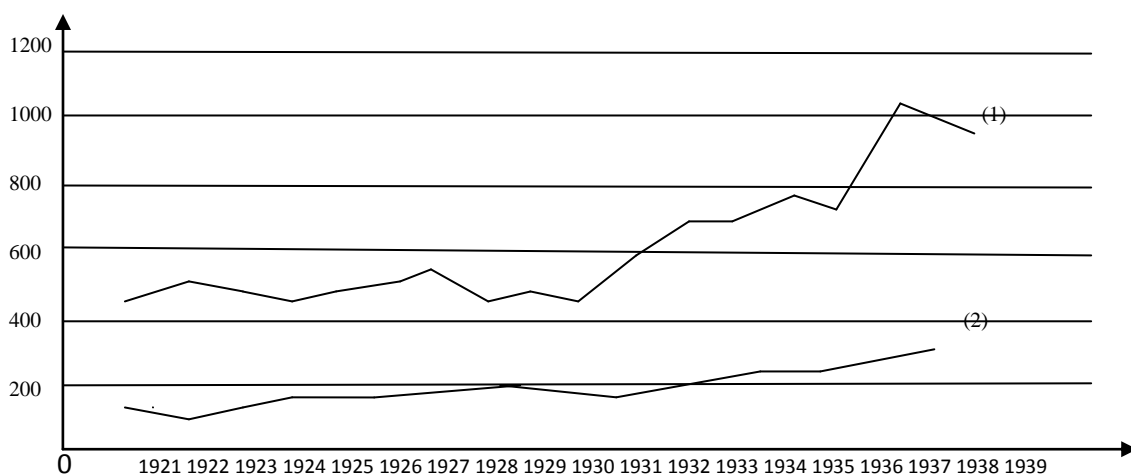
απορρίπτοντας οποιαδήποτε μονομερή ενέργεια. Το αίτημα της Ελλάδας ουσιαστικά δεν θα γινόταν δεκτό (Σκληράκη 2015). Θα ερχόταν πανικός σε ένα χρηματιστήριο νεοσύστατο, ανοργάνωτο και προφανώς ανεξέλεγκτο. Τα διαθέσιμα των τραπεζών, το συνάλλαγμα και ο χρυσός θα βρεθούν σε κατιούσα πορεία και πανικόβλητοι καταθέτες θα βρεθούν επίσης μπροστά από τα ταμεία. Η Χώρα θα εγκατέλειπε τον Κανόνα Χρυσού τον Απρίλη του 1932 και φυσικά την πολιτική της σκληρής δραχμής (πολιτική της υπερτιμημένης δραχμής, λόγω διατήρησης του εθνικού νομίσματος στο νομισματικό σύστημα του Κανόνα Χρυσού), μίας πολιτικής που ο Βενιζέλος την ήθελε οπωσδήποτε, γιατί θεωρούσε ότι με αυτόν τον τρόπο θα αυξανόταν η πιστοληπτική ικανότητα της Ελλάδας. Τελικά η χώρα μετά από αυτή της την ενέργεια θα κήρυττε οριστική πτώχευση, με νέα προοπτική την "αυτοδύναμη" ανάπτυξη και χωρίς προοπτική να προσελκύσει φθηνά ξένα κεφάλαια (Τσουλφίδης 2012). Η κήρυξη στάσης πληρωμών από τον Βενιζέλο τον Απρίλη του 1932 θα σήμαινε ότι η Ελλάδα θα είχε τη δυνατότητα τουλάχιστον να εξοικονομήσει κονδύλια που ενώ πριν θα πήγαιναν για την σταδιακή αποπληρωμή των δανείων, τώρα θα μπορούσαν να διοχετευτούν για την ανάπτυξη στο εσωτερικό (Ρωμαίος 2012).

Η ανασυγκρότηση της χώρας δεν είχε προλάβει να ολοκληρωθεί με μία αναιμική εικόνα της οικονομίας και ένα δημόσιο ταμείο άδειο. Η δε κεντρική τράπεζα δεν διέθετε ούτε απόθεμα σε νόμισμα, ούτε τους απαραίτητους θεσμούς που απαιτούσαν οι καιροί. Έπρεπε η κυβέρνηση και η ΤτΕ να αντιδράσουν με σκληρά μέτρα. Θα απαγορεύονταν λοιπόν οι εξαγωγές κεφαλαίου. Οι εξαγωγείς θα υποχρεωνόντουσαν να καταθέσουν τις συναλλαγματικές τους εισπράξεις και οι τράπεζες τα συναλλαγματικά τους αποθέματα σε τιμή μειωμένη 20% στην κεντρική τράπεζα. Αυστηροί δε νόμοι θα περιόριζαν τις εισαγωγές ακόμα και στα πιο κοινά προϊόντα, οι δε φόροι θα έπαιρναν την ανιούσα χωρίς ουσιαστικά να ξέρει κανείς την οροφή. Το κράτος εντέλει δεν θα μπορούσε πλέον να βρει δανειακά κεφάλαια με αποτέλεσμα να προκληθεί οξύτατο πρόβλημα ρευστότητας και να μην μπορεί να συνεχίσει να πληρώνει τοκοχρεολύσια. Οι παραπάνω πρακτικές, ο περιορισμός της προσφοράς χρήματος και οι συναλλαγματικοί περιορισμοί από την ΤτΕ, θα ευνοήσει τελικά την ανάπτυξη της εγχώριας παραγωγής. Αναλαμβάνοντας δε κατ' ουσίαν η ΤτΕ την άσκηση της νομισματικής πολιτικής, θα αυξηθούν τα επιτόκια κατά 2-4 μονάδες πάνω από τα ευρωπαϊκά και αυτό θα οδηγήσει εν τέλει στην προσέλευση κεφαλαίων από το εξωτερικό, με

αποτέλεσμα και την αύξηση των αποθεμάτων χρυσού (Τσουλφίδης 2012). Με αυτά τα δεδομένα λοιπόν η κυβέρνηση φαινόταν να έχει αντιδράσει καλά στις προκλήσεις των καιρών. Στην ύπαιθρο και στα πλαίσια της ανάπτυξης της εγχώριας παραγωγής, θα αυξηθεί η παραγωγή σιταριού καθώς και η παραγωγή άλλων καλλιεργειών. Η Νέα Αγροτική Τράπεζα θα χρηματοδοτήσει και θα οργανώσει τους αγρότες σε συνεταιρισμούς. Οι δε δασμοί που επιβλήθηκαν σε προϊόντα εισαγωγής ανταγωνιστικά, θα ευνοήσει τα εγχώρια, που σε διαφορετική περίπτωση θα αντιμετώπιζαν οξύ ανταγωνισμό. Επίσης και στην βιομηχανία οι σχεδόν απαγορευτικοί δασμοί εκτός από τα μηχανήματα θα μειώσουν τις εισαγωγές αυξάνοντας την αξία της ελληνικής παραγωγής (Δερτιλής 2010). Ταυτόχρονα, η κυβέρνηση θα ακολουθήσει ένα σύστημα ανταλλαγής εμπορευμάτων, το λεγόμενο κλήρινγκ, το οποίο εφαρμόζαν ήδη πολλές χώρες (Τσουλφίδης 2012). Όσον αφορά τους προσφυγικούς πληθυσμούς, θα παίξουν καταλυτικό ρόλο κυρίως ως εργατικό δυναμικό, αλλά και ως καταναλωτές, όσο τους το επέτρεπε φυσικά το υφιστάμενο περιβάλλον. Η δε ελληνική ναυτιλία αψηφώντας τα σύνορα θα ξεπερνούσε τον σκόπελο της απομόνωσης. Παρά την ύφεση θα διατηρήσει με τη δραστηριότητά της μία από τις πρώτες θέσεις παγκοσμίως. Δεν θα ήταν όμως όλα θετικά και αισιόδοξα για όλους.

Διάγραμμα 5.1

Εξέλιξη του ΑΕΠ στην βιομηχανία και γεωργία, 1922-1938

Πηγή : (Τσουλφίδης 2013, σ. 280)

(1) Γεωργικό ΑΕΠ, (2) Βιομηχανικό ΑΕΠ

Ο πληθωρισμός από την υποτίμηση πλέον του νομίσματος θα είχε επιπτώσεις στα εισοδήματα των πιο φτωχών. Η εσωστρεφής ανάπτυξη στο μέγεθος που θα αναπτυχθεί θα αυξήσει στην ουσία τα εισοδήματα των μικρομεσαίων και των πλουσίων.

Πίνακας 5.1

Δείκτης «Ανεργίας» στην Ελλάδα 1928-1935

ΕΤΗ	ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΑΡ. ΑΝΕΡΓΩΝ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΝΕΡΓΙΑΣ
1928	2603553	75000	2,8%
1929	2636175	127000	4,8%
1930	2668797	165000	6,1%
1931	2701418	218000	8,0%
1932	2734040	237000	8,6%
1933	2766662	156000	5,6%
1934	2799284	162000	5,7%
1935	2831905	150000	5,2%

Πηγή : (Τσουλφίδης 2013, σ. 247)

Τα εισοδήματα των φτωχότερων που ήταν και το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, με το πρόσχημα της υποτίμησης θα παρέμεναν σε χαμηλά επίπεδα και θα έκαναν την ύφεση μία σχετικά μόνιμη κατάσταση. Το 1932 τελικά η Ελλάδα είχε κάνει ότι έκαναν και άλλες χώρες.

Είχε υποτιμήσει το νόμισμά της και θα κλινόταν στο “καβούκι” της προσπαθώντας να αντιμετωπίσει την δικιά της ύφεση, ευελπιστώντας σε καλύτερες μέρες. Οι αγορές κάποτε σίγουρα θα ξανάνοιγαν και ο δρόμος θα ήταν ανοικτός για μία αναπτυξιακή πορεία (Δερτιλής 2010). Ένα μείζων όμως ερώτημα και ζήτημα θα προέκυπτε, *“αν και κατά πόσον η ελληνική οικονομία με τις περικοπές στις κρατικές δαπάνες, την παύση πληρωμών, τη μεγαλύτερη συμμετοχή της ΤτΕ στα νομισματικά ζητήματα και την προστασία της εγχώριας παραγωγής, όπως επίσης και την ενδυνάμωση των διακλαδικών σχέσεων, θα βελτιώνει την ανταγωνιστικότητά της”* (Τσουλφίδης 2012, σ. 280,281). Δεν θα υπήρχε όμως απάντηση στο ερώτημα.

Ουσιαστικά τους πρόλαβε όλους ο Β΄Π/Π και η Ελλάδα δεν θα κατάφερνε να επιτύχει ότι ονειρευόταν. Ο πόλεμος, η κατοχή, ο εμφύλιος, μία μακρόχρονη και οδυνηρή περιπέτεια θα σβήσουν την ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον (Δερτιλής 2010).

5.2 Κρίση του 2007 – Ελλάδα

Όπως αναφέρθηκε και στα προηγούμενα κεφάλαια, η κρίση στην αγορά στεγαστικών δανείων εκδηλώθηκε για πρώτη φορά στις ΗΠΑ το 2007. Η αμερικανική κυβέρνηση στα πλαίσια της κοινωνικής της πολιτικής προέτρεπε τους αμερικανούς από την μεσαία τάξη και κάτω, να αγοράσει σπίτι με την συνηγορία των τραπεζών που δάνειζαν με χαμηλά επιτόκια (Γκόκας και Τακλή 2014). Είναι γεγονός ότι τόσο οι δανειστές όσο και οι δανειζόμενοι θα επιδείκνυαν μία ανωριμότητα όσον αφορούσε την συμπεριφορά στη συγκεκριμένη μορφή επένδυσης και έτσι θα επέλθει η κατάρρευση στην αγορά ακινήτων. Το διεθνές τραπεζικό σύστημα ήταν ήδη συνδεδεμένο με τα δάνεια αγοράς ακινήτων και έτσι η εξάπλωση της κρίσης ακόμα και στην πραγματική οικονομία εθεωρείτο αναμενόμενη. Στην Ελλάδα η οικονομική κρίση θα αναδείξει την μεγάλη κρίση χρέους της χώρας. Κάθε οικονομική κρίση περιορίζει την ρευστότητα αλλά και την γενικότερη εμπιστοσύνη. Ο περιορισμός της ρευστότητας ήταν αναμενόμενο ότι θα αύξανε και την αξία του χρήματος. Μετά από αυτό η Ελλάδα θα δανειζόταν πλέον με μεγαλύτερο κόστος από τις διεθνείς αγορές (Ρουκανάς 2014).

Μέσα σε ένα διαταραγμένο οικονομικό περιβάλλον μετά από την παγκόσμια κρίση του 2008, η Ευρωζώνη εθεωρείτο περιβάλλον μεγάλης σταθερότητας. Οι κινήσεις του τραπεζικού συστήματός της θα ήταν περισσότερο επιλεκτικές και μελετημένες και θα είχε αποφύγει

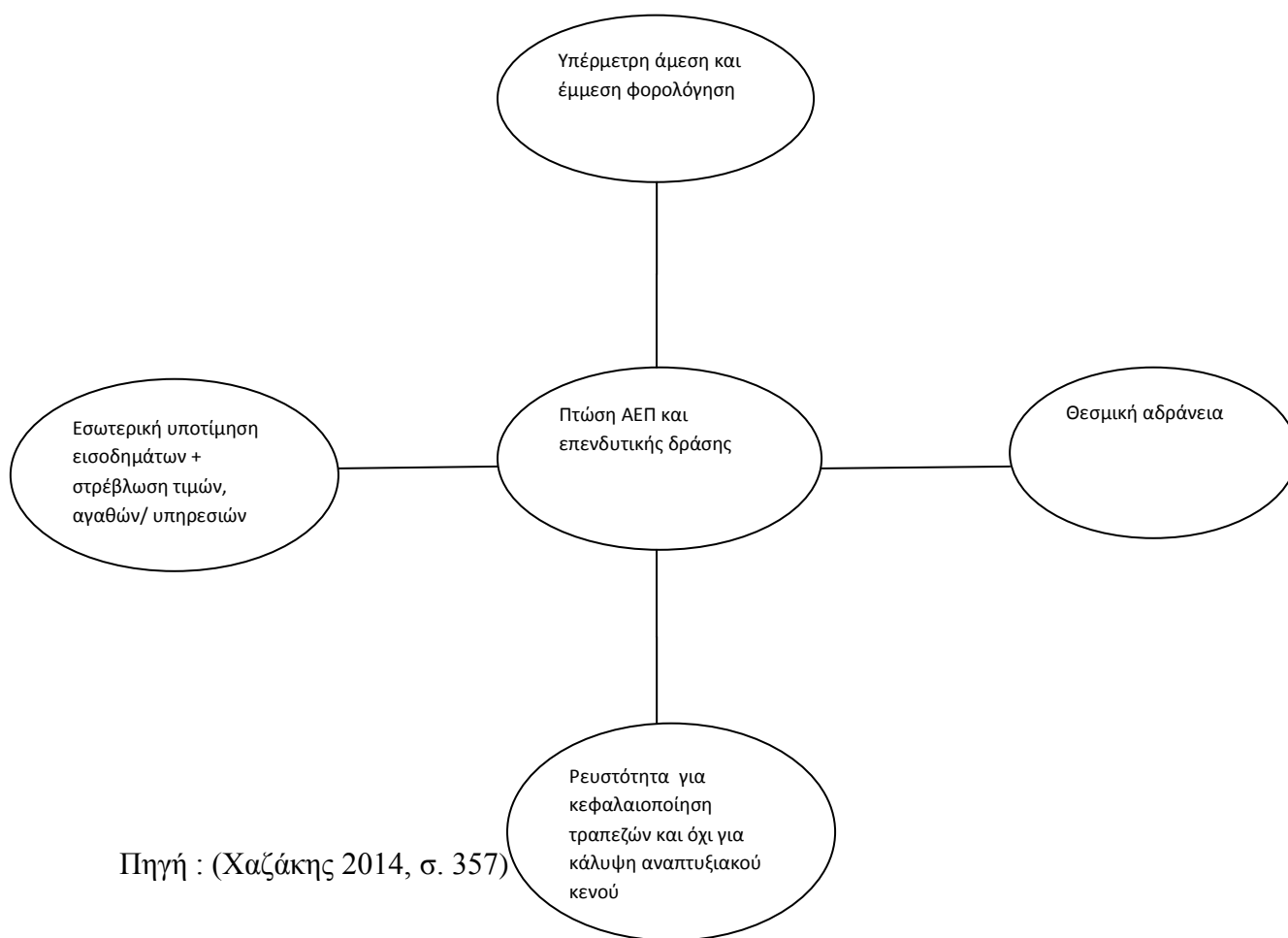
επενδυτικές κινήσεις οι οποίες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν επικίνδυνες. Η οικονομία δε της Ευρωζώνης συνέχισε και τα δύο επόμενα χρόνια να βρίσκεται σε καλύτερη κατάσταση από αυτήν των ΗΠΑ. Το 2011 το δημόσιο χρέος της Ευρωζώνης βρισκόταν στο 87% του ΑΕΠ, ενώ στις ΗΠΑ έφθανε στο 100% (Χριστοδουλάκης 2012). Η ύφεση θα έκανε την εμφάνισή της το δεύτερο τρίμηνο του 2008. Με την επιδείνωση το επόμενο έτος, η ύφεση θα επηρέαζε όλα τα κράτη μέλη. Θα γινόταν αισθητή η μείωση της ζήτησης, η μείωση των επενδύσεων και η μείωση στο εξωτερικό εμπόριο. Κατά το 2010 όλες οι χώρες της ΟΝΕ, άλλες λιγότερο και άλλες περισσότερο, θα παρουσιάσουν σημάδια ανάκαμψης εκτός από τις χώρες που αντιμετώπιζαν γενικά προβλήματα υπερχρέωσης. Χώρες της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης λόγω προηγούμενων παρόμοιων αρνητικών καταστάσεων που είχαν ζήσει, είχαν διαμορφώσει άλλη κουλτούρα και είχαν υιοθετήσει άλλους τρόπους όσον θα αφορούσε την πολιτική τους για την διασφάλιση της εν γένει ανάπτυξής τους (καινοτομία, επιχειρηματικότητα, επενδύσεις). Άλλες χώρες όμως του Ευρωπαϊκού Νότου με άλλες παραδόσεις και τρόπους συμπεριφοράς όπως η Ελλάδα, θα έπρεπε να αντιμετωπίσουν την νέα οικονομική πραγματικότητα είτε καταλυτικά και όσο πιο σύντομα γινόταν, είτε θα αντιμετώπιζαν τεράστιο πρόβλημα και λόγω μιας παγιωμένης αντίθετης κουλτούρας. Η Ελλάδα το 1999 θα εμφάνιζε έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών στο 5% ενώ το 2008 θα το είχε αυξήσει στο 14,6% (Κότιος και Παυλίδης 2012). Από το 2007 *«η Γιούροστατ είχε αρχίσει πλέον να αντιλαμβάνεται το μέγεθος του ελληνικού δημοσιονομικού προβλήματος και αποφάσισε να θέσει τη χώρα υπό «επιτήρηση» λόγω «υπερβολικού ελλείμματος».* (Ρωμαιοί 2012, σ.356). Από πριν όμως η Γιούροστατ είχε πάψει να εμπιστεύεται τους ελληνικούς οικονομικούς δείκτες που τους παρέδιδε η ελληνική αρμόδια αρχή. Η πολιτική της «ήπιας προσαρμογής» που είχε επιλεγεί να ακολουθηθεί από την ελληνική κυβέρνηση, δεν αποσκοπούσε ούτε σε διαρθρωτικές αλλαγές, αλλά ούτε και σε σοβαρές μεταρρυθμίσεις ενώ η μείωση του ελλείμματος θα ήταν πολύ μικρή και φυσικά ανεπαρκής. Αυτή η μείωση θα ήταν όμως που θα επιδρούσε με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε το Ecofin τον Ιούνιο του 2007 να διακόψει την επιτήρηση της ελληνικής οικονομίας με την βοήθεια και του περιορισμού των δημοσίων επενδύσεων. Με το έλλειμμα όμως να βρίσκεται στο 3,6%, πάνω από το προβλεπόμενο από την ΕΕ και με το δημόσιο χρέος στο 95,6%, η βιωσιμότητα της οικονομίας απειλείτο δραστικά. Η χώρα θα έμπαινε πλέον σε φάσεις υπερδανεισμού και υπερχρέωσης με τα επιτόκια σε τάσεις ανόδου. Ως εκ τούτου η κρίση δανεισμού θα μετατραπεί σε κρίση μη βιώσιμου χρέους. Η Ελλάδα δύσκολα πλέον θα μπορούσε να στραφεί

στο μέλλον στις αγορές για δανεισμό. Ήταν άμεση η ανάγκη για περιορισμό των δαπανών και για αύξηση των εσόδων μήπως και αντιμετωπιστεί το πρόβλημα του ελλείμματος. Αντ' αυτού, τον Νοέμβριο του 2009, θα ανακοινωθούν από την κυβέρνηση επιδόματα αλληλεγγύης και αυξήσεις, δίνοντας στον διεθνή περίγυρο την εικόνα ενός κράτους που δεν είχε αντιληφθεί την οικονομική θέση στην οποία βρισκόταν (Ρωμαίος 2012). Αυτή η αντιφατική αλλά και περίεργη οικονομική πολιτική για το κρίσιμο αυτό διάστημα του τέλους του 2009 και των αρχών του 2010 θα δώσει στις διεθνείς αγορές μία αρνητική εικόνα για την χώρα η οποία θα εφαρμόζε δημοσιονομικές πολιτικές σε αντίθεση με τις πραγματικές της ανάγκες (Ρουκανάς 2014). Το κράτος θα αντιμετώπιζε ξανά την προοπτική μιας πτώχευσης. Η κυβέρνηση τελικά θα στρεφόταν προς το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και τον Μάρτη του 2010 θα δημιουργηθεί ένας μικτός μηχανισμός στήριξης από το ΔΝΤ και μέλη της Ευρωζώνης, με σκοπό τον απόλυτο έλεγχο των οικονομικών της χώρας. Το μνημόνιο υπό την επίβλεψη της Τρόικας (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Ευρωπαϊκή Ένωση, Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα), θα εφαρμόζε τα βαρύτερα μέτρα είσπραξης φόρων που είχαν παρθεί στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια (Ρωμαίος 2012). *“Το εν λόγω πρόγραμμα έλαβε την μορφή Μνημονίου το οποίο αξιολογείται και προσαρμόζεται περιοδικά. Πρόκειται για ένα απολύτως δεσμευτικό πρόγραμμα πολιτικής, με σαφείς υποχρεώσεις, χρονικό διάγραμμα ενεργειών, διαδικασίες διαβούλευσης και παρακολούθησης κλπ.”* (Κότιος και Παυλίδης 2012 σ. 224,225). Με το πέρασμα ενός χρόνου από την εφαρμογή του Μνημονίου θα διαπιστώνονταν αποκλίσεις όσον αφορά τους στόχους, με αποτέλεσμα να γίνει επιτακτική ανάγκη για μια νέα συμφωνία δημοσιονομικών και διαρθρωτικών εν γένει αλλαγών (Κότιος και Παυλίδης 2012). Η ελληνική κυβέρνηση πριν ενταχθεί στον Τριμερή Μηχανισμό Στήριξης, θα μπορούσε να πιέσει για καλύτερους όρους δανεισμού. Θα έπρεπε επίσης να ασκήσει πιέσεις για αναδιάρθρωση μεγάλου μέρους του χρέους της πριν από την ένταξή της στο πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής, καθώς επίσης να συμφωνήσει με τους όρους δανεισμού που πρότεινε το ΔΝΤ. Δυστυχώς η χώρα δεν θα αξιοποιήσει αυτές τις δυνατότητες πριν την ένταξη της (Ρουκανάς 2014). Το 2010 η Ελλάδα θα αποκλειστεί από τους δανεισμούς κατόπιν των επανεκτιμήσεων των ελλειμμάτων της. Η στάση των χωρών της Ευρωζώνης θεωρείται αρνητική. Επιθετικές δηλώσεις, αναβλητικότητα στην λήψη αποφάσεων και πιέσεις για την άμεση λήψη μέτρων θα οδηγήσουν την χώρα στην έξοδο από τις αγορές (Κότιος και Κουτουλάκης 2014).

Η πρόσφατη κρίση θα αναδείξει σημαντικές νομικές, θεσμικές αλλά και δομικές και διαχειριστικές αδυναμίες στην ΕΕ με αποτέλεσμα την αναθεώρηση γενικότερων πολιτικών στο πλαίσιο αντιμετώπισης τυχόν μελλοντικών κρίσεων. Για παράδειγμα το ότι η Ελλάδα εντάχθηκε με ένα χρέος πάνω από το 100 % του ΑΕΠ,

Πίνακας 5.2

Η αντιναπτυξιακή τετραλογία

ουσιαστικά θα δήλωνε τον τρόπο με τον οποίο δομήθηκε η ΟΝΕ. Επίσης η απουσία ενός μηχανισμού εξισορρόπησης των ανισορροπιών, όπως και η απουσία μηχανισμού κρίσεων πιστοποιούν τα παραπάνω. Οι προηγούμενες αναφορές δεν εννοούν βέβαια ότι η ΟΝΕ και η διεθνής οικονομική κρίση είναι υπεύθυνες για την κρίση χρέους της Ελλάδας και για την αποτυχία εκσυγχρονισμού του κράτους. Γι'αυτά τα αποτελέσματα θα ήταν υπεύθυνες οι εσωτερικές οικονομικές πολιτικές και γενικότερα η πολιτική ελίτ, που χρόνια ολόκληρα δεν

κατάφερε ή δεν ήταν ικανή για διάφορους λόγους να αξιοποιήσει ευκαιρίες και δυνατότητες. Αυτό όμως που θα μπορούσε να επισημανθεί για την ΟΝΕ θα ήταν οι εν γένει αδυναμίες στην λειτουργία της, με πολύπλευρα αρνητικά αποτελέσματα για την χώρα (Κότιος και Παυλίδης 2012). *“ Το σημαντικότερο όλων είναι ότι η κρίση αποκάλυψε τα λάθη κατασκευής του ενιαίου νομίσματος, του ευρώ. Πρόκειται για την, «ευρωπαϊκή πλάνη» του ενιαίου νομίσματος χωρίς την ύπαρξη ενός ενιαίου κράτους. Με άλλα λόγια, οι χώρες της ζώνης του ευρώ πίστεψαν ότι θα μπορούσαν να αποκομίσουν όλα τα οικονομικά οφέλη του ενιαίου νομίσματος χωρίς να είναι υποχρεωμένες να πληρώσουν το «πολιτικό κόστος» που τους αντιστοιχεί ”* (Σιδηρόπουλος 2014, σ. 314). Ως εκ τούτου και για μία ακόμα φορά οι φράσεις «απώλεια εθνικής κυριαρχίας», «πολιτική και οικονομική υποτέλεια» και «νέα αποικιοκρατία» εν τέλει χρήζουν σκέψεων (Ρωμαίος 2012).

5.3 Συγκρίσεις

Η Ελλάδα πάντα βρισκόταν στην περιφέρεια των εξελίξεων όσον αφορά τουλάχιστον τα δρώμενα στην παγκόσμια οικονομική κοινότητα. Και στη κρίση του 1929 και στην κρίση του 2007, οι παρενέργειές τους έφθασαν λίγο αργότερα στην χώρα. Και στις δύο περιπτώσεις όμως η χώρα έτυχε εκτεταμένης παγκόσμιας αναφοράς και λόγω της πτώχευσής της αλλά και λόγω των μεγάλων προβλημάτων στα δημοσιονομικά της.

Η χώρα τη δεκαετία του 1930 θεωρείτο κατά βάση μία αγροτική χώρα και μάλιστα κάποια στιγμή με επίπεδα αυτάρκειας, η οποία μέσα από τις καταστροφές των πολέμων και με προγράμματα μεγάλων επενδύσεων σε δημόσια έργα πάλευε για την ανασυγκρότησή της. Η βιομηχανία της που βρισκόταν στα σπάργανα, κάνοντας φιλότιμες προσπάθειες, είχε καταφέρει να βρεθεί σε φάση ανόδου, ενώ η ναυτιλία φαινόταν να ανταποκρίνεται θετικά στις προκλήσεις των καιρών. Η παγκόσμια όμως οικονομική αστάθεια δεν μπορούσε παρά να επηρεάσει καταλυτικά την χώρα, με μια οικονομία κατά βάση εύθραυστη, αφού εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από την ξένη βοήθεια. Από την άλλη μεριά, η Ελλάδα του 2009 καλούνταν να διαχειριστεί μία οικονομία που είχε αναπτυχθεί και στηριζόταν πλέον κατά βάση στις τουριστικές υπηρεσίες σε όλες της τις διαστάσεις, στις υπηρεσίες τηλεπικοινωνίας, στις τραπεζικές υπηρεσίες και στις υπηρεσίες του ναυτιλιακού τομέα, αν ο ναυτιλιακός τομέας μπορεί να θεωρηθεί ως οικονομία υπηρεσίας. Μερικά χρόνια πριν, είχε προσπαθήσει να αναπτύξει την βιομηχανία της και με τα αποτελέσματα να είναι εμφανή, καθώς η

ανταγωνιστικότητά της διαρκώς μεγάλωνε (Τσουλφίδης 2013). Η εγκατάλειψη τελικά αυτής της πολιτικής, θα στρέψει τελικά τον όγκο της οικονομικής δραστηριότητας όπως αναφέραμε πριν στην παροχή των υπηρεσιών για την ανάπτυξη της οικονομίας της. Και ενώ αυτά συνέβαιναν στην βιομηχανία, παρόμοια φαινόμενα εμφανίστηκαν και στον αγροτικό τομέα. Στον αγροτικό τομέα που ενώ την δεκαετία του 1930 προσπαθούσε να πάρει τα πάνω του με τους δείκτες να δικαιώνουν τις προσπάθειές του, ο πακτωλός χρημάτων με μορφή διαφόρων χρηματοδοτήσεων από την Ε.Ε, αντί να χρησιμοποιηθεί παραγωγικά (ανταγωνιστικές καλλιέργειες, έργα υποδομής), χρησιμοποιήθηκε με τέτοιο τρόπο, έτσι ώστε να αποτρέψει τους αγρότες από το να «κυνηγήσουν την ανταγωνιστικότητα» (Τσουλφίδης 2013).

Είναι σημαντικό επίσης να αναφερθούν κάποιες σκέψεις που αφορούν το νόμισμα της Ελλάδας τότε και τώρα. Όπως τη δεκαετία του '30, το έλλειμμα ισοζυγίου παραμένει ακόμα σκόπελος και αυτό είναι γεγονός. Τη δεκαετία του '30 η Ελλάδα είχε το εθνικό της νόμισμα, τη δραχμή και είχε τη δυνατότητα τουλάχιστον όταν μπορούσε, να εφαρμόσει αυτόνομες πολιτικές και μεγαλύτερη αυτονομία κινήσεων. Όπως να αυξήσει τους δασμούς, να εφαρμόσει κλήρινγκ και να υποτιμήσει το νόμισμα. Με μία υποτίμηση ας πούμε λοιπόν της δραχμής, του εθνικού της νομίσματος, η χώρα είχε τη δυνατότητα να προσπαθήσει να μειώσει το έλλειμμα του ισοζυγίου. Τώρα, σήμερα που η χώρα ανήκει στην ΟΝΕ και το νόμισμα είναι κοινό για πλείστες χώρες, προφανώς δεν υπάρχει περίπτωση πολιτικής για συναλλαγματική ισοτιμία και η αυτονομία πολιτικής και δη της εθνικής είναι περιορισμένη. Έτσι λοιπόν για να αντιμετωπίσει το κράτος π.χ. το έλλειμμα ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών σήμερα, δεν μπορεί να εφαρμόσει εθνική πολιτική υποτίμησης του νομίσματος, παρά απαιτούνται πολιτικές μεταρρυθμίσεων (που εκπορεύονται από τα όργανα της ΕΕ και της ΟΝΕ), οι οποίες θα προσπαθήσουν να ενισχύσουν την εν γένει ανταγωνιστικότητα σε τομείς που η χώρα μπορεί να έχει πλεονέκτημα. Σαν σκέψη λοιπόν και όσον αφορά τα προηγούμενα σχόλια, οι χώρες της Νότιας Ευρώπης π.χ. που ανήκουν στην ΟΝΕ και έχουν παρόμοια με τα ελληνικά προβλήματα, δεν μπορούν να υποστηρίξουν τις οικονομικές τους πολιτικές κατά το δοκούν, εφόσον δεν διαθέτουν δικό τους νόμισμα για να εφαρμόσουν εθνικές πολιτικές (υποτίμηση), στην προσπάθειά τους για ενίσχυση των εμπορικών τους πλεονεκτημάτων, που όπως είναι γνωστό ένα από αυτά είναι και ο τουρισμός.

Τη δεκαετία του 1930 τα οικονομικά προβλήματα της Ελλάδας όπως το δημόσιο χρέος π.χ., ήταν θέμα προς διαπραγμάτευση με τους παγκόσμιους θεσμούς όπως η ΚτΕ. Δεν υπήρχαν οι

διεθνείς θεσμοί που υπάρχουν σήμερα στους οποίους μπορεί να ανήκει μία χώρα και που εντός αυτών να προσπαθήσει να λύσει τα προβλήματά της. Τότε και όπως γράφει ο Λ. Τσουλφίδης, τον Νοέμβριο του 1931 *“... ο Βενιζέλος προσδοκούσε οικονομική βοήθεια από την Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ) και θεωρούσε ότι η σταθερότητα της δραχμής ενίσχυε τη διαπραγματευτική του θέση...”* γι’ αυτό λοιπόν *“προσέφυγε στην ΚτΕ, για να συνάψει δάνειο 50 εκατομμυρίων δολαρίων πενταετούς διάρκειας, ενώ ταυτόχρονα ζήτησε την αναστολή πληρωμής χρεολυσίων για τα προσεχή πέντε έτη ...”* (Τσουλφίδης 2013, σ.276). Επίσης έδινε και μεγάλη προσωπική μάχη για να εξασφαλίσει και κεφάλαια από την Ευρώπη. Σήμερα, όπως και το 2009 φυσικά, τέτοιου είδους προβλήματα η Ελλάδα τα διαβουλεύεται με τους εταίρους της στα πλαίσια της συλλογικής συμμετοχής της στους θεσμούς της ΕΕ, όπως π.χ. με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την εισροή των απαιτούμενων κεφαλαίων. Και σε περιπτώσεις όπως αυτές των υπογραφών μνημονίων (που ουσιαστικά αυτό σημαίνει χορήγηση δόσεων δανείου), είναι εύκολο να κατανοήσει κανείς το δεσμευτικό πρόγραμμα και τις σαφείς υποχρεώσεις που καλείται να ακολουθήσει η Ελλάδα και για τις υποχρεώσεις της γενικότερα, άσχετα αν ο δρόμος των μνημονίων είναι πανάκεια ή όχι και οι μνημονιακές πολιτικές είναι αποδεκτές.

Αυτονομία πολιτικής, εθνική ανεξαρτησία. Δύο φράσεις βαρύνουσας σημασίας, είναι με λίγα λόγια αυτά που προσδοκούν όλοι οι λαοί για την χώρα τους. Πόσο εφικτά όμως μπορούν να είναι ή να γίνουν όταν πλέον το διεθνές σύστημα είναι συνυφασμένο με αλληλοσυμφέροντα και αλληλοεξαρτήσεις ; Τη δεκαετία του 1930 όντως *“οι κυβερνήσεις δεν ενδιαφέρονταν για την συνοχή του συστήματος συνολικά, αλλά για την σωτηρία της δικής τους χώρας και η έννοια της αυτάρκειας είχε υιοθετηθεί διεθνώς και αυτό σήμαινε ότι δεν υπήρχαν περιθώρια για παροχή βοήθειας σε άλλες χώρες. Είναι γεγονός, όμως, ότι οι χώρες τα χρόνια εκείνα ήταν λιγότερο εξαρτώμενες από τις διεθνείς οικονομικές τους σχέσεις και τα περιθώρια εθνικών πολιτικών πολύ ευρύτερα από ότι σήμερα”* (Τσουλφίδης 2013, σ.259). Τα πράγματα έχουν αλλάξει θα λέγαμε δραματικά από εκείνη την εποχή και αποκαλύπτουν πλέον τις δυνατότητες άσκησης εθνικής πολιτικής από τις ίδιες τις χώρες. Όλοι οι οργανισμοί που συμμετέχουν τα κράτη έχουν κανόνες που πρέπει να ακολουθούνται και τα θετικά ή τα αρνητικά συμβαίνοντα επηρεάζουν ή ενδιαφέρουν λίγο ή πολύ όλους τους συμμετέχοντες. Η κρίση λοιπόν δεν θα μπορούσε να περιοριστεί μόνο σε μία χώρα και δεν θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί μόνο από αυτήν. Η Ελλάδα θα προσφύγει λοιπόν στη στήριξη των εταίρων της. Σε τι αυτονομία πολιτικής και εθνική ανεξαρτησία μπορούμε να αναφερόμαστε λοιπόν;

Σε σχέση με την πολυπλοκότητα των διεθνών σχέσεων πλέον, εν αντιθέσει με εκείνες της δεκαετίας του 1930 (όπως αναφέραμε παραπάνω), η στενή σχέση των εθνικών οικονομιών, τα κοινά προβλήματα και οι κοινοί σε πολλές περιπτώσεις προβληματισμοί, οδήγησαν κράτη, διεθνείς οργανισμούς, οικονομικούς φορείς και τράπεζες, στην από κοινού δράση για την αποφυγή κινδύνων οι οποίοι θα απειλούσαν την παγκόσμια οικονομική τάξη, όταν τα μακροοικονομικά μεγέθη θα έτειναν στο να ξεφύγουν. Σχετικά με την κρίση του 2007 και μετά, υπήρχε μεν επέκταση, κάποιες χώρες επλήγησαν σφοδρά, αλλά η ανάκαμψη επανήλθε σχετικά γρήγορα. Αυτή η κοινή δράση τη δεκαετία του 1930 όπως την γνωρίζουμε σήμερα με τα όποια αρνητικά της αποτελέσματα, δεν υπήρχε. Έτσι, η κρίση τότε θα ήταν πολύ πιο οδυνηρή και ευρεία, και η Ελλάδα παρά τις προσπάθειές της για ανάπτυξη υπό κυβέρνηση Βενιζέλου, θα αποκαλύψει το μεγάλο της δημοσιονομικό πρόβλημα. Πτώχευση... Ο επίλογος για την κρίση του 2007 θα μπορούσε να είναι ο ίδιος για την Ελλάδα. *“Το γεγονός ότι έχει αποσοβηθεί η ανοιχτή πτώχευση της Ελλάδας... οφείλεται στην αναγνώριση της οικονομικής αλληλεξάρτησης των χωρών της ΕΕ, αλλά και άλλων...”* (Τσουλφίδης 2013, σ.239). Ο Βενιζέλος βρισκόταν σε διαρκή εξωτερικό δανεισμό και θα ήταν ο μόνος τρόπος χρηματοδότησης για τα μεγάλα αναπτυξιακά έργα. Επίσης ο εξωτερικός δανεισμός του επέτρεπε να διασφαλίζει νομισματική σταθερότητα και να διασφαλίζει ισοσκελισμένο προϋπολογισμό. Φρόντιζε και για την αποπληρωμή του εξωτερικού χρέους όσο τα κεφάλαια εισέρρεαν στη χώρα. Όμως ο Βενιζέλος δεν είχε υπολογίσει την παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929. Το αμερικάνικο κραχ θα ήταν ο πυροκροτητής της 4^{ης} κατά σειρά χρεοκοπίας της Ελλάδας. Έτσι και το 2009, υπερδανεισμός και υπερχρέωση από αποτυχημένες πολιτικές που δεν φρόντιζαν για μεταρρυθμίσεις, περικοπές δημοσίων δαπανών και πολλά άλλα. Υπό το κλίμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης ο πρόεδρος του Ecofin Ζ. Κ. Γιούνκερ θα δηλώσει τον Οκτώβρη του 2009 *“The game is over”* υπονοώντας προφανώς πολλά και για την συνέχεια (Ρωμαίος 2102).

Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω και όπως παρατίθενται στους πίνακες 5.3 και 5.4, είχαμε τη δυνατότητα να διακρίνουμε ομοιότητες αλλά και διαφορές που νομίζουμε ότι δεν

Πίνακας 5.3

ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ 1930 ΚΑΙ 2009 - Ελλάδα

1	Καθυστέρηση εμφάνισης της κρίσης
2	Δημόσιο Χρέος
3	Αρνητικές Δημοσιονομικές επιδόσεις
4	Προσπάθεια εξασφάλισης δανείων
5	Έλλειψη εν γένει ανταγωνιστικότητας
6	Χρόνιες αδυναμίες του οικονομικού και του πολιτικού συστήματος

Πίνακας 5.4

ΔΙΑΦΟΡΕΣ 1930 ΚΑΙ 2009 - Ελλάδα

1	Εθνικό νόμισμα	Ευρώ
2	Προσπάθεια ανάπτυξης βιομηχανίας και ανάπτυξη γεωργίας	Αντιαναπτυξιακές εν γένει πολιτικές
3	Περιθώρια ανάπτυξης εθνικής πολιτικής	Διαβούλευση στα πλαίσια συμμετοχής σε Θεσμούς.
4	“Χαλαρή” επιτήρηση σε πλαίσια κλίματος μερικής εμπιστοσύνης	Αυστηρή ακολουθία συγκεκριμένων πολιτικών, στα πλαίσια εφαρμογής μνημονίων
5	Ανυπαρξία εν γένει ειδικών Θεσμών για την διαπραγμάτευση των προβλημάτων της χώρας	Ύπαρξη Διεθνών Θεσμών και συμμετοχή σε αυτούς στα πλαίσια αντιμετώπισης κάθε είδους πρόκλησης
6	Πτώχευση	Ανοιχτή πτώχευση

είχαν να κάνουν μόνο με τα σημεία των καιρών. Ο παρονομαστής όμως είναι ένας και είναι ο ίδιος...

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στα κεφάλαια της παρούσης εργασίας μας δόθηκε η δυνατότητα να αναφερθούμε σε δύο οικονομικές κρίσεις, οι οποίες στην κυριολεξία συντάραξαν την παγκόσμια κοινότητα. Ξεκίνησαν από προβλήματα που παρουσιάστηκαν στις ΗΠΑ. Οι ΗΠΑ κυριαρχούσαν οικονομικά την δεκαετία 1920-1930, κυριαρχούν με κάποιες αμφισβητήσεις βέβαια και τώρα. Ισχυρή οικονομία, ισχυρό νόμισμα γαρ... Στην αρχή λοιπόν αναφερθήκαμε στην ιστορία των οικονομικών κρίσεων, στους τύπους των οικονομικών κρίσεων και έγινε και μία ιστορική αναφορά στις οικονομικές κρίσεις που ταλαιπώρησαν την Ελλάδα. Και ταλαιπώρησαν την Ελλάδα, γιατί σε περιόδους βαθειάς ύφεσης οι πιο αδύναμες εθνικές οικονομίες είναι περισσότερο εύθραυστες και ευάλωτες και είναι αυτές που θα υποστούν κατά βάση σε μεγαλύτερο βαθμό τις συνέπειες μίας κρίσης. Στην συνέχεια έγινε μία σχετικά εκτενής αναφορά στην κρίση το 1929 στις ΗΠΑ και αναφερθήκαμε στις αιτίες, στις συνέπειες (οδυνηρές επιπτώσεις για εκατομμύρια αμερικανών) και στους τρόπους αντιμετώπισης αυτής και είναι άξιο λόγου να επισημανθεί η καταλυτική κρατική παρέμβαση σε ένα κράτος το οποίο έχει αγιοποιήσει την ελεύθερη οικονομία. Επίσης και στα πλαίσια του ίδιου κεφαλαίου αναφερθήκαμε στις επιπτώσεις της αμερικάνικης κρίσης και στην Ελλάδα, αναφερόμενοι στις αιτίες, στις συνέπειες και στους τρόπους που αντιμετωπίστηκε από την κυβέρνηση της χώρας (φιλότιμες προσπάθειες για αύξηση της εγχώριας παραγωγής) που θέλοντας και μη είχε να αντιμετωπίσει, πέρα από τις οικονομικές συνέπειες του πρώτου Μεγάλου Πολέμου και τους Έλληνες πρόσφυγες της μικρασιατικής καταστροφής. Στο 4^ο κεφάλαιο περάσαμε στην δεύτερη μεγάλη κρίση στις ΗΠΑ το 2007. Αναλύθηκαν οι αιτίες, οι συνέπειες και οι τρόποι αντιμετώπισης. Και σε αυτή την μεγάλη κρίση, για άλλη μία φορά ο πανταχού παρών κρατικός παρεμβατισμός, σαν στο ίδιο έργο θεατές θα μειώσει τις οδυνηρές επιπτώσεις, μαζί με την "άμεση" αντίδραση της παγκόσμιας κοινότητας, που φαίνεται ότι πλέον θα είχε τα "όπλα" να αντιδράσει πιο δραστικά. Κατόπιν στο ίδιο κεφάλαιο αναφερθήκαμε επίσης στις συνέπειες της κρίσης και στη Ελλάδα, μέσα από τις αιτίες, τις συνέπειες και τους τρόπους αντιμετώπισης (αμφιλεγόμενες πρακτικές δράσης). Αυτό που προκαλεί εντύπωση είναι το γεγονός ότι η Ελλάδα έγινε για μία ακόμα φορά επίκεντρο του παγκόσμιου ενδιαφέροντος εξαιτίας του μεγέθους των οικονομικών προβλημάτων της, αλλά συνάμα αποκαλύφθηκαν με τον πιο τραγικό τρόπο και οι πολιτικές συμπεριφορές και νοοτροπίες της πολιτικής ελίτ της χώρας διαχρονικά. Στο 5^ο και τελευταίο κεφάλαιο αναφερθήκαμε αποκλειστικά στην

ελληνική οικονομία στις δύο αυτές σημαντικές χρονικές περιόδους των κρίσεων. Έγιναν αναφορές και επισημάνσεις πολιτικών πράξεων, συγκρίσεις και αναφορές συμπεριφορών της εποχής της δεκαετίας του 1930, με αυτές της εποχής μας και αυτό που πάντα θα προκαλεί εντύπωση είναι η αγωνία για την ύπαρξη ρευστότητας και η αγωνία για την εξεύρεση δανείων από τις χρηματοπιστωτικές αγορές ... Είναι προφανώς άξιο λόγου να επισημανθεί, ότι οι κρίσεις φαινομενικά ξεκίνησαν από κρίση αγοράς ακινήτων, να αναφέρουμε την ταχύτητα διάδοσης της κρίσης σε φορείς που εμπλέκονταν έμμεσα ή άμεσα καθώς και την ταχύτητα διάδοσης των κρίσεων σε ολόκληρο τον κόσμο και στις δύο περιπτώσεις, καθώς και στις επιπτώσεις που επέφεραν στο εσωτερικό των ΗΠΑ όσο και στην διεθνή κοινότητα. Είναι επίσης άξιο λόγου να επισημανθεί ότι και στις δύο περιπτώσεις, η κρίση έφθασε με κάποια "καθυστέρηση" και οι επιπτώσεις στην Ελλάδα θα ήταν καταλυτικές, δεικνύοντας γενικότερα τον τρόπο λειτουργίας του ελληνικού κράτους διαχρονικά, αλλά και νοοτροπίες που υπήρχαν και φαίνεται ότι εξακολουθούν να υπάρχουν, γεννώντας ερωτήματα που έχουν να κάνουν με την επιβίωση του κράτους ως ανεξάρτητης οντότητας. Τα ίδια προβάλλει και ο Γ. Ρωμαίος γράφοντας *"Το κρίσιμο ερώτημα εξακολουθεί να αιωρείται αναλλοίωτο εδώ και δεκαετίες: Μπορεί άραγε το ελληνικό κράτος να καταστεί οικονομικά άρα και πολιτικά ανεξάρτητο;"* (Ρωμαίος 2012, σ. 377).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

- Βαρουφάκης, Γ., (2011), *Κρίσης Λεξιλόγιο*, Εκδόσεις Ποταμός, Αθήνα.
- Γαλανός, Γ., (2014) *Η δημοσιονομική θέση της ελληνικής οικονομίας*. In : Σ. Α. Ρουκανάς και Π. Σκλιας επιμ. *Η Ελληνική Πολιτική Οικονομία 2000-2010 : Από την ΟΝΕ στον Μηχανισμό Στήριξης*, Αθήνα : Εκδόσεις Λβάνη, p.p. 155-173
- Γκάλμπρεϊθ, Κ.Τ., (2000), *Το μεγάλο Κραχ του 1929*, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα» - Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα.
- Γκόγκας, Π. και Τακλή, Ε., (2014) *Το πλαίσιο της Παγκόσμιας Οικονομικής Κρίσης*. In : Σ. Α. Ρουκανάς και Π. Σκλιας, επιμ. *Η Ελληνική Πολιτική Οικονομία 2000-2010 : Από την ΟΝΕ στον Μηχανισμό Στήριξης*, Αθήνα : Εκδόσεις Λιβάνη, p.p. 321-338.
- Δερτιλής, Β. Γ., *Η Ιστορία δεν επαναλαμβάνεται και δεν διδάσκει : Οικονομικές κρίσεις και κράτος στην Ελλάδα*, Ετήσια Διάλεξη ΕΛΙΑΜΕΠ, Πέμπτη 4 Μαρτίου 2012, Αμφιθέατρο Μεγάρου Διοικητού Θεόδωρου Β. Καρατζά, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.
- Κότιος, Α. και Κουτουλάκης, Ε., (2014) *Η Οικονομική Πολιτική και οι συνέπειες στην πρόσβαση στο διεθνή δανεισμό*. In : Σ. Α. Ρουκανάς και Π. Σκλιας επιμ. *Η Ελληνική Πολιτική Οικονομία 2000-2010 : Από την ΟΝΕ στον Μηχανισμό Στήριξης*, Αθήνα : Εκδόσεις Λβάνη, p.p. 384-414
- Κότιος, Α. και Παυλίδης, Γ., (2012), *Διεθνείς Οικονομικές Κρίσεις*, Εκδόσεις Rosili, Αθήνα.
- Παπαδημητρίου, Π., (2014). *Ονομαστική σύγκλιση της Ελλάδας με τα κριτήρια της ΟΝΕ : Πορεία χωρίς διαρθρωτικές αλλαγές και με απώλεια ανταγωνιστικότητας*. In : Σ. Α. Ρουκανάς και Π. Σκλιας επιμ. *Η Ελληνική Πολιτική Οικονομία 2000-2010 : Από την ΟΝΕ στον Μηχανισμό Στήριξης*, Αθήνα : Εκδόσεις Λβάνη, p.p. 54-65

- Ρουκανάς, Σ. Α., (2014), *Το Αναλυτικό Πλαίσιο της Σύνθετης Δημοσιονομικής Κρίσης: Η περίπτωση της Ελλάδας*. In : Σ. Α. Ρουκανάς και Π. Σκλιάς, επιμ. *Η Ελληνική Πολιτική Οικονομία 2000-2010 : Από την ΟΝΕ στον Μηχανισμό Στήριξης*, Αθήνα : Εκδόσεις Λιβάνη, p.p. 433-457.
- Ρωμαίος, Γ., (2012), *Η Ελλάδα των Δανείων και των Χρεοκοπιών*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.
- Σιδηρόπουλος, Μ., (2014). *Η ώθηση της οικονομικής πολιτικής στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας του ευρώ*. In : Σ. Α. Ρουκανάς και Π. Σκλιάς επιμ. *Η Ελληνική Πολιτική Οικονομία 2000-2010 : Από την ΟΝΕ στον Μηχανισμό Στήριξης*, Αθήνα : Εκδόσεις Λιβάνη, p.p. 303-318
- Σκληράκη, Ε., (2015), *Τα δάνεια της εξάρτησης και της χρεοκοπίας*, Εκδόσεις Σμίλη, Αθήνα.
- Σκλιάς, Π., Ρουκανάς, Σ. και Μαρής, Γ., (2012), *Η πολιτική των Διεθνών και Ευρωπαϊκών Οικονομικών Σχέσεων*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Σοϊλεντάκης, Ν., (2012), *Δυστυχώς Επτωχέυσαμεν*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Τσουλφίδης, Λ., (2013), *Οικονομική Ιστορία της Ελλάδας*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη.
- Χαζάκης Ι. Κ., (2014) *Η κρίση της οικονομικής διακυβέρνησης της Ευρωζώνης και οι επιπτώσεις της στη διαχείριση του ελληνικού δημόσιου χρέους*. In : Σ. Α. Ρουκανάς και Π. Σκλιάς επιμ. *Η Ελληνική Πολιτική Οικονομία 2000-2010 : Από την ΟΝΕ στον Μηχανισμό Στήριξης*, Αθήνα : Εκδόσεις Λιβάνη, p.p. 339-361
- Χριστοδουλάκης, Ν., (2012), *Οικονομικές Θεωρίες και Κρίσεις*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.
- Ο' Brien, R. και Williams, M., (2011), *Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία – Παγκόσμια Εξέλιξη και Δυναμικές*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

Διαδικτυακοί Τόποι / Ιστοσελίδες

European Commission, (2014). *Υποστήριξη στην Ελλάδα - Πρόγραμμα Οικονομικής Προσαρμογής*. Διαθέσιμο στη δ/νση http://ec.europa.eu/greece/news/economic-news/economic2_el.htm [Πρόσβαση 19-7-2015].